

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

П Р И Л О З И

CONTRIBUTIONS

XXXVIII 1-2

СКОПЈЕ – SKOPJE
2013

У р е д у в а ч к и о д б о р:

акад. Блаже Ристовски (претседател)

акад. Витомир Митевски

акад. Катица Ќулавкова

Милица МИРКУЛОВСКА

ТАКСИСНИ КОНСТРУКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК СО ИЗВЕСНИ РУСКИ И АЛБАНСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Апстракт: Со терминот *ттаксис* (најопшто речено) се опфатени тип на проблеми поврзани со начинот на изразување на временските релации во еден исказ сооднесен со некој друг исказ. На пр. тоа се сложените реченици, во кои имаме две реченици (два реченични изрази) од типот: (1) Сашо знае дека Весна студира; (2) Сашо знаеше дека Весна студирала; (3) Сашо ќе дознае дека Весна студира итн. Врз теоретските основи од проектот „ТАКСИС ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ“ раководен од проф. Виктор Самуилович Храковский при Одделението за лингвистички истражувања на РАН (Руската академија на науките) и Државниот универзитет во Санкт Петербург, во овој реферат се разгледуваат начините на изразување на овие релации во македонскиот и во полскиот јазик, како и со извесни паралели во албанскиот и во рускиот јазик како илустрација на поширокиот балкански јазичен контекст и на источнословенската јазична територија.

1. ВОВЕД

Со терминот *ттаксис* (најопшто речено) се опфатени тип на проблеми поврзани со начинот на изразување на временските релации во еден исказ сооднесен со некој друг исказ во рамките на еден реченичен израз; начинот како се изразува на пр. целосната едновременост во сегашноста, минатото, иднината итн. Овие истражувања ни даваат информации кои се типичните *ттаксисни* конструкции кои ги поседува одреден јазик, во случајов македонскиот (финитни и нефинитни – односно кои се кондензираните форми за изразување на соодветните релации и сл.); дали *ттаксисот* се надградува врз фонот на некои други

Во овој опис на *џаксис* во македонскиот јазик, и во извесна мера и во полскиот јазик, користен е јазичниот материјал (примерите) содржан во монографијата посветена на временските односи во македонскиот јазик и соодветните полски конструкции од Г. Шокларова-Љоровска (Шокларова-Љоровска, 1990). Теоријата според која понатаму се претставуваат конструкциите е според структуралистичките основи презентирани од Роман Јакобсон во неговата статија „Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb“ (Jakobson, 1957) овие теоретски основи се доразвивани во истражувањата од оваа област од страна на повеќе руски лингвисти и аспектолози (Храковскиј (ред.), 2009) и од страна на раководителот на проектот „Таксис во словенските јазици“, проф. Виктор Самуилович Храковскиј.

Бидејќи македонскиот јазик ни е појдовен во ова истражување ќе наведеме неколку извори, според хронолошкиот редослед, во рамките на различни теоретски пристапи, каде што среќаваме информации за конструкциите што нè интересираат според дефинираниот поим за *тѝаксис*. Во *Грамаѝикаѝа на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик* (Конески, 1966) постои кратка информација од наведената тема во рамките на претставувањето на т.н. подредени сврзници. *Синѝаксаѝа на македонскиоѝ јазик* (Минова-Ѓуркова, 1994) дава информација за временските (темпоралните) зависносложени прилошкоопределбени реченици. Според појдовните теоретски основи за паратакса и хипотакса кај сложената реченица наведени се специјализираните временски сврзици / сврзувачки зборови и еквивалентите на зависните временски дел-реченици (глаголскиот прилог и глаголската именка). Тополињска во својата монографија *Синѝакса на македонскиѝе дијалекѝи во Еџејска Македонија. Синѝакса II дел* (Тополињска, 1997) тргнувајќи од теоретските основи за предикатско-аргументската структура на реченицата (Topolińska (red.), 1984), опишувајќи ги т.н. предикати од трет ред во македонскиот јазик и во дијалектите во Егејска Македонија меѓу останатите типови сврзнички предикати (од трет ред), дава исцрпен опис на *Сврзничкиѝе ѝредикаѝи – ѝоказаѝели на ѝемѝоралнаѝа врска меѓу насѝаниѝе* и понатаму на *Кондензираниѝе ѝтрансформи на сврзничкиоѝ ѝредикаѝи и на неџовиоѝи вѝѝор реченичен аргѝументѝи*. Во блиски

теоретски рамки се движи и деталниот опис на временските релации во веќе споменатата монографија на Шокларова-Љоровска (1990).

За полскиот јазик имаме информации за овој тип конструкции во повеќе граматики и според повеќе теоретски пристапи. За рускиот јазик, како и што споменавме, постои богатство на трудови од областа на таксис од каде што, меѓу другото, произлегува и теоретскиот пристап при презентирањето на материјалот во овој труд. Во однос на албанскиот јазик, за што добив информации од Ваљбона Тоска, освен во *Грамаџикаџа на албанскиот јазик – Gramatika e gjuhës shqipe 1,2* ASHSH (2002), сложените временски реченици се третираат и во монографиите на Менела Тотони *Подреденаџа фраза – Faza ma nënrenditje* (2000) и Мехмет Челику *Скаменеџиџе џлаџолски форми во современот албански јазик – Format e pashtjelluara të foljes në gjuhën e sotme shqipe* (2000).

2. МАКЕДОНСКО-ПОЛСКИ ПАРАЛЕЛИ ВО НАЧИНИТЕ НА ИЗРАЗУВАЊЕ ТАКСИС

Тука ќе се осврнеме на таксисните конструкции оформени како зависнослужени реченици со зависна дел-реченица што е воведена со сврзник, а кои претставуваат поттип на т.н. невалентен (сирконстантен) таксис, нефонов таксис и тоа се таксисни конструкции на претходноста, поточно таксисни конструкции кои служат за изразување на претходноста на настаните. Настанот „А“ (во подредената реченица ЗЧ) се случува порано од настанот „Б“ (во главната реченица ГЧ). „А“ завршува пред да почне Б.

2.1. Таксисни конструкции оформени како зависнослужени реченици со зависна дел-реченица што е воведена со сврзник

Во македонскиот јазик претходноста меѓу настаните може да биде изразена со финитни глаголски форми, односно со зависнослужени временски реченици со сврзниците: **штом, тукушто, штотуку, само што, колку, едно, а, кога, откако, откако**.

Во полскиот јазик претходноста меѓу настаните може да биде изразена со финитни глаголски форми, односно со зависнослужени временски реченици со сврзниците: **gdy tylko, jak tylko, skoro tylko** (што сп. Шокларова 1990 и понатаму во овој реферат, најмногу одговараат на македонското **штом**); **jak tylko** (мак. **едно**); **ledwo** (мак.

тукушто); **ledwie** (мак. само што, тукушто); **zaledwie** (мак. штом, колку (што)); **gdy** (мак. кога, откако); **jak** (мак. кога, откако); **kiedy** (мак. откако), **odkąd** (мак. откако), **dopóki nie** (мак. додека не, дури не); **póki nie** (мак. дури не, додека не); **aż** (мак. додека не, додека да).

Значи можеме да согледаме дека и македонскиот и полскиот јазик избобилуваат со сврзници кои воведуваат зависносложена реченица и се сигнал за претходноста меѓу настаните. Оваа претходност според прифатената теорија може да се случува во минатоста и во иднината.

За македонскиот јазик овие сврзници создаваат многубројни конструкции каде што постојат извесни ограничувања во кое време (бидејќи македонскиот јазик се карактеризира со разграден временски систем на глаголот) и со каков вид (свршен или несвршен) може да биде глаголот како формален показател на предикатот што ја конструира дадената реченица. На пр., конструкциите со сврзникот **штом** можат да изразуваат претходност во минато и деловите на речениците можат да бидат со следниве форми:

а) Форми на минато определено свршено време (ЗЧ) и (ГЧ)

(1) **Штом** *џо виде* Коча, (Рангел) *се усмевна* и *го дочека* дружељубно. (БКЛ, 162)

б) Форми на минато-идно свршено време (ЗЧ) и форми на минато определено несвршено време (ГЧ)

(2) **Штом** *ке ѝојдеше* тој, *излеѓуваше* Евгенија од под скалите. (ТГГ, 80)

Или да изразуваат претходност во иднина и деловите на речениците можат да бидат со следниве форми:

а) Форми на идно свршено време (ЗЧ) и (ГЧ)

(3) Беше сигурен дека **штом** *ке* ја *срејне* Милица, *ке ѝобара* извижување. (БПД, 84)

И останатите сврзници можат да создаваат повеќе разновидни конструкции. Единствено конструкциите со сврзникот **едно**, со сврзникот **колку** и со сврзникот **а** (имаат ретка, ограничена употреба)

(4) А Бисера, **колку** *џо виде* (попот) оти ја симна шапката, *ѝочна да се крсѝи* и *ѝобејна*. (СПК, 171)

(5) **Едно** ги *сѝави* шишињата (момчето), ја *зеде* мотиката што стоеше до дрвото и *оѝиде*. (НВГМ, 402)

(6) **А** *влезе* во собата, веднаш *ѝадна* мртов. (РМЈ, 3)

Полскиот јазик има многу поедноставен временски систем на глаголот во однос на македонскиот, значи има само една форма за минато време од глаголите од несвршен и од свршен вид. Со претходно наведените сврзници има можност за создавање на разновидни конструкции што изразуваат претходност во минатото и во иднината. Презентираниот јазичен материјал ни дава информација дека даден сврзник е ограничен на изразување на *ѿаксис* на претходност или само во минатото или само во иднината. На пр.:

(7) *Gdy tylko uporam się pracę, przyjadę do ciebie.* (SJPS, I, 640)

(8) Niemiec zamieszkał u jego matki, **gdy** ojca zabrali do obozu koncentracyjnego. (ZNM, 10)

(9) Był mnie drągiem, **dopóki nie** wstałem. (ZNM, 61)

2.2. Таксисни конструкции оформени како сложени реченици со зависен член во кој се јавува нефинитна форма на глаголот

Кога зборуваме за претходноста на настаните, за нашето проучување многу е интересен и типот на т.н. таксисни конструкции оформени како сложени реченици со зависен член во кој се јавува нефинитна форма на глаголот. Во македонскиот јазик претходноста може да биде изразена на ниво на реченица со нефинитни глаголски форми според моделот: (кондензација на ЗЧ) изразен со нефинитна глаголска форма претходи на (ГЧ) изразен со финитна глаголска форма. Како нефинитна форма може да се појави *ѿлаѿолскиоѿи ѿрилоѿ* (-јќи). И во полскиот јазик постои можноста претходноста да биде изразена со нефинитни глаголски форми според моделот: (кондензација на ЗЧ) изразен со нефинитна глаголска форма претходи на (ГЧ) изразен со финитна глаголска форма. Како нефинитна форма може да се јават полските прилошки партиципи (-ąс; -wszy / -wszy).

Претходност изразена со глаголски прилог

а) Форми на глаголски прилог (кондензација на ЗЧ) и форми на минато определено свршено време (ГЧ)

(10, мк.) **Сфаќајќи** дека ние сме морнари од светот, го *ѿрайѿи* келнерот да не праша што ќе се напиеме. (БПД, 236)

б) Форми на глаголски прилог (кондензација на ЗЧ) и форми на минато определено несвршено време (ГЧ)

(11, мк.) Секој ден, само скришно од него, **издегнувајќи** го моментот кога не можат да се сретнат, го *ѿравеше* истото и Пискулиев. (БКЛ, 142)

(11, пл.) Codziennie też, ale cihaćzem, **wybierając** moment kiedy nie mogą się tam spotykać, to samo *robił* Piskuliew (BKW, 121)

в) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на сегашно несвршено време (ГЧ)

(12, мк.) Но **сетувајќи** дека постарата сестра ја стрелнува, *придава*: ... (БКЛ, 36/37)

г) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на минато неопределено свршено време (ГЧ)

(13, мк.) Ежот, **затреперувајќи** во својата претпазливост плашливо ја *сипроврел* од игличестото кожувче малата муцка (СЈТ, 220)

(13, пл.) Jeż **otrząsnąwszy się** ostrożnie, lekliwie *wysunął* ze swojej iglastej skóry mordkę (SJZ, 246)

д) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на минато неопределено несвршено време (ГЧ)

(14, мк.) Така, **лутајќи** ноќе, од шума до шума и од село до село по тринаесет години, *се нашол* за голема несреќа во Лесново. (СЈТ, 188)

(14, пл.) Tak **wędrując** nocami od lasu do lasu i od wsi do wsi po trzynastu latach *znalazł się* na swoje wielkie nieszczęście w Lesnowie. (SJZ, 211)

Следствено, можеме да заклучиме дека и македонскиот и полскиот јазик поседуваат средства за изразување на *ттаксис* на претходноста, како на ниво на реченица, со сврзници, така и на ниво на кондензирана реченица (односно со нефинитни форми на глаголот). Бројот на сврзници за изразување на *ттаксисоџи* на претходност и во двата јазика е обемен.

При изразувањето на *ттаксис* на претходноста со нефинитни форми поразграден систем поседува полскиот јазик (два прилошки партиципа), кои се во употреба независно од употребениот стил. Македонскиот јазик има еден глаголски прилог и неговата употреба би можело да се каже дека е, пред сè, во убавата литература и во научниот стил, правно-канцеларискиот и новинарскиот стил, како и на говорителите со извесен повисок степен на образование. Колоквијалниот и „понискиот“ стил не се одликуваат со голема употреба на глаголскиот прилог како средство за изразување на таксис на претходноста. Се забележува при преведување на дела од полски на македонски, под влијание на оригиналот, зголемена, понекогаш вештачка употреба на глаголскиот прилог.

3. МАКЕДОНСКО-РУСКИ ПАРАЛЕЛИ ВО НАЧИНИТЕ НА ИЗРАЗУВАЊЕ ТАКСИС¹

За да ги споредиме сличностите и разликите меѓу македонскиот и рускиот јазик според поседувањето одредени таксисни конструкции, ќе ги разгледаме начините на изразување на т.н. **Валентен (актантен) таксис** (III. Валентностный (актантный) таксис) во македонскиот јазик и нивните еквиваленти во рускиот јазик.

1. Реченици во кои ситуацијата П₁ е вметната во ситуацијата П₂

Во македонскиот јазик постојат т.н. глаголи на зборување (каже, рече, вели, изјавува, тврди...) што имаат свои еквиваленти во рускиот јазик (сказать, сказал, говорит, сообщает, утверждает...), глаголи и перифрастични изрази на мисловни перцепции и операции (мисли, смета, согледува, е на мнение, има мнение) и во рускиот (думает, считает, осознает, есть мнение), глаголи на визуелна и аудитивна перцепција (гледа, слуша), во рускиот (смотрит, слушает) на изразување на чувства (сака, посакува) (хочет, захотеть), кои отвораат можност за т.н. втор реченичен аргумент. Во зависност од теоретската рамка тоа се исказни (декларативни) реченици (Конески, 1966); декларативни (изказни) зависносложени реченици или именски, содржински, интензионални, предметни објаснувачки реченици (Минова-Гуркова, 1994); реченици конституирани од предикати од втор ред, аргументи со реченичен облик, комплементарни реченици (Тополињска, 1997) и сл.

Кај овој тип конструкции вршител (појдовен аргумент на релацијата) е човек, освен ако не се работи за метафора. Како показатели на оваа релација во македонскиот јазик ги среќаваме (Минова-Гуркова, 1994):

- сврзниците (партикулите): **дека (рус. что), оти (рус. потому что), како (рус. как), што (рус. что), да (рус. чтобы);**
- прашалните партикули, најчесто **дали (рус. ли);**
- прашалните заменски зборови: **што (рус. что), кој ... (рус. кто), чиј ... (рус. чей), каков ... (рус. какой), колкав ... (рус. какой), каде (рус. где), кога (рус. когда), колку (рус. сколько), како (рус. как), зошто (рус. почему).**

¹ За помошта во врска со јазичниот материјал од рускиот јазик им благодарам на Ирена Алчевска и на Валентина Павловска, сега веќе почината.

Во зависност од времето во ЗЧ се оценува дали се работи за претходност, едновременост или последователност на настаните (во сегашност, минато, иднина) во ГЧ и во ЗЧ. Во македонскиот јазик многу е слободно усогласувањето на времињата во ГЧ и во ЗЧ. Во истражувањето дојдовме до заклучок дека и во рускиот јазик постојат еквивалентни конструкции на македонските, во рамките на постојните граматички средства што ги поседува рускиот глагол. Имено, одделни конструкции кои го претставуваат балканскиот карактер на македонскиот јазик се пренесуваат со постојните граматички средства во рускиот јазик. Но, во однос на „слободата“ при усогласувањето на времињата во ЗЧ и ГЧ, можеме да забележиме сличности меѓу македонскиот и рускиот јазик, што е всушност, одлика на словенските јазици.

1.1. ГЧ финитна форма, ЗЧ финитна форма

ЗЧ во македонскиот јазик што е воведен со сврзниците **дека**, **оти**, **како**, **што** **дека** (рус. **что**, **потому что**, **так как**), **оти** (рус. **потому что**, **потому как**, **что**), **како** (рус. **как**), **што** (рус. **что**) почесто информираат за фактивен настан, најчесто извршен настан во минатото

ЗЧ во македонскиот јазик што е воведен со сврзникот **да** (рус. **чтобы**) почесто информира за нефактивен настан.

1.1.1. Конструкции со **дека** (**что**)

(15, мк.) *Мислам дека сѐе во право.* (ЛМГ, 247)

(15, рус.) *Думаю, что вы правы.*

(16, мк.) *Тој ги информира дека ќе дојде.* (ЛМГ, 248)

(16, рус.) *Он их информировал (сообщил), что придет.*

1.1.2. Конструкции со **оти** (рус. **потому что** (**почему**))

(17, мк.) *Ми рекоа оти сѐе заминале.* (ЛМГ, 247)

(17, рус.) *Мне сказали что вы уехали.*

Сврзниците **дека** (рус. **что**) и **оти** (рус. **потому что** (**почему**)) функционираат како синонимни, **дека** (рус. **что**) има поголема фреквенција на употреба во однос на **оти** (рус. **потому что** (**почему**)), се среќаваат во иста реченица кога се сака да се разбие натрупување на дел реченици (ЗЧ) со сврзникот **дека** (рус. **что**).

(18, мк.) *Ми рекоа дека сѐе заминале и оти сѐе оставиле* порака за мене. (ЛМГ, 247)

(18, рус.) *Мне сказали, что вы уехали и что вы оставили* мне поручение.

Во примерот 17, во преводот на руски јазик, можеме да забележиме дека преведувачот не обрнува внимание на варијантноста на сврзниците дека/оти во македонскиот јазик.

Сврзниците **дека** (рус. **что**) и **оти** (рус. **потому что, потому как, что**) воведуваат ЗЧ најчесто кога ГЧ е конституиран од финитна форма од семантичкото поле на глаголи на:

а) 'зборување, пренесување на информација и сл.', на пр.: *вели* (уст. говорит), *вeйѝи* (обещать) / *вeйѝува* (обещать), *се закани* (грозить) / *се заканува* (пригрозить), *зборува* (говорить), *информира* (информировать), *извeсѝи* (известить) / *извeсѝува* (извещать), *јави* (сообщить) / *јавува* (сообщать), *каже* (говорить) / *кажува* (сказать), *раскаже* (рассказать) / *раскажува* (рассказывать), *рече* (сказать), *ѝврди* (твердить) и сл. и сл.;

б) 'интелектуални, емоционални, сетилни и сл. дејства, состојби, акции', на пр.: *верува* (верит), *види* (смотри), *ѝледа* (смотрит), *докажува* (доказывает), *забележи* (замечает), *заборави* (забудет), *заклучи* (заключит), *знае* (знает), *мисли* (думает), *се надева* (надеется), *се ѝлаши* (боится), *ѝомни* (помнит), *ѝреѝѝосѝавува* (предполагает), *ѝреѝѝчувсѝѝува* (предчувствует), *разбере* (поймет), *слуша* (слушает), *се сомнева* (сомневается), *убедува* (убеждает), *учи* (учит) и др.

1.1.3. Конструкции со **како** (рус. **как**)

(19, мк.) Ја *ѝледав како* бледнее. (ЛМГ', 247)

(19, рус.) Я *смотрел, как* бледнеет.

(20, мк.) Гледаше *како* се нишааѝи лисјето. (ЛМГ', 247)

(20, рус.) Смотрел, *как* трепещут листья.

(21, мк.) Чувсѝѝуваше *како* ги ѝубаѝи силите. (ЛМГ', 247)

(21, рус.) Чувствовал, *как* теряют силы.

Сврзникот **како** (рус. **как**) воведува ЗЧ најчесто кога ГЧ е конституиран од финитна форма од семантичкото поле на:

а) 'сетилни перцепции', на пр: *ѝледа* (смотрит), *слуша* (слушает), *чувсѝѝува* (чувствует).

1.1.4. Конструкции со **што** (рус. **что**)

(22, мк.) *Жал* ми е *што* ве навредив. (ЛМГ', 247)

(22, рус.) Мне жал, *что* я вас обидел.

(23, мк.) *Најстрашно* беше *што* кметовата жена сѐ уште ја немаше. (ЛМГ', 247)

(23, рус.) Страшнее всего было, что жены сельского старосты все еще не было.

(24, мк.) Глупав сум што се налуїив. (ЛМГ, 248)

(24, рус.) Я глуп, **что** обиделся. (ЛМГ, 248)

Сврзникот **што (рус. что)** воведува ЗЧ најчесто кога ГЧ е конституиран од финитна форма од семантичкото поле на:

а) 'емоционални дејства', на пр.: *развеселува* (веселит), *возбуждава* (возбуждает), *забавува* (развлекает), *оѓорчува* (огорчает), *одушевува* (воодушевляет); или 'емоциональные реакции и состояние', напр.: *се чуди* (удивляется), *се луїи* (сердится), *се жали* (жалуется) и сл.;

б) 'оцена', на пр.: *е смешен/-а/-о* (смешной/ая/ое), *е добар/добра/добро* (добрый/добрая/доброе), *е ġлуїав/-а/-о* (глупый /-ая/-ое), *е срекен/-а/-о* (счастливый /-ая/-ое), *е сїрашен/сїрашина/сїрашино* (страшный/страшная / стражное) и сл.

1.1.5. Конструкции со да (рус. чтобы, что)

(25, мк.) *Мислам да си одам* (ЛМГ, 247)

(25, рус.) Думаю, **что** уйду.

(26, мк.) *Жал ми е да* го ġледам олку беспомошен. (ЛМГ, 247)

(26, рус.) Мне жаль, **что** он такой беспомощный.

(27, мк.) *Се доѓоворивме да осїанеме* сите заедно. (ЛМГ, 247)

(27, рус.) Мы договорились, **что** останемся все вместе.

(28, мк.) *Се ġрудеше куќата да биде секогаш средена.* (ЛМГ, 247)

(28, рус.) Старалась, **чтобы** дом был всегда убран.

Партикулата **да (рус. чтобы, что)** воведува ЗЧ најчесто кога ГЧ е конституиран од финитна форма од семантичкото поле на:

а) 'изразување на човековата волја, желба и сл.', на пр.: *моли* (просить), *їовикува* (призывать, приглашать), *їредлага* (предлагать), *совейїува* (советовать), *бара* (требовать), *обврзува* (обязывать), *забранува* (запрещать), *наредува* (приказывать), *їринудува* (принуждать), *се сїреми* (стремится), *се ġруди* (трудится) и сл.

аа) 'зборување и пренесување на информација за да се изрази човековата волја, желба и сл.', на пр.:

(29, мк.) *Кажейїе им да не ме чекааїї.* (ЛМГ, 249)

(29, рус.) Скажите им, **чтобы** меня не ждали.

ааа) 'мисловна перцепција за да се изрази човековата волја, желба и сл., на пр.: *їомисли* (подумай), *очекува* (ожидает);

(30, мк.) Помисли **да** си оди. (ЛМГ, 249)

(30, рус.) Подумал, **что** уйдет.

(31, мк.) Очекувам **да** дојде. (ЛМГ, 249)

(31, рус.) Ожидая, **что** придет.

б) 'изразување на оцени', на пр.: (не) е во ред (плохо), вреди (стоит), заслужува (заслуживаает) и сл.

(32, мк.) Не е во ред **да** се доаѓа доцна. (ЛМГ, 249)

(32, рус.) Плохо **приходить** поздно.

в) 'изразување на сомнеж', на пр.: *се ѝлаши* (боится), *се сомнева* (сомневается). Кај овој тип по сврзникот **да** (рус. **чтобы, что**) следува негација **не** – рус. **чтобы не – что не**. Како варијантна на овој тип се јавува конструкцијата со **дека** (рус. **что**) на пр.:

(33, мк.) Се ѝлашам **да не** не ја каже вистината. (ЛМГ, 249)

(33, рус.) Боюсь, **чтобы не** сказать правду.

(33а, мк.) Се ѝлашам **дека** не ќе ја каже вистината.

(33а, рус.) Боюсь, **что не** скажет правду.

(34, мк.) Се ѝлашам **да не** не дојде. (ЛМГ, 249)

(34, рус.) Боюсь, **что не** придет.

(34а, мк.) Се ѝлашам **дека** ќе дојде. (ЛМГ, 249)

(34а, рус.) Боюсь, **что** придет.

1.2. ГЧ финитна форма, ЗЧ – реченична трансформа – нефинитна форма

Во македонскиот јазик дејството во ЗЧ може да биде изразено и со нефинитна форма – глаголска именка. На пр.:

(35, мк.) Го гледав **пристигнувањето** на возот. (ЛМГ, 251)

(35, рус.) Смотрел **прибывание** поезда.

(35а, мк.) Гледав **како** ѝрисиѝгнува возот. (ЛМГ, 251)

(35а, рус.) Смотрел, **как** прибывает поезд.

(36, мк.) Знам за неговото **доаѓање**. (ЛМГ, 251)

(36, рус.) Знаю о его **приезде**.

(36а, мк.) Знам **дека** тој дошол. (ЛМГ, 251)

(36а, рус.) Знаю, **что** он прибыл.

1.3. Можеме да заклучиме дека кај овој тип таксисни конструкции – што го изразуваат ВАЛЕНТНИОТ (АКТАНТЕН) ТАКСИС постои паралела меѓу македонскиот и рускиот јазик, имено и двата

јазика имаат соодветни глаголи (и перифрастични изрази) кои отвораат место за таксисна конструкција. Исто така и двата јазика, располагаат со богатство на сврзници што го воведуваат ЗЧ. Потоа, и македонскиот и рускиот јазик во однос на усогласувањето на времињата покажуваат голема „слобода“. Најопшт заклучок би бил дека според начинот на изразување на овој тип таксисни конструкции што го изразуваат ВАЛЕНТНИОТ (АКТАНТЕН) ТАКСИС, и македонскиот и рускиот јазик покажуваат поголеми сличности отколку разлики, што е спротивно на очекувањата, со оглед на тоа дека македонскиот јазик им припаѓа на јужнословенските јазици со изразени балкански црти во граматаката на глаголот и со релативно краток временски опсег на својата стандардизација; додека рускиот јазик е словенски јазик од источно-словенската група со подолго времетраење на својата стандардизација.

4. МАКЕДОНСКО-АЛБАНСКИ ПАРАЛЕЛИ ВО НАЧИНИТЕ НА ИЗРАЗУВАЊЕ ТАКСИС (Коавтор во овој дел е Вальбона Тоска)

За да добиеме една општа слика како се реализираат таксисните конструкции во албанскиот јазик, а споредени со македонскиот јазик, ќе ги разгледаме можностите за изразување на таксисот на претходноста. За оформувањето на овој дел од текстот е заслужна Вальбона Тоска која ги наведе сите примери од албанскиот јазик, како и ги резимираше сите податоци за оваа цел од граматиките на албанскиот јазик наведени во цитираната литература.

Во албанскиот јазик претходноста меѓу настаните може да биде изразена со финитни глаголски форми, односно со зависнослужени временски реченици со сврзниците: **si, pasi, mbasi** (мак. **како, откако**), **sapo, posa, porsa, sa** (мак. **штом, штотуку, колку**), **kur, tek** (мак. **кога, дури**), **që kur** (мак. **откога**), **që nga çasti që** (од моментот кога), **gjersa, derisa** (додека).

Во албанскиот јазик кога се изразува претходноста на општ начин без да го определат интервалот помеѓу реализацијата на двата настана/состојби се употребуваат сврзниците **si, pasi, mbasi** (мак. **како, откако**), а употребата на имперфектот на индикативот, лексичкото значење на глаголот како и контекстот разјаснуваат дали има повторени или неповторени настани, состојби (употребата на аористот и перфектот во двата дела покажува последователство на неповторени настани, состојби), на пр.:

а) Форми на имперфект (индикатив) (ЗЧ) и (ГЧ)

(37, алб.) **Pasi** hante darkën, Ismaili kthehej shpejt në shtëpi. (GGJSH 2, 546)

(37, мк.) **Откако** јадеше вечера, Исмаил брзо *се враќаше* дома.

б) Форми на аорист и перфект (индикатив) (ЗЧ) и (ГЧ)

(38, алб.) **Si** vdiq gjyshja, Vera u lidh edhe më shumë me shtëpinë. (GGJSH 2, 546)

(38, мк.) **Откако** умре баба ѝ, Вера уште повеќе *се љоврза* за куќата.

(39, алб.) Kjo tokë që kishte zgjedhur Thomai, **pasi** qe këshilluar me agronomin e qarkut,... (GGJSH,2)

(39, мк.) Оваа земја што ја *имаше одбрано* Тома, **откако** *се имаше љосовейувано* со окружниот агроном,...

в) Форми на имперфект (индикатив) (ГЧ) и плусквамперфект 1 (индикатив) (ЗЧ)

(40, алб.) Ai e hidhte hapin e parë **pasi** i kishte shoshitur mirë rrethanat. (MT, 70)

(40, мк.) Тој го *љравеше* првиот чекор **откако** ги *имаше љрељледано* добро околностите.

Истите сврзници можат да се употребат и за изразување претходност во иднината, на пр.:

а) Форми на идно време (индикатив) (ГЧ) и сегашно време (конјунктив) (ЗЧ)

(41, алб.) Do të bisedojmë hollësisht për këtë, **pasi** të çmallemi me njerëzit. (MT, 70)

(41, мк.) *Ќе зборуваме* опширно за ова, **откако** *ќе љоседиме* со луѓето.

Сврзниците **sapo, posa, porsa, sa** (мак. **штом, колку**) – изразуваат непосредно претходност на настаните без никаков интервал, а глоголските форми се исти и во зависниот и во главниот дел.

Со сврзниците **kur, tek** (мак. **кога, дури**) претходност се изразува особено кај временските форми **аорист (ГЧ) – аорист (ЗЧ); аорист (ГЧ) – сегашно (конјунктив/императив) (ЗЧ) или сегашно (конјунктив) (ГЧ) – идно (индикатив) (ЗЧ).**

Во албанскиот јазик претходноста може да се изрази и со т.н. скаменети глаголски форми на герундот (кондензација на **ЗЧ**) изразени со скаменета форма од типот **me të ardhur** (мак. **со доаѓање**) и **një të**

ardhur (мак. *едно доаѓање*); како и со (двокомпонентна конструкција) герунд конституиран од *честичката duke + партицип duke ardhur* (мак. *доаѓајќи*). Основна функција на герундот од првите два типа е функцијата на прилошка определба (додаток) и на определба (во именската синтагма). Герундот од типот **duke ardhur** одговара на македонскиот глаголски прилог (-јќи) и во албанскиот јазик е најупотребуваната скаменета форма. Функциите на овој герунд се: 1. прилошка определба (додаток) и 2. во ситуација кога е дел од ЗЧ а нема ист субјект (подмет) со ГЧ, овој герунд се третира како дел-реченица. Значи, во албанскиот јазик иако скаменетите глаголски форми во многу случаи слободно ја заменуваат зависната дел-реченица, многу ретко тие се третираат како дел-реченица.

Претходност изразена со глаголски прилог

а) Форми на глаголски прилог (кондензација на ЗЧ) и форми на минато определено свршено време (ГЧ)

(42, мк.) **Сфаќајќи** дека ние сме морнари од светот, го *праши* келнерот да не праша што ќе се напиеме. (БПД, 236)

(42а, мк.) **Откога/откако сфаќа** дека ние сме морнари од светот, го *праши* келнерот да не праша ...

(42, алб.) **Me të kuptuar** se ne jemi marinarë të botës e *dërgoi* kamarierin të na pyesë...

(42а, алб.) **Pasi kuptoi** se ne jemi marinarë të botës e *dërgoi* kamarierin të na pyesë...

Во албанскиот скаменета форма (кондензација на ЗЧ) и аорист (ГЧ).

б) Форми на глаголски прилог (кондензација на ЗЧ) и форми на минато определено несвршено време (ГЧ)

(43, мк.) Секој ден, само скришно од него, **издегнувајќи** го моментот кога не можат да се сретнат, го *правеше* истото и Пискулиев. (БКЛ, 142)

(43а, мк.) **Откако/откога/кога/штом ќе** го *издегнеше* моментот кога не можат да се сретнат, го *правеше* истото и Пискулиев ...

(43, алб.) Çdo ditë, vetëm fshehurazi prej tij, **me të gjetur** çastin kur nuk mund të takohen, e *bënte* të njëjtën gjë edhe Piskulievi...

(43а, алб.) **Pasi/pasi që/kur/posa do ta gjente** çastin kur nuk mund të takoen, e *bënte* të njëjtën gjë edhe Piskulievi.

Во албанскиот скаменета форма (кондензација на 3Ч) и имперфект (ГЧ).

в) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на сегашно несвршено време (ГЧ)

(44, мк.) Но **сетувајќи** дека постарата сестра ја стрелнува, *ѝридава*: ... (БКЛ, 36/37)

(44а, мк.) **Откако/откога/кога/штом сеѝи**, *ѝридаде*: ...

(44, алб.) Por **duke hetuar** se motra më e madhe e gjuan, *jep*:...

(44а, алб.) **Pasi/si/kur/posa heton**, *jep*:...

Во албанскиот скаменета форма (кондензација на 3Ч) и сегашно време (ГЧ).

г) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на минато неопределено свршено време (ГЧ)

(45, мк.) Ежот, **затреперувајќи** во својата претпазливост плашливо ја *сѝроврел* од игличестото кожувче малата муцка (СЈТ, 220)

(45а, мк.) Ежот, **откако/ткога/ога заѝреѝерил** во својата претпазливост, плашливо ја *сѝроврел* малата муцка.

(45, алб.) Iriqi, **duke u dridhur** në kujdesin e tij e *ka tërhequr* me frikë turirin e vogël nga lëkurëza gjembore.

(45а, алб.) Iriqi, **pasi/si/kur është dridhur** në kujdesin e tij e *ka tërhequr* me frikë turirin e vogël.

Во албанскиот скаменета форма (кондензација на 3Ч) и перфект (ГЧ).

д) Форми на глаголски прилог (кондензација на 3Ч) и форми на минато неопределено несвршено време (ГЧ)

(46, мк.) Така, **лутајќи** ноќе, од шума до шума и од село до село по тринаесет години, *се наиол* за голема несреќа во Лесново. (СЈТ, 188)

(46а, мк.) **Откако/откога луѝал** така ... по тринаесет години *се наиол* во Лесново.

(46, алб.) Kështu, **duke bredhur** natën, prej pylli në pyll dhe prej fshati në fshat pas trembëdhjet vjetësh, *është gjendur* për fat të keq në Lesnovë.

(46а, алб.) **Pasi/si ka bredhur** kështu... pas trenbëdhjet vjetësh *është gjendur* në Lesnovë.

Во албанскиот скаменета форма (кондензација на 3Ч) и перфект (ГЧ).

Скаменетите форми од типот *me tē ardhur* (мак. *со доаѓање*) и *njē tē ardhur* (мак. *едно доаѓање*) изразуваат претходност и можат да се заменат со зависносложена временска реченица. Кога претходноста се изразува со герунд конституиран од *чесѝичкаѝа duke* + *ѝарѝиѝиѝ* (мак. *доаѓајќи*), големо значење има редоследот – герундот стои пред основниот глагол, но и семантиката на настаните го поткрепува временското начело (поранешен настан + подоцнешен настан).

Од кажаново можеме да заклучиме дека и албанскиот, како што претходо кажавме за македонскиот и за полскиот јазик, поседува средства за изразување на *ѝаксис* на претходноста, како на ниво на реченица, со сврзници, така и на ниво на кондензирана реченица (односно со нефинитни форми на глаголот) и тој број на сврзници е обемен. Во албанскиот јазик употребата на скаменетите глаголски форми како кондензација на зависниот дел некако повеќе се преферира во публицистичкиот стил.

5. ЗАКЛУЧОК

Со претходно изнесените факти во овој труд се обидовме да ги илустрираме карактеристиките на таксисните конструкции во македонскиот јазик и да дадеме извесни паралели во полскиот, во рускиот и во албанскиот јазик. Со ова сакавме да ги отвориме прашањата за типолошки проучувања на таксисните односи меѓу словенските јазици од крајниот југ, крајниот северозапад и крајниот североисток, од една страна, и од друга страна, на еден словенски и еден несловенски јазик, кои припаѓаат на т.н. балканска јазична заедница. Најопшто, во однос на таксисот можеме да согледаме дека сите јазици поседуваат развиени изразни средства на таксис во својот систем, иако два од нив се со долга и поинаква по карактер писмена и стандардизациска традиција (полскиот и рускиот), а два од нив со временски покус писмена и стандардизациска традиција (македонскиот и албанскиот). Најопшто можеме да кажеме и дека македонскиот јазик ги следи словенските карактеристики во однос на таксис и т.н. балкански карактеристики во карактерот на глаголскиот систем.

Досегашните проучувања покажуваат дека темата на проучување на таксис е многу интересна не само при описот на таксис на еден јазик, туку дава неисцрпни можности при конфронтативните и типолошките проучувања на два и повеќе јазици.

Кратенки

ЗЧ – зависен член

ГЧ – главен член

БИБЛИОГРАФИЈА

кирилица:

Конески, Б. 1966. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик (1 и 2)*. Скопје: Просветно дело.

Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синџакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг. (ЛМЃ)

Тополинска, З. 1995. *Македонските дијалекџи во Егејска Македонија [книџа прва]*. Синџакса Т1. Скопје: МАНУ.

Тополинска, З. 1997. *Македонските дијалекџи во Егејска Македонија [книџа втора]*. Синџакса Т2. Скопје: МАНУ.

Храковский, В. С. 2009. *Типология таксисных конструкций*. Москва: Знак.

Шокларова-Љоровска, Г. 1990. *Семантика и синџакса на временските односи во македонскиот јазик во споредба со полскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

латиница:

Agalliu, F.; Demiraj, S. 2002. *Gramatika e gjuhës shqipe 2*. – Tiranë: ASHSH.

Çeliku, M. 2000. *Format e pashtjelluara të foljes në gjuhën e sotme shqipe*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar.

Grochowski, M.; Karolak, S.; Topolińska, Z.; Topolińska, Z. (red.) 1984. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN

Jakobson, R. 1957. *Shifters, verbal categories and the russian verb*. Harvard: Harvard University, Depart. of slavic languages and literatures.

Topolińska, Z. 2001. *Zdanie w zadniu*. Скопје: МАНУ. (Полски~македонски. Граматичка конфронтација 5.)

Totoni, M. 2000. *Fraza ma nënrenditje*. Tiranë: Shblu.

Користени примери

- БКЛ = Конески, Б. 1955. *Лозје*. Скопје: Кочо Рацин.
 БПД = Павловски, Б. 1981. *Дува*. Скопје: Мисла.
 ЛМГ = Минова-Гуркова, Л. 1994. *Синџакса на македонскиот сџандарден јазик*. Скопје: Радинг.
 НВГМ = Гогољ, Н. В. 1963. *Мрџви души, љоема*. Скопје: Култура.
 РМЈ = Димитровски, Т.; Корубин, Б.; Стаматоски, Т.; Конески, Б. (ред.). 1961-1966. *Речник на македонски јазик со срџскохрвајски џолкувања 1-3*. Скопје: Институт за македонски јазик.
 СЈТ = Јаневски, С. 1969. *Тврдоглави*. Скопје: Наша книга.
 СПК = Попов, С. 1958. *Калеш Анџа. Мариовска леџенда. Повесџ*. Скопје: Култура.
 ТГГ = Георгиевски, Т. 1988. *Гроб на ридоџ*. Скопје: Мисла.
- BKW = Koneski, B. 1984. Winnica. *Łódź*: Wydawnictwo Łódzkie.
 GGJSH 2 = Agalliu, F.; Demiraj, S. 2002. *Gramatika e gjuhës shqipe 2*. – Tiranë: ASHSN.
 MT = Tottoni, M. 2000. *Fraza ma nënrenditje*. Tiranë: Shblu.
 SJPS = Szymczak, M. (red.). 1978-1981. *Słownik języka polskiego 1-3*. Warszawa: PWN.
 SJZ = Janevski, S. 1981. *Zawzięci*. Warszawa: Czytelnik.
 ZNM = Nałkowska, Z. 1966. *Medaliony*. Warszawa: Czytelnik.

родени говорители на албанскиот јазик
 родени говорители на македонскиот јазик
 родени говорители на полскиот јазик
 родени говорители на рускиот јазик

Milica MIRKULOVSKA

TAXIS CONSTRUCTIONS IN MACEDONIAN AND POLISH WITH SOME RUSSIAN AND ALBANIAN EQUIVALENTS

(Summary)

The term Taxes (broadly speaking) covers issues related to the manner of expression of temporal relations sequence (anterior, posterior, simultaneity) in a statement consolidate with another statement. In complex sentences in which we have two clauses such as: (1) Сашо знае дека Весна студира; (2) Сашо знаеше дека Весна студирала; (3) Сашо ќе дознае дека Весна студира etc. This paper

considers the ways of expressing these relations in Macedonian and Polish, as well as certain parallels in Albanian and Russian as an illustration of the wider Balkan linguistic context and Eastern Slavic linguistic territory on the theoretical foundations of the project Taxis in Slavic languages managed by professor Victor Samuilovich Hrakovskij at the Department of Linguistic Research RAN (Russian Academy of Sciences) and the St. Petersburg State University.

Милица Миркуловска

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Скопје, Македонија
m.mirkulovska@flf.ukim.edu.mk
mmirk@yahoo.com

Марија ЛЕОНТИЌ

ТУРЦИЗМИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕЗИМИЊА ШТО ИЗРАЗУВААТ ДЕЈНОСТ

Апстракт: Турцизмите што се навлезени од 14 до 19 век во македонскиот јазик, освен што се одраз на една нова цивилизација и култура, претставуваат и слика на општествено-политичките, стопанските, културно-просветните и на социјалните околности во Османлиската Империја. Ова може да го проследиме и преку турцизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност.

Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност можеме да ги поделиме на: презимиња што изразуваат вонстопанска дејност (административно-правна и банкарска, војничка, духовна) и презимиња што изразуваат стопанска дејност (трговска, занаетчиска, земјоделска, услужни и сервисни дејности со сместување и со храна, транспорт). Турцизмите што изразуваат дејност даваат богата панорама пред сè на тогашниот динамичен стопански живот, а воедно останаа и како пишан спомен во презимињата.

Клучни зборови: *турцизми, македонски презимиња, дејности.*

1. Вовед

Како резултат на долгиот соживот меѓу македонскиот и турскиот народ, постоеле и има заемни влијанија на сите полиња. Ова особено се согледува во поглед на јазикот, кој со векови се развива на релацијата статичност–динамичност. Статичноста се труди да ги негува и да ги одржува драгоцените национални придобивки на јазикот, а динамичноста станува верификатор со најстрог критериум што се приспособува на духот на промените на своето време. Во една ваква спротив-

ставена релација, јазикот како жива материја се менува и се развива. На овие промени и на развојот на јазикот посебно влијание имаат општествено-политичките и социјалните услови.

Периодот од 14 до 19 век е многу важен во историјата на македонскиот народ. Во овој период Македонија се наоѓала под административна управа на Османлиската Империја. Како резултат на ова, турскиот јазик станал државен јазик и оставил траги на сите простори и народи што биле во рамките на Османлиската Империја. Турскиот јазик, освен што бил државен јазик, бил јазик и на една нова цивилизација и култура, кој почнал брзо да се распространува и да влијае на другите јазици што се говореле во Османлиската Империја. Денес пишаните материјали се најголема потврда и доказ за овој процес на јазично влијание. При ова, треба да се нагласи дека турцизмите прво се јавиле во усниот, а потоа во пишаниот јазик. Во македонскиот јазик, при крајот на 14 век и почетокот на 16 век, почнале да се забележуваат турцизми. Во 15 и 16 век, многу ретко се сретнувале турцизми во пишани текстови, но во говорниот јазик нивната фреквенција била поголема. Во 17 век бројот на турцизмите се зголемил во пишаните текстови, а во 18 и 19 век турцизмите изобилно се употребувале и во пишаниот и во говорниот јазик. Од гореизложеното може да се заклучи дека говорниот јазик побрзо ги прифаќа промените и влијанијата во споредба со пишаниот јазик. Затоа пишаните текстови се трајни споменици и фотографски приказ на јазикот во определен период. Оваа состојба може да се следи во делата на Пејчиновиќ, браќата Миладиновци, Мисирков, Цепенков и др. Со распаѓањето на Османлиската Империја, а посебно по НОБ и со конституирањето на македонскиот јазик, употребата на турцизмите се намалила, посебно во пишаниот јазик, а во говорниот сè уште често се употребуваат.

Турцизмите, освен што се одраз на една нова цивилизација и култура, претставуваат слика на општествено-политичките, стопанските, културно-просветните и на социјалните услови во тоа време. Ова може да го проследиме и преку турцизмите во македонските презимиња. Во овој реферат ќе се задржиме на оние презимиња што изразуваат дејност.

Многу дејности во Македонија биле присутни и егзистирале и пред нејзиното освојување од страна на Османлиите. Населението во Македонија се занимавало со земјоделска, занаетчиска, трговска, духовна и друга дејност. По турското освојување, сите овие дејности го задржале својот континуитет и се збогатице со многу други дејности, со кои

се занимавале Османлиите. Оваа новонастаната состојба во минатото во Скопје Драги Ѓоргиев вака ја опишува: „Веднаш по освојувањето на градот, голем дел од новите градски жители, колонизирани од Мала Азија, биле занаетчији чија професија била поврзана со потребите на војската и помошниот воен персонал, како и со начинот на животот на новата владејачка гарнизатура. Тоа овозможило во градот да се појават многу нови занаети типични за ориенталната средина кои подоцна биле прифатени и од домашното население, како што биле: сарачкиот, саб-јарскиот, абацискиот и др“.¹ Може да се претпостави дека ваква била ситуацијата и во другите поголеми центри во Македонија. Видот на дејностите се зголемувал, а бројот и разновидноста на занаетите достигнале голем подем и биле застапени сите занаети што биле карактеристични за тоа време. При ова, треба да се обрне внимание дека муслиманите доминирале во административно-правната, војничката, трговската, занаетчиската и во стопанската дејност. Поради оваа ситуација христијаните започнале или да се приклучуваат кон новата вера или, пак, да се занимаваат и со други дејности, посебно со земјоделство и со сточарство.

Сиве овие дејности се негувале и се пренесувале од генерација на генерација. За нивната разновидност и значење, како што споменавме, можеме да добиеме претстава и преку турцизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност. Всушност, овие презимиња што означуваат дејност се некој вид и пишано наследство што се пренесува од колено на колено, бидејќи многу од нив изумреа, изумираат или ќе изумрат со новите достигнувања на технологијата. Токму презимињата што означуваат дејност ќе останат како пишани споменици за нивното постоење, а тоа е од големо значење за нашата културна, социјална, етнографска и општествено-економска историја.

2. Структурата на македонските презимиња кои во својата основа имаат турцизам што изразува дејност

Македонските презимиња кои содржат турцизам што изразува дејност во својата основа имаат прекар. Во минатото, во секојдневната комуникација често пати луѓето добивале прекар според дејноста што ја извршувале и еден дел од нив прераснале во презимиња. Презими-

¹ Ѓоргиев, Драги. (1997). *Скопје од турскојто освојување до крајот на XVIII век*. Институт за национална историја – Скопје, 69.

њата што во својата основа имаат прекар изграден од турски елемент, според својата структура можат да содржат:

– турска лексема: Бозациев < *ѝрек*. Бозаци, -ја < *ѝур. им. bozası*: бозација, произведувач или продавач на боза

– турска лексема и турски суфикс по пат на аналогија: Шарланциев < *ѝрек*. Шарланци, -ја < *ѝур. нар. ğov. им. şırlağan*: сусамово масло + *анал. ѝур. суф. -сі*: шарлаганција, лице кое прави или продава сусамово масло

– турска лексема и македонски суфикс: Тамбурковска < *ѝрек*. Тамбурко < *ѝур. им. tambura* < *арай.*: тамбура, општ назив за турските народни жичени инструменти + *мак. суф. -ко*: тамбурко, тамбураш, свирач на тамбура

– македонска лексема и турски суфикс по пат на аналогија: Тапанциески < *ѝрек*. Тапанци, -ја < *мак. им. тапан* (вид народен инструмент) + *анал. ѝур. суф. -сі*: тапанција, тапанар, лице кое свири на тапан

Во ексцерпираниот фонд се најзастапени презимињата кои во својата основа имаат прекар изграден од турска лексема што изразува дејност.

3. Класификација на турцизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност

Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност можеме да ги поделиме на:

I. Презимиња што изразуваат вонстопанска дејност

- административно-правна и банкарска
- војничка и полициска
- духовна

II. Презимиња што изразуваат стопанска дејност

- трговска
- занаетчиска
- земјоделска
- услужни и сервисни дејности со сместување и со храна
- транспорт

3.1. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат административно-правна и банкарска дејност, се однесуваат на оние дејности што биле неопходни за функционирањето на Османлиската Империја. Следниве презимиња содржат таков тип дејности:

Авукатов, Авукатова² < *џрек.* Авукат < *џур.* им. avukat < *иџал.*: адвокат

Агов, Агова, Аговски, Агушев < *џрек.* Ага < *џур.* *исџ.* им. аџа: звање на раководните лица во Османлиската Империја

Ајанов, Ајановски < *џрек.* Ајан < *џур.* *исџ.* им. ауан < *араџ.*: функционер во локалната управа во Османлиската Империја

Ајтарска < *џрек.* Ајтар < *џур.* им. aytar: кореспондент, лице што прави преписка

Јазанциев, Јазациев, Јазациева, Јазациевски, Јозанциски < *џрек.* Јазанци, -ја; Јазаци, -ја; Јозанци, -ја < *џур.* им. yazıcı: писар

Кајмаками < *џрек.* Кајмаками < *џур.* им. kaumakam < *араџ.*: турски околиски управител

Кевировски < *џрек.* Кевил < *џур.* им. kefil < *араџ.*: гарант, жирант

Комзулов, Комзулова, Комсулов, Конзулов, Консуловска, Консулоски < *џрек.* Комзул, Комсул, Конзул, Консул < *џур.* им. Konsolos: конзул

Сарафов, Сарафова, Сарафоски < *џрек.* Сараф < *џур.* им. Sarraf: банкар, менувач на пари

Тарциманов, Тержиманов, Терџумановски < *џрек.* Тарциман, Тержиман, Терџуман < *џур.* им. tercüman < *араџ.*: терџуман, драгоман, преведувач

Татаров, Татарова, Татарски, Татарчев, Татарчева, Татарчевски < *џрек.* Татар, Татарче < *џур.* арх. им. tatar: гласник, писмоносец, курир

Телегравчиски, Телеграфчиски, Телеграфчијска < *џрек.* Телегравчија, Телеграфчија < *џур.* им. telgrafçı: телеграфчија, телеграфист, лице кое работи на телеграф

Ќехаја < *џрек.* Ќехаја < *осман.* *џур.* им. kâhya < *џер.*: 1. арх. економ на куќа, конак 2. старешина, на еснаф

² Сите презимиња што се наоѓаат во овој реферат се ексцерпирани од двотомниот *Речник на џрезиимиња кај Македонџиџе* што е приложен во Библиографијата на рефератот.

Ќорвезироски < *џрек.* Ќорвезир < *џур.* *џрид.* *kör* + *џур.* *им.* *vezir* < *арај.*: 1. везир, прв султански помошник 2. валија, гувернер кој ја носи титулата паша

Чорбациски < *џрек.* Чорбација < *џур.* *исџ.* *им.* *çorbacı*: 1. чорбација, господин, газда (за обраќање кон угледни христијани во провинција) 2. капетан во јаничарска војска

Џаганоски < *џрек.* Џаган < *џур.* *исџ.* *им.* *kağan*: владетел, император

3.2. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат безбедносна дејност (војничка и полициска дејност), се однесуваат за оние дејности што претставувале стожер во Османлиската Империја, кои со освојување ги проширувале, а воедно и ги чувале нејзините граници. Еден дел од овие турцизми ја отсликуваат структурата и хиерархијата во османлиската војска. Следниве турцизми изразуваат војничка и полициска дејност:

Аскелиев, Аскелиева, Аскелиевски < *џрек.* Аскели, -ја < *џур.* *им.* *asker* < *арај.*: војник

Бајрактар, Бајрактаревска, Бајрактаров, Бајрахтаров, Барјактаровски, Барјактарски < *џрек.* Бајрактар, Бајрахтар, Барјактар < *џур.* *им.* *bayraktar*: знаменосец

Бекчикова < *џрек.* Бекчик < *џур.* *им.* *bekçi*: стражар, чувар

Гавазов, Гавазовски, Ковазов < *џрек.* Гаваз, Коваз < *џур.* *им.* *kavas*: стражар, чувар или телохранител во дипломатски претставништва

Пијаде, Пијадев, Пијадов < *џрек.* Пијаде < *џур.* *им.* *piyade*: пешадиец

Сејменов < *џрек.* Сејмен < *џур.* *им.* *seymen*, *seğmen* < *џер.*: сејмен, жандарм, припадник на еден род на јаничарската војска 2. вооружен коњаник во национална носија (при учество во свадбена поворка и други празници)

Сердар, Седаров, Сердарски < *џрек.* Сердар < *џур.* *арх.* *serdar* < *џер.*: сердар, војвода, војсководач, заповедник, главен командант (во Османлиската Империја)

Субашевски < *џрек.* Субаша < *џур.* *им.* *subaşı*: 1. субаша, полициски началник 2. градски надзорник (во Османлиската Империја)

Сувариев, Сувариева < *џрек.* Сувари, -ја < *џур.* *им.* *süvari* < *џер.*: 1. коњаник 2. суварија, војник – коњаник, жандарм на коњ 3. капетан на брод

Талимциовски, Талимцоски, Талинциоски < *ѓрек*. Талимци, -ја; Талинци, -ја < *ѓур*. *им.* talim < *арај.*: 1. учење, подучување, обука, настава, подготовка 2. вежбање, тренирање 3. обука на војници + *анал.* *ѓур. суф.* -сі: талимција, инструктор, тренер, советник

Топчиевски, Топчиески, Топчиоски < *ѓрек*. Топчија < *ѓур*. *им.* торџи: топчија, артилерист, војник кој ракува со топ

Чаушев, Чаушевски, Чаушеска, Чаушка, Чаушки, Чаушова, Чаушовски < *ѓрек*. Чауш < *ѓур*. *им.* çavuş: 1. *исѓ.* чауш, лице кое објавува, издава наредби и одлуки 2. наредник, водник во војска 3. надзорник на работа 4. прв во класот (во воените училишта)

Џандарева < *ѓрек*. Џандар < *ѓур. нар.* *ѓов.* *им.* candar: 1. жандармерија 2. жандарм, воен полицаец

Џевалек, Џевелеков < *ѓрек*. Џевалек, Џевелек < *ѓур. исѓ.* *им.* civelek: млад јаничар

Џелатоски < *ѓрек*. Џелат < *ѓур. им.* cellat < *арај.*: џелат, човек кој извршува смртна казна

3.3. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат духовна дејност, се однесуваат на оние дејности што се најкарактеристични за тој период, за начинот на живот, за верувањето и за вероисповедта.

Алифкин < *ѓрек*. Алифка < *ѓур. им.* halife < *арај.*: халиф, калифа, духовен главар кај Муслиманите, врховен муслимански поглавар

Аџиев < *ѓрек*. Аџи, -ја < *ѓур. им.* hacı < *арај.*: аџија, лице што ја посетило светата кула Каба во Мека

Дервишев, Дервишова, Дервишовски, Дервушовски, Дервушоска < *ѓрек*. Дервиш, Дервуш < *ѓур. им.* derviş: дервиш, припадник на дервишкиот ред, секта; скроман, добродушен и побожен човек

Папазоски, Попазова, Попазоски < *ѓрек*. Папаз, Попаз < *ѓур. им.* papaz < *ѓрч.*: поп, православен свештеник

Челебиев, Челебиев < *ѓрек*. Челебија, -ја < *ѓур. им.* çelebi: челебија (старешина на бекташкиот и на мевлевискиот дервишки ред)

Во групата на македонски презимиња кои содржат турцизми што изразуваат духовна дејност, спаѓаат и презимињата што изразуваат уметност, забава и рекреација што биле омилени во минатото. Такви се следниве презимиња:

Сурлациоска, Сурлациоски < *ѓрек*. Сурлаци, -ја < *ѓур. им.* zurnacı: зурлација, лице кое свири на зурла или изработува зурли

Тамбура, Тамбуркова, Тамбурковска, Тамбурковски < *ѝрек*. Тамбура, Тамбурко < *ѝур. им. tambura* < *арай.*: тамбура, општ назив за турските народни жичени инструменти + *мак. суф. -ко*: тамбурко, тамбураш, свирач на тамбура

Тапанџиева, Тапанџиевски, Тапанџиески < *ѝрек*. Тапанџи, -ја < *мак. им. тапан* (вид народен инструмент) + *анал. ѝур. суф. -си*: тапанџија, тапанар, лице кое свири на тапан

Ујунџиев < *ѝрек*. Ујунџи, -ја < *ѝур. им. оуунси*: 1. играч 2. актер, артист 3. танчер, танчерка

Џабазова, Џамбаз, Џамбазова, Џамбазовски, Џамбас, Џамбаски³ < *ѝрек*. Џамбаз, Џамбас < *ѝур. им. cambaz* < *ѝер.*: џамбаз, акробат, играч на жица

Џинџевски, Џинџески < *ѝрек*. Џинџе < *ѝур. им. cinci*: волшебник, маѓесник, гледач, гаталец

3.4. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат трговска дејност, се однесуваат на оние дејности што се резултат на тогашниот стопанско-економски развој. Поволната географска местоположба на Балканот овозможила во Македонија да се развие и да се одвива интензивна внатрешна и меѓународна трговија. Внатрешната трговија се развивала преку трговските врски меѓу градот и селото. Во поголемите трговски центри доаѓале селани од околните села што ги нуделе своите производи на пазарите, бакалниците и дуќаните. Селаните користеле дел од производството за потребите на своите семејства, а останатиот дел го продавале на пазарите. На пазарите се продавале разни производи, како што се: жито, пченица, просо, јачмен, ориз, леќа, наут, масло, сирење, сол, риба, ореви, костени, калинки, дињи, лубеници и сл. Се продавала и жива стока, како што се: коњи, овци, волови, магариња, мазги и сточни производи (месо, кожа, лој, волна и сл.). Развојот на земјоделската и занаетчиската дејност придонесол за зголемување на внатрешната трговија бидејќи земјоделските и занаетчиските производители вишокот од своето производство го продавале на пазарите во поголемите градови. Од ова може да се заклучи дека во општеството што се карактеризирало со натурално стопанство,

³ Презимињата Џабазова, Џамбаз, Џамбазов, Џамбазова, Џамбазовски, Џамбазоски, Џамбас, Џамбаска, Џамбаски што во себе го содржат турцизмот џамбаз се единствени презимиња што влегуваат во две класификации бидејќи означуваат две различни дејности: 1. играч, актер, артист, танчар, танчарка 2. одгледувач, дресер или препродавач на коњ.

поврзаноста меѓу земјоделството, занаетчиството и трговијата била нормална. Според Драги Ѓоргиев, „Целокупната трговска размена била регулирана со законски норми. Пазарните такси на скопските пазари биле налагани обично во акчиња во согласност со видот на стоката и нејзината количина. Со исклучок на некои производи, висината на таксите плаќани во Скопје соодветствувала со износот кој бил собираан и во другите градови во Империјата“.⁴ Освен пазарите, во тоа време и ановите, во кои престојувале каравани, биле трговски жаришта каде што навечер се тргувало и се склучувале трговски договори. Во надворешната трговија учествувале побогатите муслимани, Евреите и поимотните христијани што се занимавале со внатрешна трговија. Се извезувало кожа, восок, жито и слично во Дубровник, Венеција и во други места. Долуизложените турцизми во македонските презимиња се одраз на тогашните трговски дејности:

Бакалинов, Бакаловски, Бакалска, Бакалчев, Бакелинов < *ѓрек*. Бакалин, Бакал, Бакалче, Бакелин < *ѓур*. им. bakkal < *арай*.: бакал, трговец со намирници

Симсаров, Симсаровски, Симсоров < *ѓрек*. Симсар, Симсор < *ѓур*. им. simsar < *арай*. симсар, комисионер, трговски посредник

Пазарциевски < *ѓрек*. Пазарци, -ја < *ѓур*. им. pazarcı: пазарција, продавач на пазар

Таџер < *ѓрек*. Таџер < *ѓур*. арх. им. tacir < *арай*.: трговец

Тужаровски, Тужароска, Туџарова, Туџарески, Туџаров, Туџаровски, Туџарски, Туџоревски < *ѓрек*. Тужар, Туџар, Туџор < *ѓур*. им. tüssar < *арай*.: трговец, продавач

Черчиевски < *ѓрек*. Черчи, -ја < *ѓур*. им. çerçi: 1. ситен трговец, трговец на мало, лице кое продава шетајќи по село, пазар и слични места, торбар, праматар 2. галантерист, лице кое продава галантерија, стока

Џеваерџи < *ѓрек*. Џеваерџи < *ѓур*. им. cevahirçi: јувелир, трговец со скапоцени камења

Џелепов < *ѓрек*. Џелеп < *ѓур*. им. celer < *арай*.: џелеп, трговец со добиток (за колење)

Шарланџиев, Шарланџиева, Шарланџиов < *ѓрек*. Шарланџи, -ја < *ѓур*. нар. *џов*. им. şırlağan: сусамово масло + *анал*. *ѓур*. суф. -сі: шарлаганџија, лице кое прави или продава сусамово масло

⁴ Ѓоргиев, Драги. (1997). *Скопје од ѓурскојо освојување до крајот на XVIII век*. Институт за национална историја – Скопје, 81–82.

3.5. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат занаетчиска дејност се однесуваат на една цела серија занаети што навлегле или се интензивирале со освојувањето на овие простори од страна на османлиите. Разновидноста на занаетите дава претстава за нивното значење, вредноста и за развојот на општеството во тој период. При ова треба да се има предвид дека муслиманите имале предност во занаетчиската дејност, а некои занаети во определени периоди и области биле привилегија само на муслиманите. Марко Цепенков во своите записи вака го опишува еснафскиот живот во Прилеп: „Кај нас има 30 еснафи, поистакнатите од кои се: табачкиот, терзискиот, кантарцискиот, казанцискиот и кожуварскиот. Табачкиот еснаф кај нас е само од Турци, бидејќи не примаат да се учат чираци Бугари. Исто и налбатите се само Турци до денеска. До пред години и берберите беа само Турци, но сега веќе има и Бугари. Исто така и кафецискиот еснаф“.⁵ Од ова може да се заклучи дека занимавањето со занаетчиство претставувало приоритет и се карактеризирало со почит и со голем углед. Развојот на занаетчиството придонесол за оформување на еснафски организации. За раководител на еснафот се одбирал кехаја што бил исклучиво муслиман и уживал углед на одличен мајстор. Во поглед на одлуките за производство и за продажба на стоката, водечки збор имале мајсторите што биле муслимани. Немуслиманските занаетчии многу тешко влегувале во членството на еснафот. Тоа станало причина за промена на вероисповедта и за премин во муслиманска вероисповед. Но во некои области има случаи во раководењето на еснафот, освен кехаја-муслиман, да биде вклучен и угледен мајстор-немуслиман. Оваа состојба на организирање на еснафот Марко Цепенков вака ја опишува: „Над сите еснафи имаше еден устабашија Турчин, еден каја од турскиот терзиски еснаф и еден устабашија од бугарските терзии“.⁶ Раководителите на еснафот ги решавале проблемите и споровите на еснафите, ја координирале и ја раководеле нивната дејност. Според Цепенков, еснафите имале и свои еснафски закони што строго ги почитувале. Побогатите муслимански и христијански занаетчии учествувале во изградба и во обновување на разни објекти. Долуизложените турцизми во македонските презимиња изразуваат богатство од разновидни занаетчиски дејности:

⁵ Цепенков, Марко. (1980). *Македонски народни умотворби*. Том 10. Македонска книга и Институт за фолклор – Скопје, 17.

⁶ Цепенков, Марко. (1980). *Македонски народни умотворби*. Том 10. Македонска книга и Институт за фолклор – Скопје, 18.

Абаџи, Абаџиев, Абаџијева, Абаџиоски < *џрек.* Абаџи, -ја < *џур. им.* абасі: абаџија, лице кое изработува или продава груба волнена ткаенина наречена аба и облека од аба

Алач, Алачева, Алачка, Алачков, Алачова, Халачев < *џрек.* Алач, Алачко, Халач < *џур. им.* hallaç < *арап.:* дрндар, лице што развласува памук

Арабаџиев, Арабаџиска, Рабаџиевски, Рабаџиски < *џрек.* Арабаџи, -ја; Рабаџи, -ја < *џур. им.* arabasі: 1. арабаџија, колар, возач на кола, превозник со кола 2. изработувач или продавач на кола

Асарџиев < *џрек.* Асарџи, -ја < *џур. им.* hasırсi: плетач или продавач на слама

Асенчарева, Асенчаров, Асенчарова < *џрек.* Асенчар < *џур. им.* hasse: асе, вид памучно платно + *мак. суф.* -ар: разг. асенчар, лице кое произведува или продава вид памучно платно (асе)

Астарџиев, Астарџиева < *џрек.* Астарџи, -ја < *џур. им.* astar < *пер.:* постава + *анал. џур. суф.* -сі: астарџија, произведувач или продавач на постави

Бакарџиев, Бакарџиева < *џрек.* Бакарџи, -ја < *џур. им.* bakırсi: изработувач или продавач на бакарни садови

Басмаџиев < *џрек.* Басмаџи, -ја < *џур. им.* basmacı: произведувач или продавач на басма, платнар

Батанџиев, Батанџиовски, Батанџиоска < *џрек.* Батанџи, -ја < *џур. им.* battaniye < *арап.:* + *тур. суф.* -сі: произведувач или продавач на дебели волнени покривки како јамболлии, кебиња и сл., валавичар

Бичкаџиоски < *џрек.* Бичкаџи, -ја < *џур. им.* bıçkısı: бичкиџија, пилар, сечач на штици

Бојаци, Бојациев, Бојациеска, Бојацијан, Бојациска < *џрек.* Бојаци, -ја < *џур. им.* boyası: бојација, лице што продава боја или бојадисува

Гајдарџиски, Гајдаџиев, Гајдаџиева < *џрек.* Гајдарџи, -ја; Гајдаци, -ја < *џур. им.* gaudası: гајдар, свирач или изработувач и продавач на гајда

Герамитџиоски, Герамитџиевски, Керамитџиев, Керамитџиевски, Керамитџиев, Керамитџиева, Керамитџиев, Кермичиев, Кирамитџиев, Киримишчиски, Кирмичиски, Кирмиџиевски < *џрек.* Герамитџија; Герамитџија; Керамитџи, -ја; Керамитџи, -ја; Керамитџи, -ја; Кермичи, -ја; Кермиџи, -ја; Керимитџи, -ја; Кермичи, -ја; Кирамитџи, -ја; Кири-

мишчи, -ја; Кирмичи, -ја; Кирмиџи, -ја < *иџур. им. kiremitçi*: ќерамид-
џија, произведувач и продавач на ќерамиди

Демарџиев, Демерџиев, Демирџиски, Димиџиев < *иџур. Де-
марџи, -ја; Демерџи, -ја; Демирџи, -ја; Димиџи, -ја* < *иџур. им. demirçi*:
железар, ковач

Дерменџиев, Дерменџиски, Дермеџиева < *иџур. Дерменџи, -ја*
< *иџур. им. değirmenci*: воденичар, мелничар

Јорганџиевски, Јорганџиевски < *иџур. Јорганџи, -ја* < *иџур.
им. yorgançı*: јорганџија, изработувач или продавач на јоргани

Казанџиева, Казанџиоски, Казанџиска < *иџур. Казанџи, -ја* <
иџур. им. kazancı: казанџија, изработувач или продавач на казани

**Калаџџи, Калаџџиев, Калаџџиевска, Калаџџиески, Калаџџи-
овски, Калаџџиска** < *иџур. Калаџџи, -ја* < *иџур. им. kalausçı*: калаџџија,
лице што калаисува

Калемџиев, Калемџиевски < *иџур. Калемџи, -ја* < *иџур. им.
kalem* + *анал. иџур. суф. -çı*: изработувач или продавач на моливи, мака-
ри и сл.

Калапакџијан < *иџур. Калапакџи, -ја* < *иџур. им. kalpakçı*: кал-
пакџија, изработувач или продавач на капи од нестрижена кожа што се
наречени калпаџи

Кантарџи, Кантарџиева, Кантарџиоски, Кантарџиски <
иџур. Кантарџи, -ја < *иџур. им. kantarçı*: кантарџија, изработувач и про-
давач на кантари или лице што мери со кантар на пазар

Катранџиев, Катранџиева, Катранџиски < *иџур. Катранџи,
-ја* < *иџур. им. katrançı*: катранџија, произведувач или продавач на катран

Кафтанџиев, Кафтанџиева < *иџур. Кафтанџи, -ја* < *иџур. им.
kaftançı*: изработувач на машка горна долга облека, вид долго палто
што е наречено кафтан

**Киранџиев, Кираџиева, Кираџиска, Кираџов, Кириџиевски,
Кириџовски** < *иџур. Киранџи, -ја; Кираџи, -ја; Кириџи, -ја* < *иџур. им.
kirasçı*: кираџија, наемен превозник

**Кувенџиев, Кујумџиева, Кујунџиев, Кујунџиов, Кујунџиска,
Кујунџич, Куменџиевски** < *иџур. Кувенџи, -ја; Кујумџи, -ја; Кујунџи,
-ја; Куменџи, -ја* < *иџур. им. kuymutcu*: кујунџија, златар

Кундурџиев < *иџур. Кундурџија* < *иџур. им. kunduracı*: кондура-
џија, чевлар

**Ќјурџиев, Куркџиев, Ќуркџиев, Ќурџиевски, Ќурџински,
Ќурџиовска, Курџиоски, Ќурџиска, Чурџиоски** < *иџур. Ќјурџи, -ја;*

Куркчи, -ја; Ќуркчи, -ја; Ќурчи, -ја; Ќурча; Чурчија < *иур. им. kürkçü*: курчија, чурчија (*дијал.*), крзнар, кожувар, изработувач или продавач на кожуви

Марангозов < *ирек. Марангоз* < *иур. им. marangoz* < *џрч.*: столар, дрводелец

Мумициев, Мумциев < *прек. Мумици*, -ја; Мумци, -ја < *иур. им. mumsi*: свеќар, произведувач или продавач на свеќи

Пајтонциев, Пајтонциски < *ирек. Пајтонци*, -ја < *иур. им. Pa-toncu* < *фран.* < *џрч.*: пајтонџија, возач на пајтон

Пакетчиев < *прек. Пакетчи*, -ја < *иур. им. paket* + *анал. иур. суф. -çi*: изработувач и пакувач на пакети

Папучиев, Папуциев, Папуциска < *прек. Папучи*, -ја; Папуци, -ја < *иур. им. rabuṣçu* < *пер.*: кондурџија, чевлар, произведувач или продавач на чевли

Самарци, Самарциевски, Самарциска < *ирек. Самарци*, -ја < *тур. им. semerci*: самарџија, произведувач или продавач на самари

Сапонциски, Сапунџиева, Сапунциев, Сапунџија, Сапунциоски < *ирек. Сапонци*, -ја; Сапунџија, Сапунци, -ја < *иур. им. Sa-bunsi*: сапунџија, произведувач или продавач на сапуни

Табакот, Табакотски < *прек. Табак* < *иур. им. tabak* < *арап.*: кожар, штавар, лице кое обработува кожа со специјална течност штава

Тарунциоски, Тарунциски < *ирек. Тарунци*, -ја < *мак. им. Та-руна* (тркалеста штица на која се меси леб) + *анал. иур. суф. -ci*: тарунџија, лице кое прави таруни

Таушанов, Таушановска, Таушански < *ирек. Таушан* < *иур. им. tavşan*: столар, резбар, копаничар

Тенекеџиев, Тенекеџиева, Теникиџиев < *ирек. Тенекеџија*, Теникиџија < *иур. им. tenekeci*: теникиџија (*дијал.*), тенекеџија, лимар, лице кое прави или продава садови и други предмети од лим

Терзе, Терзиев, Терзијански, Терзијовска, Терзин, Терзиска, Терзоски < *ирек. Терзе*, Терзија, Терзијан, Терзи, -ја < *иур. им. terzi* < *иер.*: терзијан (*дијал.*), терзија, шивач, кројач

Туфекчиев, Туфекциев, Туфекџиева < *ирек. Туфекчи*, -ја; Туфекци, -ја < *иур. им. tüfekçi*: туфекџија (*арх.*), пушкар, произведувач, поправач или продавач на пушки

Ќумурциев, Ќумурциска < *ирек. Ќумурци*, -ја < *иур. им. Kö-mürçi*: 1. кумурџија, произведувач или продавач на кумур 2. работник кој носи кумур на огништето во брод, фабрика и сл.

Чаракчиев < *ѝрек*. Чаракчи, -ја < *ѝур. им.* çarıkçı: опинчар, изработувач или продавач на опинци и сандали од сурова кожа

Черчиевски < *ѝрек*. Черчи, -ја < *ѝур. им.* çerçevesi: лице што изработува рамки и врши нивно урамување

Чесманциски, Чесмациски, Чешмачиев, Чешмециски < *ѝрек*. Чесманџија, Чесмаџија, Чешмаџија, Чешмеџија < *ѝур. им.* çeşme < *ѝер.*: чешма, извор + *анал.* *ѝур. суф.* -сі: чесманџија, чесмаџија, чешмеџија (*дијал.*), чешмаџија, изработувач на чешми

3.6. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат земјоделска дејност се однесуваат на оние дејности што се најкарактеристични за ова поднебје. Одгледувањето на житни и градинарски култури било неопходно за опстанокот на населението. Благодарение на поволните климатски услови развиено било и овоштарството.

Амбарчиев < *ѝрек*. Амбарџи, -ја < *ѝур. им.* ambarcı: магационер, лице кое ги става и ги чува плодовите на житните растенија во амбар

Бавчанџиев, Бавчаровски, Бафчанџиев, Бахчаванова, Бахчевански, Бахчеванџиев, Баштованова, Башчарева, Бефчанџиев < *ѝрек*. Бавчанџи, -ја; Бавчар, Бафчанџи, -ја; Бахчаван; Бахчеван; Бахчеванџи, -ја; Башчар; Бефчанџи, -ја < *ѝур. им.* bahçeci, bahçıvan < *ѝер.*: бавчанџија, градинар, лице што одгледува и продава градинарски растенија

Бостанџиев < *ѝрек*. Бостанџи, -ја < *ѝур. им.* bostancı: бостанџија, градинар

Булгурџиев < *ѝрек*. Булгурџи, -ја < *ѝур. им.* bulgursu: произведувач и продавач на пченица

Емивчева < *ѝрек*. Емивче < *ѝур. им.* yemişçi: продавач на овошје

Тутунџиев, Тутунџијески, Тутунџиоски, Тутунџиски < *прек*. Тутунџи, -ја < *ѝур. им.* tütünçü: тутунџија, произведувач или продавач на тутун

Чифчиев < *прек*. Чифчија < *ѝур. им.* çiftçi < *ѝер.*: земјоделец

Во презимињата со мал број примери се застапени турцизмите поврзани со сточарството како значајна гранка на земјоделството, а со единечни примери се забележуваат пчеларството и птичарството како гранка на сточарството. Пр.

Џабазова, Џамбаз, Џамбазов, Џамбас, Џамбаска < *ѝрек*. Џамбаз, Џамбас < *ѝур. им.* cambaz < *ѝер.*: одгледувач, дресер или препродавач на коњи

Катарциев, Катарцијев < *ѝрек*. Катарци, -ја < *ѝур. им.* katırcı: одгледувач или издавач под кирија на мулиња

Таукчиев < *ѝрек*. Таукчи, -ја < *ѝур. им.* tavukçu: 1. одгледувач на кокошки 2. продавач на кокошки

Балциев, Балциева, Болциев < *ѝрек*. Балци, -ја; Болци, -ја < *ѝур. им.* balcı: пчелар, произведувач или продавач на мед

Доганциска, Доганциски, Дуганциева < *ѝрек*. Доганци, -ја; Дуганци, -ја < *ѝур. им.* doğançı: соколар, одгледувач на соколи, ловец со соколи

3.7. Турцизмите во македонските презимиња што изразуваат услужни и сервисни дејности со сместување и со храна ги опфаќаат пред сè објектите и прехранбените продукти типични за ориенталната култура. Еден дел од овие објекти, како што се ановите и денес пленат со својата убавина, а ориенталните специјалитети и денес се применуваат во слаткарниците, во пекарниците и во домашни услови. Разновидните услужни и сервисни дејности се застапени во следниве презимиња:

Алвациев, Алвацијоски, Алвациоска < *ѝрек*. Алваџи, -ја < *ѝур. им.* helvası: алваџија, лице кое произведува или продава алва

Анциев, Ханджиски, Хандциски, Ханџика, Ханџиска < *ѝрек*. Анџи, -ја; Ханџи, -ја; Хандџи, Хандџи, Ханџика, Ханџи, -ја < *ѝур. им.* hancı: анџија, хандџија, лице кое поседува ан, сопственик на ан, гостилничар

Ахчиев, Ахчитска < *ѝрек*. Ахџи, -ја; Ахџито < *ѝур. им.* ahçı, aşı: готвач, гостилничар

Бозациев, Бозаџиски < *ѝрек*. Бозаџи, -ја < *ѝур. им.* bozası: бозаџија, произведувач или продавач на боза

Бурекџиски < *ѝрек*. Бурекџи, -ја < *ѝур. им.* börekçi: бурекџија, произведувач или продавач на бурек

Касапинов, Касапинова < *ѝрек*. Касапин < *ѝур. им.* kasap < арап.: касап, месар, колач

Кафенџија, Кафеџиев, Кафеџиска < *ѝрек*. Кафенџи, -ја; Кафеџи, -ја < *ѝур. им.* kahvesi: кафеџија, произведувач, приготвувач или продавач на кафе

Меанџиев, Мејанџиева, Механџиев, Механџиски < *ѝрек*. Меанџи, -ја; Мејанџи, -ја; Механџија < *ѝур. им.* meyhanesi: меанџија, крчмар

Симидџиоски, Симитчиева, Симитџиески, Симитџиевски, Симиџиев, Симиџиев < *џрек*. Симидџија, Симитџија, Симитџија, Симиџија, Симиџија < *џур. им.* simitçi: симитџија, произведувач или продавач на симити

Ушакова < *џрек*. Ушак < *џур. им.* uşak: слуга

Фурнаџиска, Фурнаџиски < *џрек*. Фурнаџи, -ја < *џур. им.* fırıncı: фурнаџија, пекар, произведувач или продавач на леб и бели печива

Хамалџиев < *прек*. Хамалџи, -ја < *тур. им.* hamal < *арар.*: носач

Шекерџиев, Шекерџиева, Шеќерџи, Шеќерџиев < *џрек*. Шеќерџи, -ја < *џур. им.* şekerçi: шеќерџија, произведувач или продавач на шеќер и шеќерни производи како шеќерче, бонбони, лижавчиња и сл.

Џерах < *џрек*. Џерах < *џур. им.* cerrah < *арап.*: 1. хирург, оператор, лекар кој прави операции 2. *мак. арх.* џерах, лице кое лекува помали рани, народен лекар

3.8. Турџизмите во македонските презимиња што изразуваат транспорт се однесуваат на оние дејности што биле од големо значење во минатото. Пр.

Ѓемиџиев < *џрек*. Ѓемиџи, -ја < *џур. им.* gemici: коробар, сплаввар, бродар, морнар, морепловец

Салџиев, Салџиевски < *џрек*. Салџи, -ја < *џур. им.* salcı: скељеџија, лоткар, човек што вози чун при преоѓање на река

4. Заклучок

Турџизмите во македонските презимиња што изразуваат дејност, даваат богата панорама на стопанските и на вонстопанските дејности во минатото. Од сите дејности најмногу е застапена динамичната занаетчиска дејност којашто буди носталгија. Многу од овие дејности ја загубија трката и борбата за работа во услови на развиена технологија и стопанство, но еден дел од нив, по старите чаршии, сè уште жилаво се бори за својот опстанок.

Македонските презимиња што содржат турски елемент ги изразуваат следниве 122 разновидни дејности што ќе останат како траен пишан спомен во презимињата: *абаџија, авукаџи, аџа, аџан, аџиџар, алаџ, алваџија, алиф, амбарџија, анџија, арабаџија, асарџија, асенџар, аскељеџија, асџиџарџија, ахџија, аџија, бавџанџија, баџракџиџар, баџалин, баџарџија, балџија, басмаџија, баџиџанџија, бекџи, бичџаџија, бозаџија, боџа-*

ија, босиџија, булџурџија, бурекџија, ѓаваз, ѓајдаџија, демирџија, дервиш, дерменџија, доџанџија, ѓемиџија, емивчи, јазаџија, јорџанџија, казанџија, кајмакам, калаџија, калаџаџија, калемџија, канџија, касџија, кавџија, кавџија, кафеџија, кафџија, кевил, керамџија, кираџија, конзул, куџумџија, кундурџија, маранџоз, меанџија, мумџија, џазарџија, џаџионџија, џакеџија, џаџаз, џаџуџија, џијаде, салџија, самарџија, саџунџија, сараф, сејмен, сердар, симџија, симсар, субаша, суварџија, сурџија, џабак, џалиџија, џамбурко, џаџија, џаруџија, џаџар, џаџија, џаџушан, џаџер, џерџија, џеџеџија, џенеџија, џерџуман, џопџија, џуџуџија, џуџеџија, џуџар, кехаја, корвезир, кумурџија, курџија, уџунџија, ушак, фурниџија, хамџија, ханџија, чарџија, чауш, челеџија, черџија, чешмаџија, чифџија, чорџија, џаџан, џамбаз, џандар, џинџе, џеџерџи, џевалек, џелаџи, џелеџи, џерах, џарџија и џекерџија.

КРАТЕНКИ

анал.	по пат на аналогија
араџ.	арапски
арх.	архаично
џрч.	грчки
диџал.	дијалектологија
им.	именка
исџи.	историја
мак.	македонски
нар. џов.	народен говор
осман. џур.	османско турски
џер.	персиски
џрек.	прекар
разџ.	разговорно
суф.	суфикс
џур.	турски
фран.	француски

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Коробар, Белчева Марија, Митков Маринко, Стаматоски Трајко. (1994). *Речник на презимиња кај Македонците*. Том 1. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

2. Иванова Олга, Коробар, Белчева Марија, Митков Маринко, Стаматоски Трајко. (2001). *Речник на презимињата кај Македонците*. Том 2. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
3. Димитровски Тодор, Корубин Благоја, Стаматоски Трајко. (1986). *Речник на македонскиот јазик*. – Македонска книга – Скопје
4. Ѓоргиев Драги. (1997). *Скопје од илустрацијата освојување до крајот на XVIII век*. Институт за национална историја – Скопје
5. Demiray Kemal. (1994). *Temel Türkçe Sözlük*. – İnkılâp Kitabevi – İstanbul
6. Цепенков Марко. (1980). *Македонски народни умотворби*. Том 10. Македонска книга и Институт за фолклор – Скопје

Marija LEONTIC

TURCISMS IN MACEDONIAN SURNAMES WHICH EXPRESS ACTIVITY

(Summary)

The Turcisms which have entered into the Macedonian language in the 14th–19th centuries, besides being a reflection of a new civilization and culture, also give a picture of the socially-political, economic, cultural-educational and social conditions in the Ottoman Empire. We can trace this through the Turcisms in Macedonian surnames which express activity.

We can classify the Turcisms which express activity into: surnames which express non-economical activity (administrative-judicial and banking, military, spiritual) and surnames which express economical activity (trade, artisanship, agricultural, accommodation and catering services, transport). The Turcisms which express activity allow us to look more closely into the dynamic economical life of that time, and simultaneously have remained as a written memory in the surnames.

Key words: *turcisms, macedonian surnames, activity.*

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

ЦРКОВНОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО НА МАНАСТИРОТ „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ – ТРЕСКАВЕЦ

Манастирот „Успение Богородично“ – Трескавец е еден од најзначајните и најстари македонски манастири. Се претпоставува дека е основан за време на византиското владеење (XI–XII в.) на местото на античко паганско светилиште посветено на богот Аполон. Извршените археолошки истражувања, притоа, покажале дека на местото каде што се наоѓа овој наш манастир, постоел ранохристијански храм уште во првата половина на VI век.¹ Денешната манастирска црква посветена на Успението на пресвета Богородица е градена во XIII век, а подоцна, во првите децении на XIV век, манастирот е дограден и обновен од српскиот крал Милутин (1282–1321). За градителските потфати на овој средновековен владетел во Трескавечкиот манастир се зборува во неговото житие, составено од Пеќскиот архиепископ Данило.² Во еден натпис над манастирската порта како ктитори на манастирот се спомнуваат и византиските императори Андроник II и Михаил IX (крај на XIII – почеток на XIV век).³ Во текот на XIV в. ктитори на манастирот се и царот Стефан Душан и неговиот син Урош, кои богато го дариле манастирот со имоти – ниви, лозја, ливади, гори и сл. Дарувањето на овие

¹ Бошко Бабић, На маргинама историје манастира Трескавца. – Зборник за ликовне уметности, 1, Нови Сад, 1965, 23–24.

² Лидија Славева – Владимир Мошин, Грамотите на Стефан Душан за манастирот Трескавец. – Споменици за средновековната и понова историја на Македонија, том IV, Скопје, 1981, 55.

³ Антоние Николовски, Димитар Корнаков, Коста Балабанов, Споменици на културата на НР Македонија, Скопје, 1961, 176.

имоти Стефан Душан го потврдил со специјални грамоти, по примерот на претходните владетели на Македонија – византиските и бугарските цареви⁴: „...кралѣвство ми, любовию божѣствомъ испльнь се, изво-лихъ сѣмоу монастырю дати хрисовоуль свои по шбразоу древнихъ царей грѣчьскихъ и блгарьскихъ, иже прѣжде мене шбладали соуть тѣми странами, на оутврѣждениѣ и похвалениѣ Христоу Богоу нашемоу и прѣчистѣи матери ѣго, иже славить се въ мона-стыри глаголемѣмъ Трѣскавѣци“.⁵

Во Трескавечкиот манастир во минатото имало богата збирка со словенски ракописи, којашто мошне рано го привлекла вниманието како на македонските, така и на странските истражувачи и колекционери. Кон средината на XIX в. манастирот бил посетен од македонските преродбенски дејци и народни учители Јордан Хаџи Константинов – Џинот и Димитар Миладинов. Во своја дописка до „Цариградски вестник“ од 25 XII 1854 год. (бр. 205) Џинот соопштува дека за време на својата посета на Трескавец, тука видел 20 товари стари ракописни книги, што, и покрај можното преувеличување, јасно укажува на постоењето на богата збирка со старословенски ракописи во манастирот. Во прилог на ова зборува и сведоштвото на некои автори дека неколку години пред 1866 година грчкиот фанариотски владика Герасим наредил да се изгорат словенските ракописи во овој македонски манастир, по што две седмици манастирската фурна била потпалувана со стари пергаментни и хартиени црковни книги.⁶ За горење на словенски ракописи во манастирот Трескавец соопштува и Димитар Миладинов во свое писмо до Русинот П. И. Севастјанов од 26 април 1858 год.⁷

Во 1856 година Миладинов му подарил на музејот во Белград ракопис или препис од запис во пергаментен минеј што се наоѓал во манастирот Трескавец. Во некои архивски документи што ги проучил Х. Поленаковиќ, во еден случај стои: „Миладиновић Димитрије покло-нио један рукопис“, а во друг: „Председател предаде препис са записа

⁴ А. М. Селищев, Македонские кодексы XVI–XVIII веков, София, 1933, 123.

⁵ Лидија Славева – Владимир Мошин, Првата грамота на Стефан Душан за манастирот Трескавец од 1 септември 1334 до 31 август 1335 година. – Споменици за средновековната и понова историја на Македонија, том IV, Скопје, 1981, 78.

⁶ Н. Ганчев-Еничерев, Възпоминания и бележки, София, 1906, 320–321.

⁷ Иван Богданов, Българската книга през вековете, София, 1978, 146.

на једном кожном рукопису у Трескавском манастиру, послан од Г. Димитрија Миладиновића из Прилепа. Препис овај би примљен с хвалом“.⁸

Од Трескавец зел ракописи и Џинот⁹, а се претпоставува дека со негова асистенција од манастирот се земени и трите Душанови грамоти и однесени во белградската Народна библиотека¹⁰, каде што изгореле во пожарот од 1941 година.

Манастирот Трескавец бил посетен во 40-те и 60-те години на XIX в. и од познатите руски истражувачи и колекционери на старословенски ракописи Виктор Григорович, архим. Антонин Капустин и Александар Гиљфердинг. Григорович го посетил манастирот во 1845 год., ги прегледал старословенските ракописи што се наоѓале во него, и од еден зборник од XV в. зел осум листови, коишто ја содржат кратката редакција на трактатот „О писменех“ на Константин Костенечки¹¹.

Капустин го посетил Трескавец во 1865 год. и тука нашол многу полуизгнени ракописни книги и фрагменти од старословенски ракописи, меѓу коишто 15 книги биле релативно добро зачувани. Меѓу овие книги се наоѓале еден зборник со слова на св. отци, пишуван во 1468 год. од монах Никола и неколку ракописи пишувани од еромонах Захарије, меѓу кои и еден минеј за март што овој трескавечки монах го пишувал во 1712 год.¹²

Три години по посетата на Капустин, во 1868 год., манастирот Трескавец бил посетен од Ал. Гиљфердинг. Тој зел оттука неколку ракописи, меѓу кои се наоѓаат еден пергаментен празничен минеј од XIV в. и еден минеј за октомври од XVI в. што денес се чуваат во Хлудовата збирка во Државниот историски музеј во Москва, и манастирскиот поменик од XVII–XVIII век, сега сопственост на Руската национална библиотека во Санкт Петербург.

⁸ Харалампие Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1969, 197–198.

⁹ А. М. Селищев, Македонские кодексы, 125.

¹⁰ Лидија Славеска, Уште една грамота за манастирот Трескавец најдена во Битола. – Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопје, 1988, 68.

¹¹ Кујо М. Куев, Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете, София, 1979, 61.

¹² Ст. Новаковић, Српске старине по Македонији. Белешке с путовања архимандрита Антонина од године 1865. – Споменик СКА, год. IX, 1891, 23.

Во 1898–1899 година Трескавец бил посетен од археографска комисија на Рускиот археолошки институт во Константинопол, која тука регистрирала само три словенски ракописи¹³, најверојатно, поради тоа што кај трескавечките монаси изгледа не постоело расположение да им бидат покажани сите ракописни книги што сè уште се наоѓале во манастирот. На таков заклучок упатува фактот што за време на својата посета на манастирот во 1899 год. битолчанецот Лазар Дума, кој собирал ракописи за Српското научно друштво, од Трескавец зел четири ракописи¹⁴, додека службеникот во Српскиот конзулат во Битола Јован Хаџи-Васиљевиќ во 1900 год. во Трескавечкиот манастир регистрирал 11 словенски ракописи и 47 фрагменти од стари ракописни книги¹⁵.

Еден дел од ракописите што се наоѓале во манастирот „Успение Богородично“ – Трескавец, секако, се пишуваани во манастирскиот скрипториум, додека други биле користени како предлошки за пишување на одделни словенски ракописи или пак биле набавени од други книжевни центри за потребите на манастирското богослужение.

Најстариот засега познат ракопис, којшто се поврзува со скрипториумот во Трескавец е требникот бр. 408 од Старата збирка на белградската Народна библиотека¹⁶, кој претходно бил откупен од серскиот антиквар и колекционер на ракописни книги Стеван Верковиќ¹⁷. Ракописот имал вкупно 130 листови, од коишто 96 се пергаментни и претставуваат дел од првобитниот кодекс, додека останатите 34 листови се хартиени и се додадени кон ракописот подоцна, на местото на изгубени пергаментни делови од требникот; по дванаесеттиот пергаментен лист се додадени 4 хартиени листови, чијшто текст е пишуван со полууставно писмо во текот на XVI в., а по 64-от лист – 30 хартиени листови со текст пишуван со уставно писмо кон крајот на XIV или во почетокот на XV в.

¹³ Владимир Мошин, Словенски ракописи во Македонија, книга I, Скопје 1971, 14.

¹⁴ Т. Панговски, Истражувања во минатото на историско-архивска документација и други извори за нашата историја. – Библиотекарска искра, год. II, 1956, бр. 5–8, 69.

¹⁵ Ј. Хаџи-Васиљевиќ, Прилеп и негово околина, Београд, 1902, 92–93.

¹⁶ Каталог Народне библиотеке у Београду. Рукописи и старе штампане књиге. Саставио Љуб. Стојановиќ, у Београду, 1903, стр. 89, бр. 305 (488).

¹⁷ Ljub. Kovačević, Nekoliko priloga staroj srpskoj književnosti. – Starine, knjiga X, Zagreb, 1878, 274.

Судејќи според спомнувањето на царот Стефан Душан во некои од ектениите поместени во требникот, како и спомнувањето на овој средновековен владетел и на жупанот Волкашин во опширниот запис на л. 123–124, настанувањето на ракописот временски може да се лоцира околу средината на XIV в. Записот ја има следнава содржина:

Глава Богоу давшомоу зачело и коньць, аминь. Изволеніемъ ѿтца и зачетіемъ сына и съхождениемъ светаго доуха съврши се дѣло се мѣсеца марьта ·ѧ· днь при жоупанѣ Вьлкашинѣ... въ дньы благовѣрнаго цара нашега Стефана и сына моу Оуроша и царице Елене, вьладаюцимъ всѣми землями срьпскомъ и поморскомъ и гръчкомъ, кьга се ѿврьже Беръ. Да попове, молю ви се, исправляюще чтѣте, а не клнѣте, ере бреніе пише, а не светы доухъ, нь паче благословите, а како щете вие мене благословить, а и васъ богъ така да благословить, аминь, аминь, аминь, ере аще боудоу и съгрѣшилъ бѣше... мо каменеіе пасомичне конь писнице, гдѣ пишахъ, тер ми бѣхоу тамо оуми гдѣ лоукахоу. Да гаке боудоу и съгрѣшилъ, а вие простѣте, да васъ богъ да прости.

Богъ да прости Симѣвна и попа Тодора и Јуникиа и ковача Раика, кои ми скова шильце и хараксало. Богъ да прости Рада шевца изъ Марьгарита и Савоу и Симеиновоу матере, аминь, аминь.¹⁸

Како што гледаме, некои од податоците во записот уште попрецизно го определуваат времето во коешто бил пишуван требникот. Првин се наведува дека пишувањето на ракописот е завршено на 26 март, а потоа се изнесува и податокот дека во тоа време градот Бер се одметнал од Душановото царство. Имајќи го предвид фактот дека ова одметнување се случило во зимата на 1350 год., кога Бер му бил предаден на Кантакузин, во време кога царот Стефан Душан со својата војска се наоѓал во Босна¹⁹, може да се заклучи дека пишувањето на ракописот е завршено на 26 март 1350 година.

¹⁸ Стари српски записи и натписи, скупил и средио Љуб. Стојановић, књига I, Београд, 1902, стр. 37, бр. 97–98.

¹⁹ М. Долопко, Требник Београдске Народне библиотеке бр. 305 (488), (белешке о палеографији и језику). – Јужнословенски филолог, год. I, Београд, 1913, 74.

Правописот на требникот е безјусов (само во два збора на л. 116 се употребени јусови знаци – *вѣрънаѣ слоужбѣѣ*, што очевидно, е остаток од предлошката), меѓутоа, неговите јазични особености се типично македонски. Широко е застапена, на пример, вокализацијата на еровите од македонски тип, којашто се манифестира со замена на големиот ер со о и на малиот со є: *любовѣ, любовыю, въ любви, нокотѣ, начетокѣ, со мною, во благоврѣмѣ, злотемѣнѣ, честнаго, весь, оумерьши, силенѣ, прѣславенѣ, гасенѣ, страшенѣ, невѣренѣ, сраменѣ, ненавидецѣ* итн. Замената ѣ > о е присутна и кај постпозитивната употреба на показните заменки: *бракосѣ, недоугосѣ, татотѣ* (<татѣ тѣ)²⁰ и сл.

Зборувајќи за овие јазични особености на ракописот М. Долпоко заклучува дека „можемо у њима видети рефлексе живога изговора у језику преписивачеву“²¹, поврзувајќи го, притоа, настанувањето на овој книжевен споменик со Северна Македонија и поконкретно со прилепскиот крај. Ако пак се земе предвид фактот дека во една од молитвите поместени во требникот книжевникот молитвено се обраќа кон трескавечката св. Богородица – „*светага Богородице отъ Трескавѣца*“ (14-та молитва според описот на Љ. Ковачевиќ)²², може основано да се претпостави дека ракописот е пишуван имено во скрипториумот на Трескавечкиот манастир во зимата на 1349–1350 година.

Кон крајот на XVI в. анонимен книжевник од Трескавец напишал за потребите на манастирот стихуван пролог за втората половина од црковната година со житија на светци за месеците март, април, мај, јуни, јули и август. Ракописот има 281 лист и е целосно зачуван; зачувана е и подврзијата – штици во орнаментирана кожа. Правописот е ресавски, но понекогаш се употребуваат и носовки што упатува на заклучок дека при пишувањето на ракописот е користена јусова предлошка.

На крајот од прологот, на лист 281б, книжевникот оставил краток запис, во којшто нагласува дека ракописот му припаѓа на манастирот „Успение Богородично“ – Трескавец: „Ѡ *Ѣи пролѣ ѣ монаѣѣ Трескавецѣ Оүспеніе прѣблвеные вѣце наше и вѣце и прѣодвѣ Маріе: -*“

²⁰ Исто, 84, 89.

²¹ Исто, 85.

²² Ljub. Kovačević, Цит. д., 277–282.

Денес прологот е сопственост на Народната библиотека „Св. Кирил и Методиј“ во Софија, во чијашто ракописна збирка го носи бројот 308²³.

Стотина години подоцна во Трескавечкиот манастир ракописи пишува еромонахот Захарие. За време на својата посета на манастирот во 1865 год. архим. Антонин Капустин регистрирал неколку ракописи пишувани од овој македонски книжевник. Меѓу нив имало и еден минеј за месец март со запис на крајот од ракописот: „Въ лѣто ꙗзск (1712) списа сии минен азъ ѿбогѣи и мѣншѣи въ иноцѣхъ Захаріе ѿеромонахъ монастыроу Трѣскавцоу храмъ чѣтноѣ Оуспеніе прѣсѣтыа Богородици²⁴“.

Во истото време или малку подоцна тука со книжевна дејност се занимава и еромонахот Гаврил. Тој во 1720 год. ја пишува книгата „Чуда на св. Богородица“. Ракописот има 186 листови, пишуван е со брзописно писмо и е богато орнаментиран со заставици и иницијали. Основниот текст на ракописот содржи 78 чуда, при што под бр. 11 е чудото за девојката без раце, под бр. 20 – чудото со Јован Кукузел, под бр. 21 – чудото во лаврата „Св. Атанасиј“ во Света Гора и под бр. 22 – чудото со Иверскиот манастир и со чесната икона, нарекувана Партариса (и ѿ чѣтнои икѣнѣ портариса глѣмон). Во XIX в. во ракописот се вметнати неколку додатоци: евангелија според Марко и Лука (л. 157^б), молитви за разни потреби (л. 158^б–159^а) и слово за Рождество Богородично од Јован Златоуст (л. 161^а–183^а).

Записот на еромонахот Гаврил е на л. 156^б и гласи: „Гѣписа сѣа Чюдеса сѣіе вѣомѣре Хѣ Гаврѣи 1720 въ монастырь Трѣскавецъ“. Сличен запис со проширена содржина има и на л. 183^а – „Гѣписа сѣа книга глѣмам Чюдеса прѣсѣіе вѣомѣре Гаврѣилъ ѿеромонѣ поклоникъ живоноснаго грѣба Хѣа во монастырь Трѣскавецъ при ѿѣменѣ кѣрѣ Тѣѣфанѣ ѿеромонахѣ 1720“.

Ракописот обилува со записи, некои од коишто се пишувани во манастирот Трескавец, каков што е записот на л. 186а, во којшто е одбележан денот кога починал книжевникот еромонах Захарие: „Ѣ ѣ кѣ Ѣ (7227=1719) прѣсѣстави се дѣѣвнѣ хѣа Захарѣа мѣа ѿнѣа гѣ в

²³ Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека, том II, София, 1923, 67–72.

²⁴ Ст. Новаковић, Цит. д., 23.

кот е целосно проучен од рускиот славист А. М. Селищев. За јазичните особености на ракописот пишува Р. Угринова-Скаловска, а целосна текстуална презентација на поменикот прави С. Николовска²⁶.

Најновиот трескавечки поменик е од XIX в. Има 45 листови, пишуван е со некалиграфски брзопис и содржи имиња на лица од Прилепскиот и Битолскиот крај. На крајот од поменикот (л. 45^б) има два записа:

„1876 година месецъ декемврїя 16 день отъ како сѣмъ дошолъ во манастиръ Трескавецъ пресвѣтїя Богородица зиматъ ѱованиѱия монахъ отъ егуменотъ трескаечѱї папа Мице 10 гроша.

Маѱерот зематъ отъ свети Арангелъ 3 шиници ершъ отъ акотъ“.²⁷

Ракописот се чува во Народната библиотека „Св. Кирил и Методиј“ во Софија под бр. 1019.

Тука е пишувано во 1833 год. и едно „Слово за Успение Богородично“. Текстот е на македонски народен говор, а се читал за време на богослужбата на храмовиот празник на манастирот (15/28 август). Словото е објавено од А. П. Стоилов²⁸, меѓутоа, за судбината на самиот ракопис нема конкретни податоци.

Покрај ракописите што се пишувани во манастирот Трескавец, во ракописната збирка на овој наш манастир имало и други ракописи, за коишто не располагаме со податоци дали се пишувани во манастирот или пак се донесени од друг книжевен центар. Во моментов располагаме со податоци за 12 такви ракописи:

1. Фрагмент од минеј за октомври, крај на XII или почеток на XIII в., перг. 1 л., 253 × 180 мм. Писмо уставно, текст во две колони. Правописот е еднојусов (ж) и едноеров (ѣ, ретко се среќава ѣ). Фрагментот

²⁶ А. М. Селищев, Заметки по этнографии и диалектологии Македонии. Помяник монастыря Трескавца. – Сборник ОРЯС, т. 101, 1928, No 3, 314–317; А. М. Селищев, Македонские кодексы XVI – XVIII веков, София, 1933, 123–240; Р. Угринова-Скаловска, За Трескавечкиот кодекс. – Споменици за средновековната и понова историја на Македонија, т. IV, Скопје, 1981, 187–214; Славица Николовска, Кодик на манастирот Трескавец. – Споменици, т. IV, 215–406.

²⁷ Маньо Стоянов – Христо Кодов, Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека, том III. София, 1964, 179.

²⁸ Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVI–XVII, София, 1900, 493–495.

содржи дел од канонот на св. Димитриј Солунски (26 октомври). На обратната страна од листот е запишано „Трескавец“, поради што не е исклучено од Трескавечкиот манастир фрагментот да е земен од Ал. Гиљфердинг, кој оваа ознака ја ставил и врз други ракописи што ги зел од овој македонски манастир (на пр. минеите од Хлудовата збирка бр. 165 и бр. 168). Ракописот се наоѓал во збирката на архим. Амфилохиј. Во 1880 год. тој го подарил фрагментот на Руската национална библиотека²⁹, каде што денес се чува под сигнатура F. n. I. 77.

2. Фрагмент од зборник, XV в., хар. 8 л. Листовите го содржат граматичкиот трактат „Словеса въ кратцѣ“, составен од непознат автор врз основа на делото на Константин Костенечки „Оказание ѿ писменѣхъ“. Фрагментот од манастирот Трескавец го зел Виктор Григорович во 1845 год. од пообеман зборник. Во 1871 год. Григорович ги подарил листовите на Румјанцевскиот музеј³⁰, во чијашто збирка, во рамките на Руската државна библиотека во Москва, се чуваат и денес под сигнатура муз. 1338.

Фрагмент со препис на „Словеса въ кратцѣ“ (10 листови) В. Григорович зел и од друг зборник, пишуван од еромонах Висарион Дебарски од Слеченскиот манастир во 1547 год., којшто се наоѓал во Охрид или како што самиот Григорович наведува „Из Охрида Первой Юстиниани“³¹.

3. Празничен минеј XIV в., перг. 149 л., 225x170 мм. Без почеток и крај и со изгубени листови во другите делови на ракописот. Пишувал еден книжевник со полууставно писмо и јусов правопис. Минејот содржи служби за празничните денови за периодот од почетокот

²⁹ Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI–XIII вв., Москва, 1984, 232; Вангелија Десподова-Лидија Славева, Македонски средновековни ракописи I, Прилеп, 1988, 112–113. Во ова издание е допуштена грешка, при што наместо факсимил од македонскиот ракопис што е предмет на описот, објавен е факсимил од српски ракопис со дел од службата на св. Димитриј Солунски што се чува во истата библиотека под сигнатура F. n. I. 78. И двата фрагмента се од XII–XIII в., биле сопственост на архим. Амфилохиј и се предадени од него во Руската национална библиотека во 1880 год.

³⁰ Кујо М. Куев, Съдбата на българската ръкописна книга през вековете. Второ преработено и допълнено издание, София, 1986, 64.

³¹ Боню Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, книга III, София, 1978, 174.

на црковната година (1 IX) до 6 август, меѓу кои има и оригинални словенски химнографски дела: служба на св. Петка (14 X, л. 3⁶–7⁶), канон за Воведение Богородично од анонимен автор со акростих (21 XI, л. 23⁶–26^a), канон за Богојавление, кој се смета за дело на Кл. Охридски, со акростих (6 I, л. 58⁶–64⁶), стихири и тропар за св. Ахил Преспански (15 III, л. 89^a–89⁶)³² и др.

Ракописот го зел од манастирот Трескавец во 1868 год. Ал. Гиљфердинг. Се чува во Државниот историски музеј во Москва, во збирката на Алексеј Хлудов под бр. 165.

4. Минеј за октомври, средина на XVI в., хар. 79 л., 320 × 210 мм. Без почеток и со изгубени листови во другите делови на ракописот. Пишувал еден книжевник со полууставно писмо и јусов правопис. Содржи служби за деновите од неподвижниот календар (од 13 X до 31 X). На крајот од ракописот е поместена службата на Арсениј Српски (18 X, л. 74^б–79^а).

Од манастирот Трескавец го зел Ал. Гиљфердинг³³ во 1868 год. Се чува во Државниот историски музеј во Москва, во збирката на Хлудов под бр. 168.

5. Псалтир со толкувања, XVII в., хар. 148 л. Подарен на Трескавечкиот манастир во 1723 год. од духовникот Никифор што е наведено во запис врз задната корица на псалтирот: „Сѣа книга глаголемаа ѿ псалтирьско тълкованіе кѣпи дѣховник Никифор за .т. аспри ѿ попа Неделка и приложи манастирѣ Трѣсковцѣ .ѣ.ѣ.ѣ.“³⁴.

Ракописот во Народната библиотека во Белград е донесен од Битола. Се чувал во Старата збирка на оваа српска библиотека под бр. 420. Изгорел во пожарот од 6 април 1941 год.

6. Зборник со слова на св. отци, пишуван во 1468 год. од монах Никола. Ракописот е регистриран во манастирот Трескавец меѓу петнаесетте подобро зачувани ракописни кодекси од страна на архим. Антонин Капустин во 1865 год. Тој го ексцерпирал и записот на монах Никола, кој гласи: „Сице писахъ послѣднїи въ иноцѣхъ Авлоѣ. Молю же прочитающихъ преднастоѣща въ исправленїю сѣ испра-

³² Светлина Николова, Мария Йовчева, Таня Попова, Лора Тасева, Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог, София, 1999, 48.

³³ Исто, 37.

³⁴ Каталог Народне библиотеке у Београду, 6/21.

Во 1900 год. евангелието сè уште се наоѓало во Трескавечкиот манастир³⁸. Од тука го зел помеѓу 1900 и 1903 год. Јован Хаџи Васиљевиќ и во 1903 год. ѝ го продал на Народната библиотека во Белград³⁹, каде што ракописот е заведен под бр. 832. Изгорел во пожарот за време на Втората светска војна (6 април 1941 год.)

9. Минеј за ноември, втора половина на XIV в., хар. 154 л. Писмо полууставно, правопис безјусов, едноеров (Ѹ, големиот ер се јавува сосема ретко). Текст во две колони. Покрај преводните химнографски текстови, го содржи и анонимниот словенски канон, посветен на Воведение Богородично (л. 108^б–112^а).⁴⁰ На вечерните служби спроти големи христијански празници има паримии. Има неколку записи, од коишто некои јасно сведочат дека во минатото ракописот ѝ припаѓал на ракописната збирка во манастирот Трескавец:

ПокѸсихъ перо и меланъ азъ грѣшенъ Пахомиа [дига]конъ свѣтѣго Геврѣиѣ (л. 152^б).

Сѣю книгѸ глѣми минѣи мѣа ноѣ прѣповеза Їванѣ Стоиѡ за свою дѣшѢ Бѣ да го прости, да мѸ ѣ помощница прѣѣтаа Бѣа мѣа сѣ ѣ. Вѣ лѣ ѡ рѣ Хеа 1701 (л. 154^а).⁴¹

Сѣа книга глѣми минеи ѣ от манастир Трескавец приснодѣвы Марѣе еже ѣ под области Прилепские.⁴²

Ракописот се наоѓал, со уште пет други словенски и еден грчки ракопис, во црквата „Св. Димитриј“ во прилепски Варош, којашто била метох на Трескавечкиот манастир. Ове ракописи од тука ги зел полскиот лекар Рудолф Гутовски, кој во Турција бил на државна служба, и во 1863 год. ѝ ги подарил на Јагелонската библиотека во Краков, каде што се чуваат и денес. Во ракописната збирка на оваа библиотека минејот го носи бројот 935.

10. Минеј за септември, трета четвртина на XV в., хар. 165 л. Преовладува безјусов правопис; само во паримијните четива се забележува почеста употреба на јусови знаци, најверојатно пренесени од јусовата предлошка. Се употребуваат и двата ера, но преовладува малиот.

³⁸ А. М. Селищев, Македонские кодексы, 124.

³⁹ Св. Матић, Цит. д., 4.

⁴⁰ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Оригинално литературно дело од IX–X век. – Спектар 9, Скопје, 1987.

⁴¹ Во записот на Јоан Стојов се употребуваат специфични палеографски нацрти на буквените знаци: легнато б, квадратно в, и во вид на грчка ита, латинично м, троного и високо еднострано т, омега со целосно редуциран среден дел и сл.

⁴² Вангелија Десподова, Македонски писмени споменици во Краков, Полска. – Balcanoslavica, 13–15 (1986–1988), Прилеп, 1996, 172.

причина во манастирот имало богата збирка со словенски ракописни книги. Во XVIII в. Ксенофонт станува грчки манастир, по што словенските ракописи се однесени во други светогорски манастири и скитови, па и надвор од Света Гора.

Некои автори се на мислење дека и останатите три словенски ракописи што Гутовски ги зел од црквата „Св. Димитриј“ и ги однел во Краков, исто така претходно се наоѓале во манастирот Трескавец. Станува збор за еден евхологиј од втората половина на XIII в. (ЈБ 932), евангелие од XVI в. (ЈБ 933) и минеј за февруари од средината на XIV в. (ЈБ 934). Посебен интерес меѓу овие три ракописи претставува евхологијот, не само поради тоа што е најстар меѓу нив, туку и поради специфичната содржина и јазичните особености.

Ракописот бр. 932 од истражувачите, обично, се означува како евхологиј (молитвеник) или требник, меѓутоа, тој фактички претставува зборник со различни химнографски текстови; содржи делови од триод, минеј, октоих, требник, паримејни четива и др. Има вкупно 123 листови, од коишто 112 се пергаментни (л. 1–90 и 101–123) и 11 хартиени (двата листа означени со ист број 47 и листовите 91–100).⁴⁶ Пергаментниот дел е пишуван од поп Михаил, кој оставил запис на л. 86^б: **Бже прости попа Мѣхѣиѣ грѣшнаго**, додека хартиениот дел, којшто кон основниот дел од ракописот е додаден подоцна, го пишува Мелетиј; неговиот запис е на л. 95^б и гласи: **Помѣнитѣ Мелетїѣ грѣшнаго ·а вѣ Бѣ и зѣ и на ѿно**.

Од составот на евхологијот јасно се издвојува листот 26, којшто е постар од останатиот дел на ракописот и текстуално не се вклопува во неговата содржина. Тој фактички случајно е приклучен кон ракописот бр. 932. Според групата автори што го издадоа овој евхологиј, фрагментот содржи дел од псалтирот и молитва против „грѣци“ (**Ѡ ѿ грѣриць**) упатена до светите бесребреници Козма и Дамјан⁴⁷; настанал кон крајот на XII век.⁴⁸ Фрагментот во свој прилог го проучува и истакнатиот чешки палеославист Ф. В. Мареш⁴⁹.

Поголемиот дел од евхологијот претставува византиско-словенски палимпсест. Избришаниот византиски текст е од XI и од XIII в.,

⁴⁶ Вангелија Десподова, Елка Јачева-Улчар, Љупчо Митревски, Соња Новотни, Марија Чичева-Алексиќ, Трескавечки еухологиум, Прилеп, 2000, 15.

⁴⁷ Исто, 16–17.

⁴⁸ Вангелија Десподова, Македонски средновековни ракописи, II, Прилеп-Скопје, 2003, 34.

⁴⁹ F. V. Mareš, Fragment cerkiewno-słowiańskiego euchologium Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (nr 932, karta 26). – Rocznik slawistyczny 21 (1960), 23–26.

додека на листовите 26 и 27, според К. Куев, новиот текст е пишуван врз избришан старословенски текст, чиешто писмо по своите палеографски особености наликува на писмото на Супрасалскиот зборник.⁵⁰

Во Трескавечкиот манастир до педесеттите години на XIX в. се чувале и три грамоти, дадени на манастирот од страна на кралот Стефан Душан. Овие грамоти во 1860 год. се земени од манастирот и однесени во Белград што е засведочено во запис во манастирскиот поменик: „Тукъ бележимъ, какво въ 1860 лѣто, мѣцъ септемврїй дойде изъ Сръбія нарочно испитаніе за старините на светата ни обитель „Успение прѣстыа бѣцы Слатоврѣхъ (Трескавецъ)“ и съ общо согласіе испратихме три хрисовѣла: единъ на пергаментъ (на кожа) писанъ, а другите два на книга писани, относящи се само за с(ве)тата обитель, въ Сръбіа на Негова Свѣтлосъ Гдѣна Михайль Бега Обреновича 3-иѣ, съ ѣсловіе пакъ, когато станатъ нужни, да ни се предадатъ на ръцете, отъ когото прѣхеме на подарокъ шеесетъ минца и се подписуваме Игумен па(па) Хр(ис)то па(па) Трайковъ отъ село Долгавецъ“.⁵¹ Грамотите биле депонирани во белградската Народна библиотека, каде што изгореле во пожарот од 6 април 1941 год. Заедно со нив изгореле и три преписа на трескавечки грамоти, направени од Стефан Верковиќ (еден препис) и Јордан Хаџи Константинов-Џинот (два преписа).⁵² Зачуван е само еден препис од грамота на Стефан Душан за Трескавечкиот манастир, којшто денес се наоѓа во софиската Народна библиотека под бр. 425. Преписот го направил во Битола во 1871 год. П. Т. Мусевич според препис направен по наредба на егуменот Тимотеј во 1817 год. од Христо Констандинович.⁵³ Во софиската Народна библиотека преписот е донесен во 1893 год.⁵⁴

Од богатата збирка со старословенски ракописи на манастирот „Успение Богородично“ – Трескавец, успеавме да идентификуваме вкупно 25 ракописи, коишто настанале во периодот од XII до XIX век.

⁵⁰ Кујо М. Куев, Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. Второ преработено и дополнено издание, София, 1986, 127.

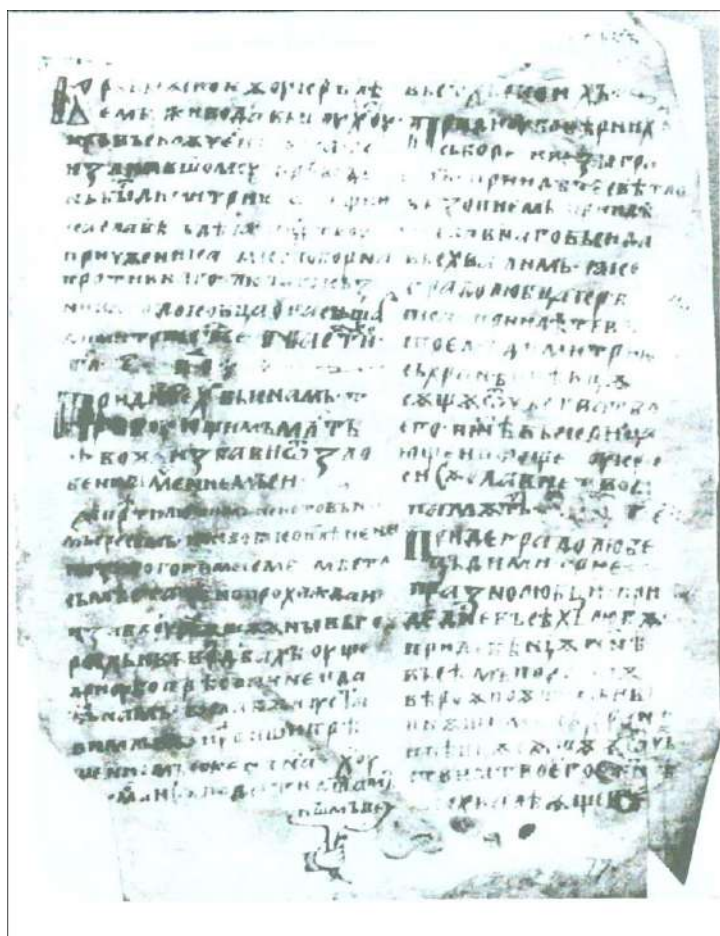
⁵¹ А. П. Стоилов, В Трескавския манастир – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга XVI и XVII, София, 1900, 493.

⁵² Сп. Светозар Матић, Опис рукописа Народне библиотеке, 221.

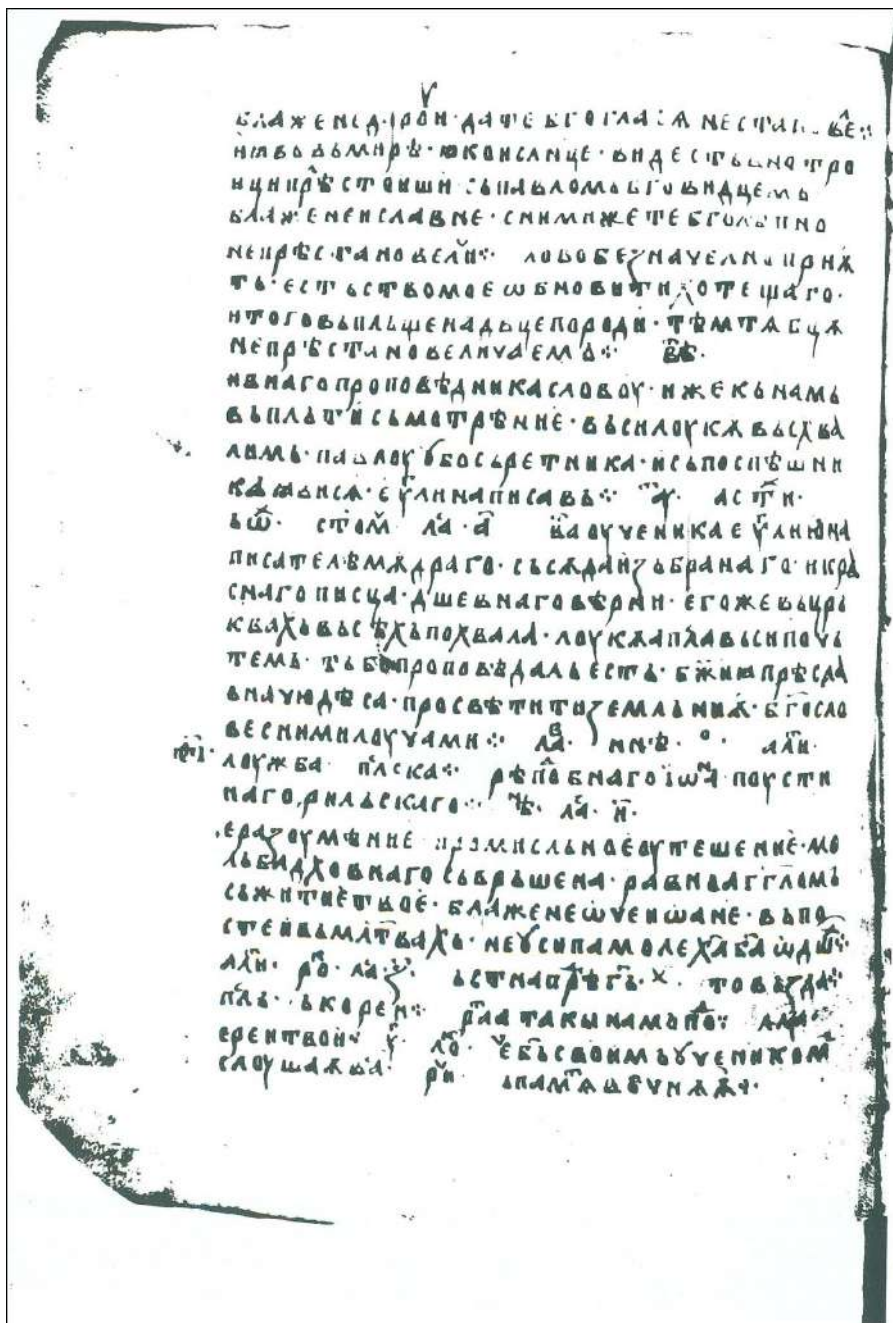
⁵³ Констандинович (Константинович) бил учител во Прилеп во првите децении на XIX в. и бил искусен калиграф што јасно се гледа од писмовникот што тој го пишуval во 1824 год. и кој денес се чува во Архивот на Македонската академија на науките и уметностите под сигнатура Ms 2.

⁵⁴ Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, София, 1910, 425.

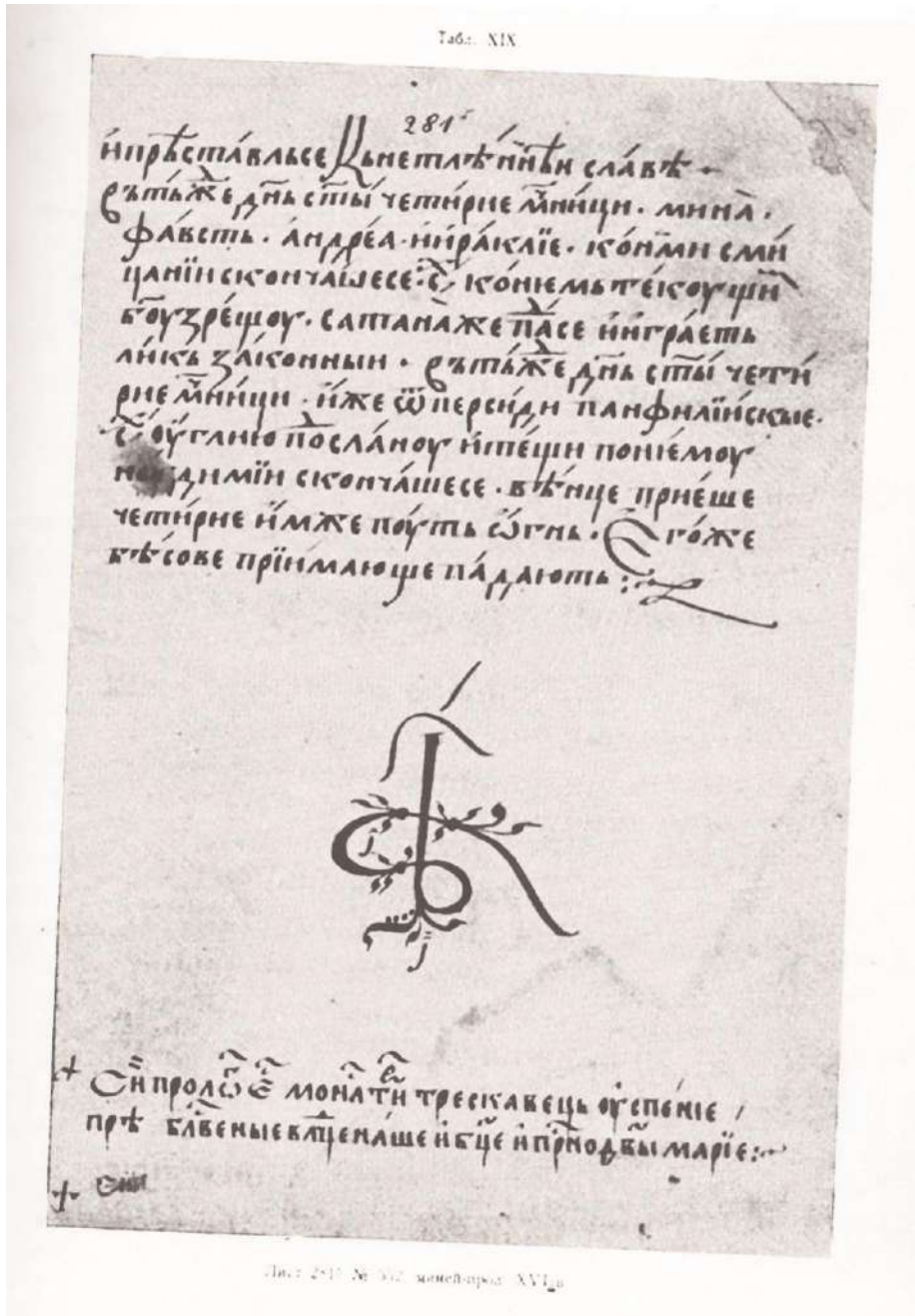
Од нив 8 се пишуваани во Трескавечкиот манастир, 12 со сигурност биле дел од ракописната збирка на манастирот, додека за 5 се претпоставува дека во минатото во определени временски периоди се наоѓале во Трескавец. Кон овие 25 словенски ракописи треба да се додадат и четирите грамоти што Стефан Душан ги дал на манастирот Трескавец, од коишто три биле зачувани во оригинал и една во подоцнежен препис. Од сето ова ракописно наследство зачувани се 18 ракописи и еден препис од грамота на Стефан Душан, додека 3 ракописи се со непозната судбина и четири изгореле во белградската Народна библиотека на 6 април 1941 год. Во овој пожар изгореле и трите грамоти што Стефан Душан ги дал на Трескавец во 30^{-те} и 40^{-те} години на XIV век.

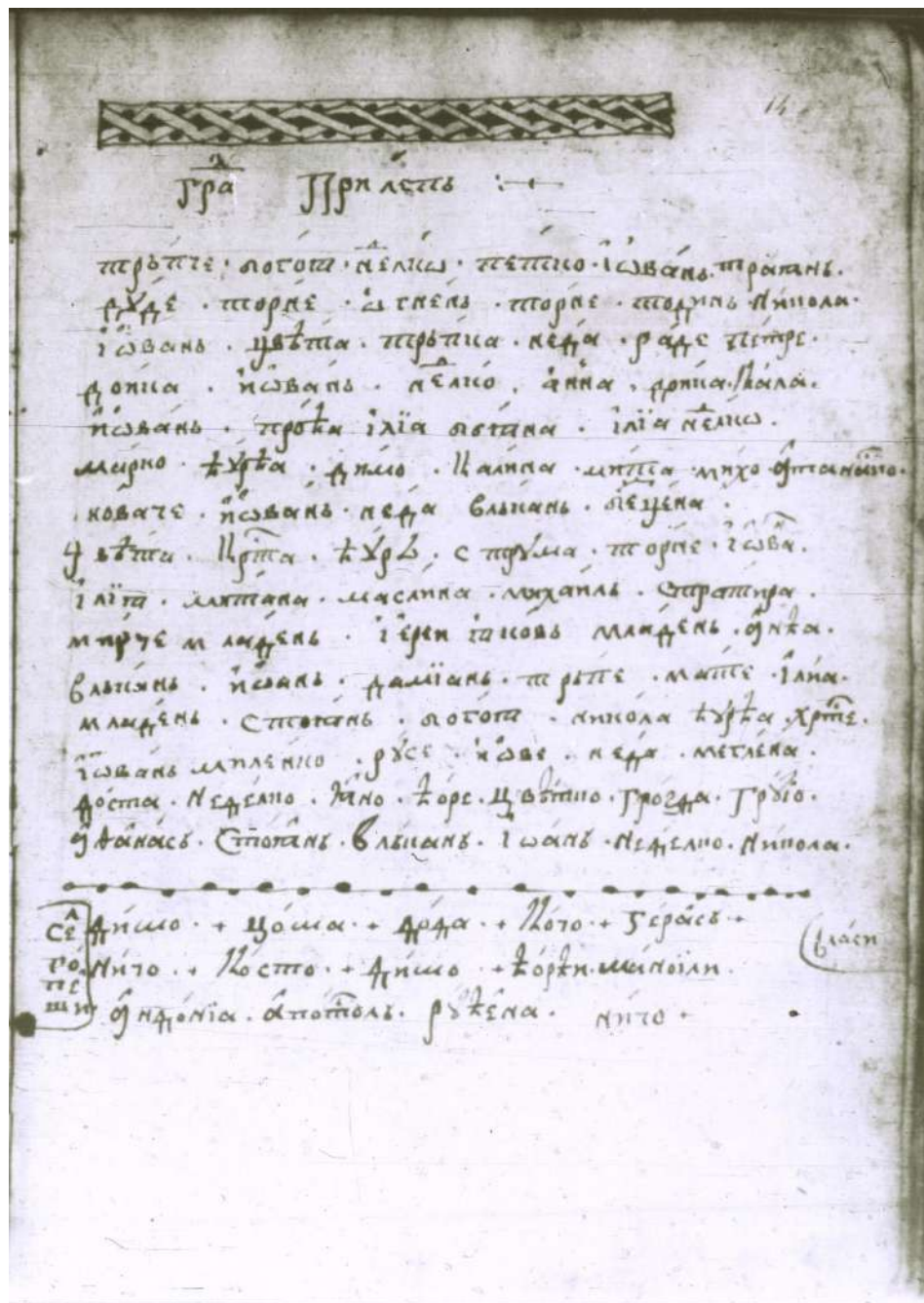
1. Минеј за октомври, XII–XIII в. (РНБ F.n.I.77)

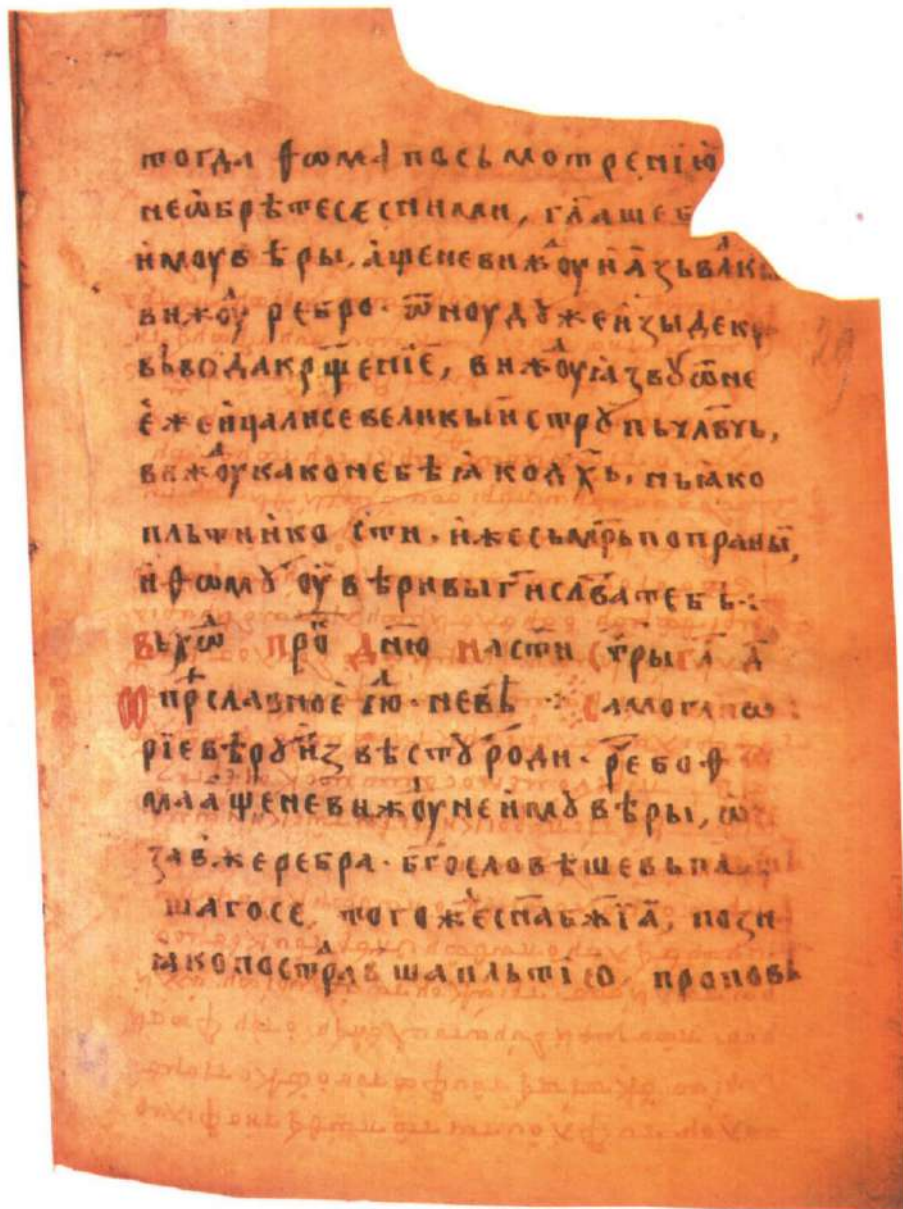
2. Празничен минеј, XIV в. (Хлудов 165)

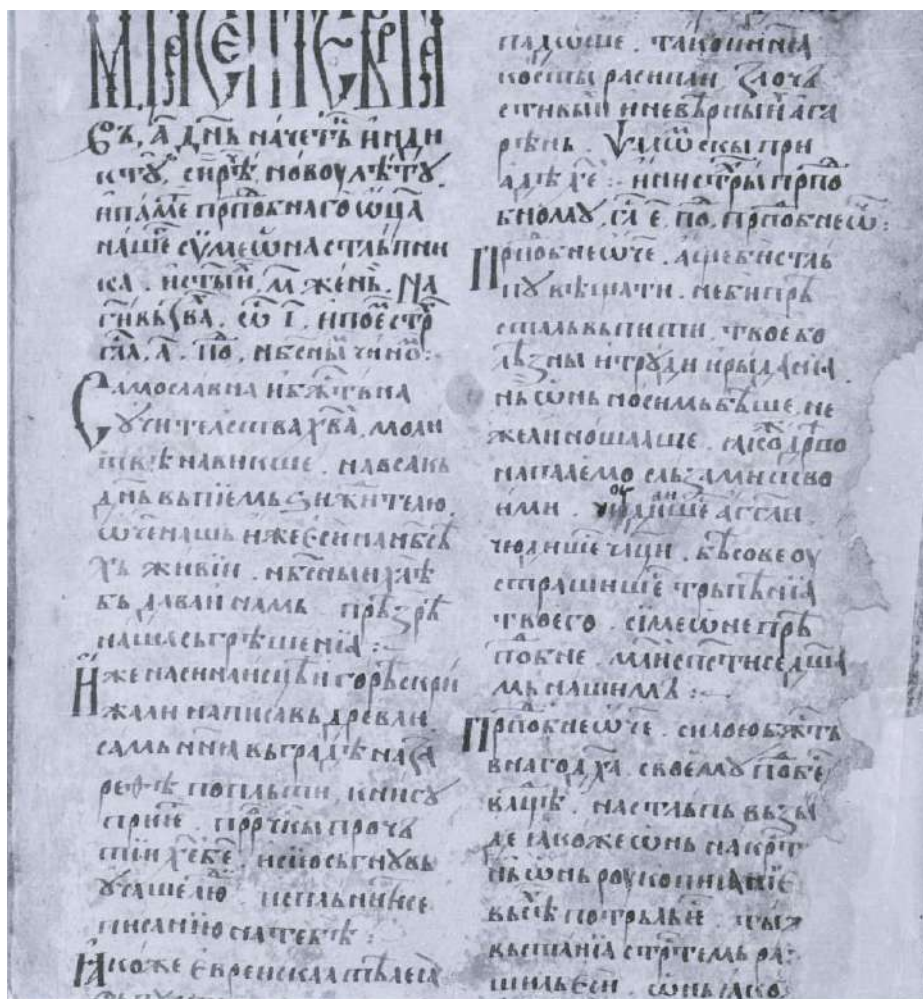
4. Пролог за март–август, XVI в. (НБКМ 308)

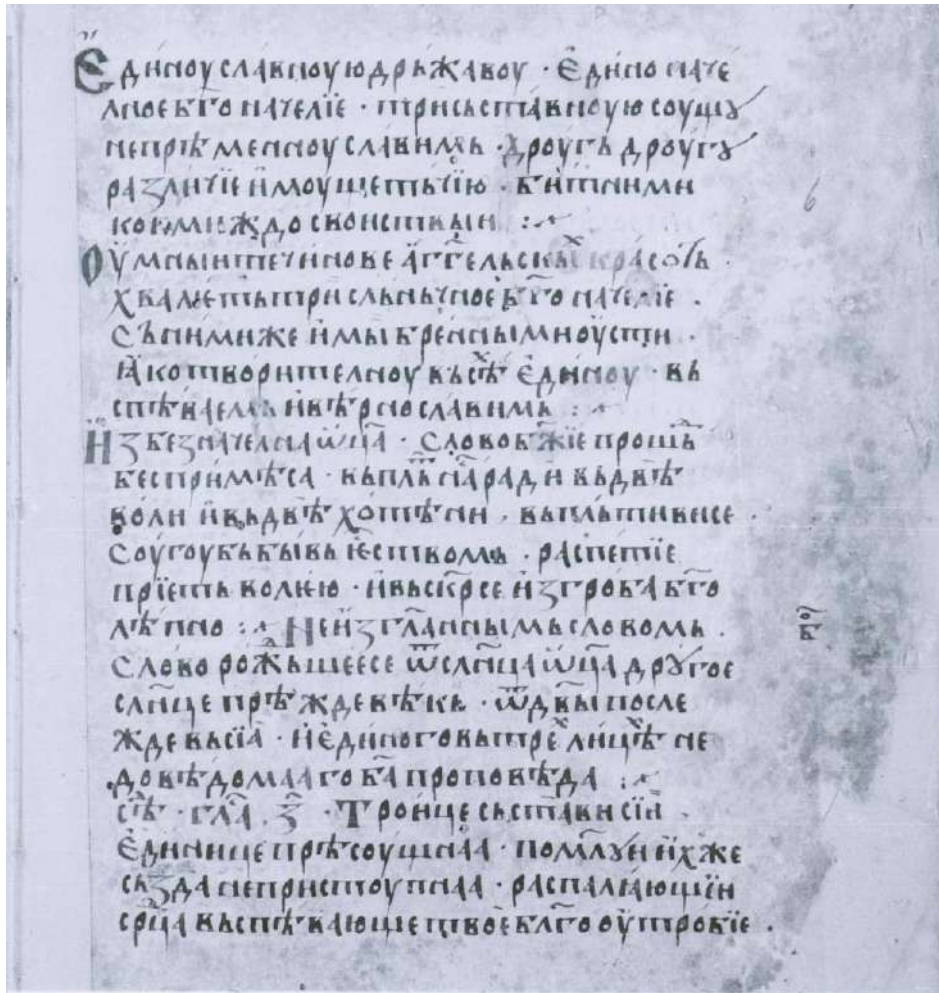
6–7. Трескавечки поменик, XVII–XVIII в. (РНБ F.IV. 561)

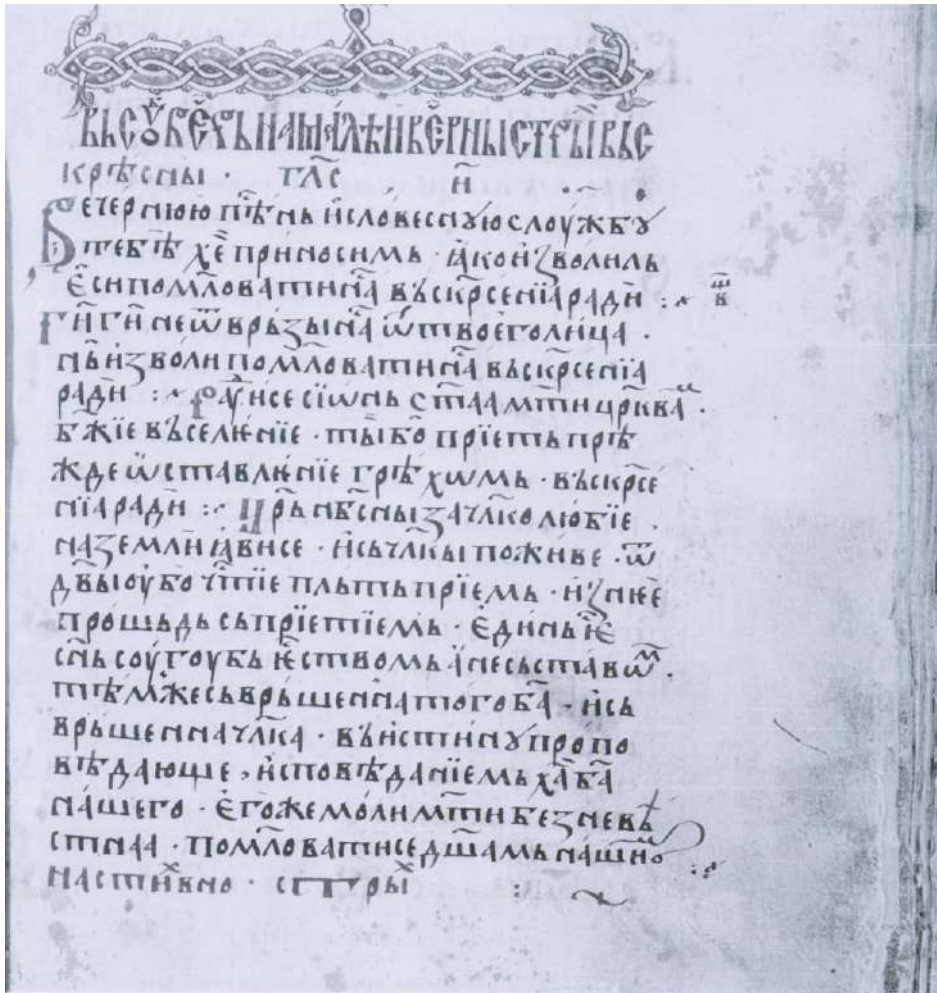

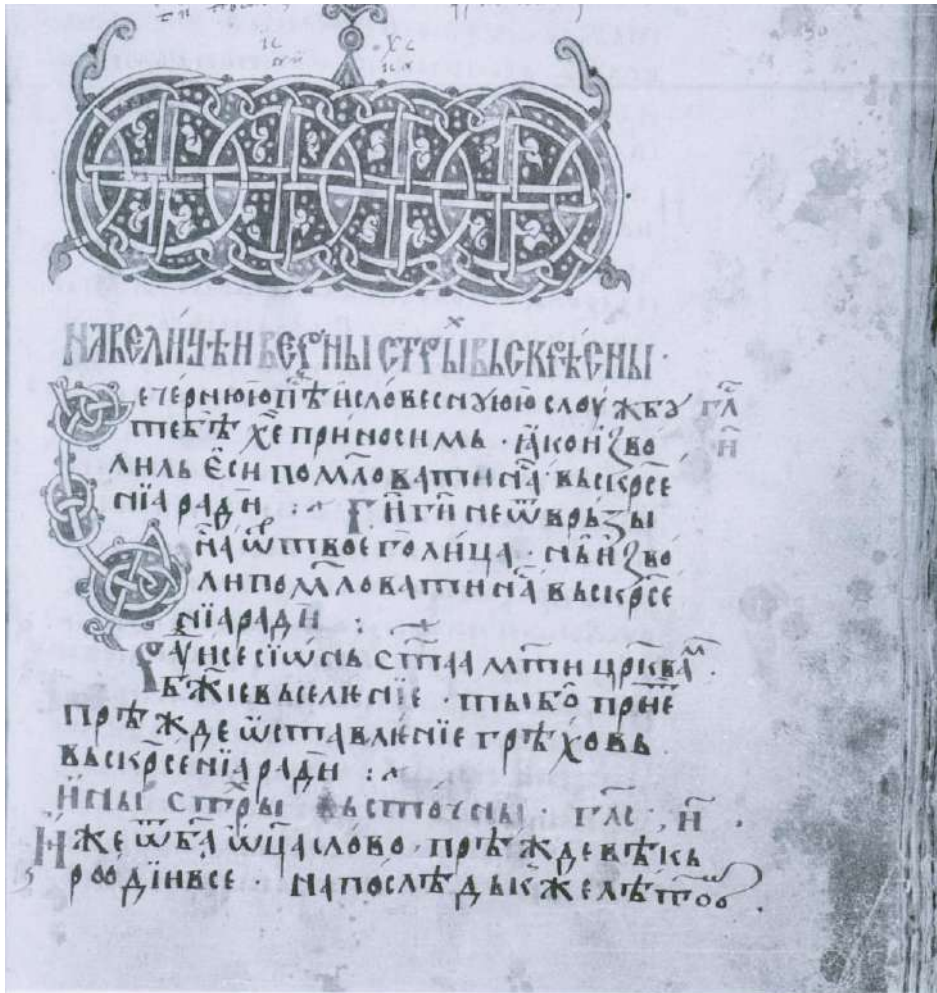
8. Трескавечки евхологиј, XIII в. (Краков BJ 932)

10. Минеј за септември, XV в. (BJ 936)

Gjorgi POP-ATANASOV

**THE CHURCH SLAVONIC LITERARY LEGACY OF THE MONASTERY
OF THE ASSUMPTION OF THE VIRGIN IN TRESKAVEC**

(Summary)

The author makes an archeographical survey of the Old Church Slavonic manuscripts which belonged in the past to the abundant collection of the Monastery of the Assumption of the Virgin in Treskavec. There were studied twenty five manuscripts in the total which originate from the period between the 12th and the 19th centuries. Eight of the manuscripts were written in the Monastery of Treskavec; for twelve of them we can be certain that they were a part of the manuscript collection of the monastery, while for five manuscripts it is supposed that they were kept in the monastery during some periods in the past. In addition to the manuscripts, the author analyzes the four charters which Tsar Stefan Dušan gave to the Monastery of Treskavec, of which charters three were preserved in original copies and one in later transcript.

Eighteen manuscripts and one transcript of the charter of Stefan Dušan are preserved from this identified literary legacy of the Monastery of Treskavec; however, the destiny of three manuscripts remained unknown, while three manuscripts were destroyed in the fire at the National Library in Belgrade caused by the bombing on 6th April 1941. In this fire there were also destroyed the three charters which Stefan Dušan presented to the monastery in the 30s-40s of the 14th century.

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

ЦРКОВНОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО НА МАНАСТИРОТ „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ – ТРЕСКАВЕЦ

(Резиме)

Во статијата се прави археографски преглед на старословенски ракописи, коишто во минатото биле дел од богатата ракописна збирка на Трескавечкиот манастир „Успение Богородично“. Разгледани се вкупно дваесет и пет ракописи, коишто настанале во периодот од XII до XIX век. Од нив осум се пишувани во Трескавечкиот манастир, дванаесет со сигурност биле дел од ракописната збирка на манастирот, додека за пет се претпоставува дека во минатото во определени временски периоди се наоѓале во Трескавец. Покрај ракописите, разгледани се и четирите грамоти што Стефан Душан ги дал на манастирот Трескавец, од коишто три биле зачувани во оригинал и една во подоцнежен препис.

Од ова идентификувано книжевно наследство по потекло од Трескавечкиот манастир, зачувани се осумнаесет ракописи и еден препис од грамота на Стефан Душан, додека три ракописи се со непозната судбина и четири изгореле во белградската Народна библиотека на 6 април 1941 година. Во овој пожар изгореле и трите грамоти што Стефан Душан ги дал на Трескавец во 30-те и 40-те години на XIV век.

Милан ЃУРЧИНОВ

КОНТАКТИТЕ НА АЦО КАРАМАНОВ СО БУГАРСКИОТ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Ацо Караманов беше најмлад меѓу плејадата македонски поети што настапија непосредно пред и во текот на Втората светска војна. Неговиот животен и творечки пат беше мошне особен и атипичен, но пред сè – краток, а трагите што тој ги остави беа крупни и тие сведочат за еден исклучително даровит и образован поет. Тој беше со својот нескршлив устрем и метеорски пробив феномен редок и на балканските и на пошироките простори. Имаше само нешто повеќе од седумнаесет години кога како активен учесник во Народноослободителната борба го положи својот живот за ослободување на својата татковина во борбата со фашистичкиот окупатор, на 10 октомври 1944 година. Со тоа беше прекинат еден буен развиток чија иднина можеме само да ја претпоставиме.

Како дете на мал поштенски чиновник, тој го помина раното детство во српската средина во која се истакна како најдобар ученик на својата генерација, но мошне рано во него започна да се разгорува страста кон читањето и консултирањето со книги надвор од училишната програма. Како изгледале неговите најрани литературни обиди ние не знаеме со оглед на фактот што самиот ги уништил во мигот на една од своите пубертетски кризи. Пишувал на јазик што не бил неговиот мајчин, но бил јазик на неговото образование и јазик што тој со исклучителна восприемчивост брзо го совладал.

Во татковината Караманов се враќа непосредно пред почнувањето на Втората светска војна, кога Македонија се најде под фашистичка окупација. Тој го продолжува школувањето и одново станува еден од најдобрите ученици во гимназијата. Живее во Скопје, а повре-

мено оди и во Радовиш – своето родно место, во евакуација. Тоа се, всушност, двете години (1942 и 1943) што претставуваат врв на сето негово творештво и време на најтесниот контакт на Караманов со новиот, бугарскиот јазик и книжевност.

Она што веднаш паѓа в очи е – **брзината** со која младиот поет го совладува новиот јазик, кој наскоро станува негов доминантен и **поетски јазик**: во април 1941 во Македонија доаѓа новата власт, а веќе на крајот на годината во неговите тетратки наоѓаме траги од првите контакти со вонучилишните претставници на современата бугарска поезија. Во тој поглед импресионира неговата работна тетратка – зборник на сопствените стихови, кој го составил самиот поет на крајот од идната 1942 година, во кој наоѓаме 200 негови песни, кои се далеку од секое дебитанство на еден почетник-аматер и за чиј поетски јазик најмалку би можеле да речеме дека е несовршен и почетнички! (За ова в. во изданието „Големата песна на Ацо Караманов“, Скопје, МАНУ, 2006, приредил Милан Ѓурчинов.)

Контактот на младиот поет со новиот јазик и бугарската поезија и, воопшто, со литературата, како и еволуцијата на тој контакт, можеби најдобро може да се согледа од неговите сочувани **лектирски тетратки**. Во тој поглед од исклучително значење е неговото општење со познатото книжевно списание „Златорог“, кое тој го откри во скопската Народна библиотека, каде што го поминуваше речиси сето свое слободно време надвор од школските обврски. Таму тој многу бргу се запозна со бугарската литература и испишува голем број страници од поезијата на Иван Вазов, Христо Ботев, Пенчо Славев, Пеју Јаворов, Асен Расцветников, Николај Лилив, а нешто подоцна и Дора Габе, Емануил Попдимитров, Елисавета Баграна, Никола Фурнациев, Николај Рајнов и други видни претставници на тогашната современа бугарска поезија. Тоа беа во тој момент врвни бугарски поети, на кои Владимир Василев, долгогодишен главен уредник на „Златорог“, со своето пребирливо критичарско око и критериум на строг селектор им ги отвора широм своите страници.

Две работи во однос на оформувањето на Караманов како поет преку општењето со ова угледно списание се наметнуваат како битни. Прво, тој ги пронаоѓа, ги селектира и ги внесува во своите работни бележници само најзначајните и од денешен аспект најкрупните бугарски поети, кои оставиле подлабоки траги не само на времето, но и до денешен ден во бугарската поезија и ја сочувале својата антологиска вредност. Тоа зборува за изострениот вредносен критериум на самиот

Караманов, кој бил во моментот на 15–16-годишна возраст, што го отвора прашањето за влијанијата врз него самиот во фазата на неговото поетско созревање и создавање, бидејќи во тој момент никој друг не стоел зад таквиот негов избор.

Чудно е, но и непобитно: младиот поет во тоа време со сета страст на своите врели младешки години беше насочен кон естрадно-револуционерната лирика (Христо Смирненски, Јиржи Волкер, Мајаковски) и пишуваше вдихновени стихови за новиот живот и Новиот човек, кои потоа потајно им ги читаше на членовите на скоевската група со која раководеше. Наеднаш започнува да сфаќа дека **поезијата** е и нешто друго, далеку посложено од пригодната естрада, и дека таа е заправо оној *sub specie aeternitatis*, онаа модерна и висока насока која во најмала мера ќе мора добро да ја запознае.

Во таа смисла, тој не се запира само врз поетските, но и врз прозно-есеистичките текстови во „Златорог“, од кои овде ќе се запреме само врз два, оној на д-р Кирил Крстев, „Смртната убавина“, од кој испишува голем број редови, како и фрагментите од статијата „Бараж од литературни формули“ од фамозната полемика на лидерот на „Златорог“ со филозофот-марксист Тодор Павлов, што започна да ја разнишува идејната позиција на младиот марксистички верник. За тоа Караманов самиот ќе проговори и во својата епистоларија и во својот дневник од тој период.

Обележувајќи ја брзата еволуција на младиот Караманов и ваквите „откритија“ и неизбежни „свиоци“, на чекор сме од фактот дека бугарскиот јазик и контактите со бугарската периодика имаа големо воздејство врз младиот поет, не само со поетските текстови, но и со нивното **посредништво** преку преводот на прилозите што извршија вистински земјотрес во умот и во мислите на гимназистот Караманов. Значајно место на таквите стресови имаше откривањето на култната книга на Фридрих Ниче, „Така зборуваше Заратустра“, која по застапеноста во неговите интимни работни бележници и коментарите кон неа зазема централно место во сиот непрегледен лектирски космос и свет на Караманов.

Од веќе досега реченото стана целосно извесно дека во својот прочит на нему современата бугарска поезија, Караманов како читател и творец се напојувал и го учел поетскиот занает од самите нејзини врвови. Но, тука доаѓаме до едно занимливо и малку очекувано читателско застранување, кое се одигра на самиот почеток од 1943 година. Наеднаш, пак, на страниците на „Златорог“, тој открива еден нов и

млад автор, кон кого мошне се приврзува. Тоа е поетот **Славчо Красински**, автор на нежните, емотивни песни и стихови, проникнати со искрена и непосредна љубов за најраната човекова доба, на која токму самиот Караманов во тој момент ѝ припаѓаше. Славчо Красински е бугарски поет кој подоцна особено ќе се афирмира како детски писател и кон кого младиот македонски поет на своја 16-годишна возраст особено ќе стане пристрасен, што го гледаме не само од многубројните исписи на неговата непосредна лирика објавувана на страниците на „Златорог“ – „Зелени облаци“, туку и стихозбирките „Пролетен гост“ и „Поднебесната стреа“, со чии стихови Караманов најмногу општи во почетокот и средината на 1943 година. Беше ли тоа негов одговор на прашањето што го постави пред својот помлад другар во едно свое писмо во кое вели: „Дај му пат во своите творби на **детето** кое е сокриено во нас и кое ја изразува барем засега нашата вистинска и незаобиколна природа“.

Две изданија играат, исто така, крупна улога за младиот поет на патот кон неговото исчекување во еден нов, сосем поинаков поетски свет, од оној во кој дотогаш се движеше. Едново е сврзано со познатите две антологии на Гео Милев – „Антологија на жолтата роза (лирика на злочестиот љубов)“ од 1919 и „Антологија на црвената роза (лирика на возторжената љубов и копнеж)“ од 1924 година. Обете имаат силно влијание врз неговиот понатамошен развој. Од 64-те автори застапени во првата, 12 се од бугарската поезија. Но, меѓу „странците“ се наоѓаат песни од Маларме, Верлен, Верхарен, Бодлер, Метерлинк, Ниче, Рилке, а меѓу „домашните“ стиховите на Димчо Дебелјанов, Николај Рајнов, несомнено зборува за новата нагласено „модернистичка“ ориентација на 16-годишниот поет.

Со уште поголем занес тој ја поздравува „Антологијата на проколнатите поети“, кулtnата книга која со поетите како што се Рембо, Бодлер, Верлен, Жерар де Нервал, во препев на извонредниот зналец и препејувач на францускиот симболизам Георги Михајлов, доживува три изданија на бугарска почва во 1921, 1936 и во 1941 година. Многу е веројатно дека Караманов имал можност да се здобие со последното издание, за што сведочи една мала сочувана белешка (писмо до Н. Минчев, кој во тој момент се наоѓа во Софија). Во таа белешка тој се обраќа кон Здравко Минчев, негов близок другар и соученик, со молба да го потсети својот постар брат, кој студира во Софија, да му ја набави и да му ја донесе во Скопје „Антологијата“ на Г. Михајлов.

Поезијата не е единствениот книжевен жанр со кој контактира младиот Караманов и ја запознава бугарската книжевност во овој временски интервал. Паралелно со неа тој остварува близок контакт и со бугарската проза. Класиците, како што се Вазов и Јовков, се одамна на неговата гимназиска маса, но не само тие, туку и поновите. Тој го чита Димитар Талев и неговиот роман „На завој“, но мошне добро ги познава и делата на Емилијан Станев, Павел Вежинов, Бојан Болгар, Константин Галабов, кои фигурираат меѓу оние „модерни прозаисти“ што минале низ неговите живи литературни љубопитства. Посебно е занимлив, притоа зачудувачки контроверзен, неговиот однос кон Константин Константинов, кого тој во почетокот особено го цени („Седум часот изутрина“) и му го препорачува во едно свое писмо на помладиот колега, кој се занимаваше исклучиво со проза, но подоцна наеднаш го негира овој автор. Зачудува неговиот став кон Јордан Јовков, кого во почетокот мошне го цени, но подоцна го отфрла, зборувајќи мошне иронично за неговиот јунак „Љуцкан“.

Контактот на младиот Караманов со бугарската книжевност продолжува и во 1944 година, последна година од војната, за жал, последна и во неговиот краток живот, што се гледа и од неговите нови стихови, и од лектирскиот репертоар, но и од содржината на неговиот Дневник што го започнува првите месеци на 1944 и го води до јуни истата година на бугарски јазик.

Сепак, сметам дека на крајот на овој мој прилог треба да се истакнат уште два битни момента за нашава тема. Прво, и покрај огромниот ентузијазам и творечки подем, сознанијата за бугарската литература и особено за поезијата, кај македонскиот поет беа лимитирани од времето и од просторот во кои тој тие години живееше. Поради честите бомбардирања на Скопје, тој беше принуден поголемиот дел од времето да го поминува во родното место Радовиш, каде што беше откинат од поголемите библиотеки и книги, кои таа негова жед за „новото“ поцелосно би ја задоволувале. Тој беше принуден да прекине со своето мошне трпеливо проучување на бугарските писатели на страниците од „Златорог“, така што од неговото видно поле беа сè подалеку случувањата во бугарската книжевност, споровите, полемиките, новите остварувања (тој не доживеа да ги види и оцени „Моторните песни“ на Вапцаров). Како што, од друга страна, откинат од македонската средина не можеше да ја добие и прокоментира „Бели мугри“ на Рацин. Тој знаеше мошне малку за Гео Милев и за неговото „Везни“, како и за

подоцнежниот „Пламен“, и во таквата ситуација не зачудува неговиот сè поголем отпор кон ангажираната социјална лирика на која во својата рана фаза, инаку, целосно ѝ се беше посветил.

Еднакво, не треба да се заборава дека односот кон јазиците со кои се служел како поет и творец (во отсуство на мајчиниот, кој сè уште не беше стасал до својата формална стандардна конституираност) кај него цело време беше лишен од каква-годе доктринарност или преферираност. Иако најголем дел од текстовите што ги беше напишал во тие последни години, како и лектирата со која се служел, беа на бугарски јазик, тој продолжуваше да пишува и да чита и на српско-хрватски. За тоа најдобро сведочи неговата поема „Приказна“, која ја создаде пред конечно да замине во Радовиш (на самиот почеток во 1944 година, како и одделните книги одбележани во неговата работна лектира, меѓу кои челно место во таа година имаат српските преводи од целокупното дело на А. П. Чехов, за што тој пишува со голем занос во едно од последните свои радовишки писма.

Треба да го знаеме и следново: Караманов како млад автор се развиваше и се менуваше со молскавична брзина. Ние не знаеме сè за деталите и за конкретните перформанси на неговиот духовен, интелектуален и креативен развикот.

Но, сепак, го сочувавме она што тој го вели во едно од неговите последни писма: дека мина времето кога тој беше искрен и длабок последовател на современата марксистичка литературна критика. Но, дека брзо потоа: „Мојот ум направи три големи и премногу смели чекори оттогаш“. Какви беа тие, всушност, тешко е да се рече. Можеби одговорот лежи во еден фрагмент од неговото писмо (од 20 април 1944 г.) каде што вели: „Пред сè, отфрли ги различните школи, затоа што тие се сосема тесни. Генијалните писатели не познаваат школи: Толстој, Чехов, Достоевски, Шекспир, Гете се и реалисти, и романтици, и најгруби натуралисти, и најистанчени импресионисти и сето тоа едно-временно. Една школа е тесна, многу тесна за нив, затоа што литературните школи се само духовен багаж на својата епоха, која ги раѓа и умртува, додека, пак, тие, кралевите на чувствата и на мислата, создаваат, пишуваат, мислат и пеат и чувствуваат секогаш *sub specie aeternitatis*“.

Milan GJURČINOV

ACO KARAMANOV'S CONTACTS WITH THE BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE

(Summary)

The subject of this article are the life and general circumstances in which Karamanov introduced and studied the Bulgarian poetry. The author points out to the fact that the literary journal *Zlatorog* and its editor-in-chief Vladimir Vasilev had an important influence in this context. The poets whom Karamanov preferred and got better acquainted with were as follows: P. Slavejkov, P. Javorov, N. Fur-nadziev, As. Rascvetnikov, El. Bagrjana, all of them being close with the modern Bulgarian poetry of that time.

The author of this article follows the manner in which the young poet examined and used the experience of these poets in his own lyrics.

Further on, the author points out that exactly through *Zlatorog* the poet got closer acquainted with the confrontation between the 'modernists' from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries and the socio-realistic themes in the theory of reflection of Todor Pavlov.

A special attention is paid to the Bulgarian translation of the book *Thus Spoke Zarathustra* by F. Nietzsche, to the poet Slavčo Krasinski who was a favourite poet to Karamanov, to the Bulgarian anthologies of Geo Milev and Georgi Mihajlov, as well as to the Bulgarian novelists Jovkov, Velinov, etc., with whom he was in contact during the war and the occupation.

Finally, the author comes to the conclusion about the place of Karamanov's "Bulgarian reading" as a part of his broad interest in the world literature.

Катица КУЛАВКОВА

СИНКРЕТИЧНИОТ СТИЛ, КНИЖЕВНАТА И КУЛТУРНА ФУНКЦИЈА НА КУСИТЕ ФИКЦИИ НА А. С. ПУШКИН

1. Историска и културна контекстуализација на интерпретацијата

Постнаполеоновската романтичарска свест за идентитетите на 'росијскиот' народ претставува увод во децентрирачкиот поглед на свет на граѓанското општество и во подривањето на стабилноста на феудалниот унитаризам и хиерархизам на царска Русија. Востановената свест за важноста на „општото Добро“, профилирањето на „граѓанскиот романтизам“ и на декабристичкиот „Sturm und Drang“ поттикнуваат серија критички реакции против безусловната послушност на покорените и сиромашни социјални слоеви. Граѓанскиот 'дух на времето' ја либерализира општествената констелација и во Западна Европа. Во Источна Европа, чијашто основна дистинктивна парадигма е Русија и нејзиното империјално издание, се јавуваат различни облици на јавен, интелектуален отпор спрема идејните и владејачките центризми. Се легитимираат некои нови културни и креативни практики, а во тој контекст и „имагинативната книжевност“ или белетристиката како доминантен модел на 'уметноста на јазикот' која кореспондира со новото граѓанско општество и националните држави во подем. Ширум Европа се објавуваат книжевни дела во коишто се артикулира индивидуалниот поглед на свет. Создадени се услови за промоција на индивидуализмот како филозофска матрица на бунтот, револтот и превратот. Доаѓа до промена на историскиот мизансцен: се ослободува сценски простор за настапување на нови социокултурни констелации, за полицентрична интерпретација на светот, за нови режии и режими, вклучително и на капиталистичкиот. Она што, од историска дистанца, можеби и не се

чини толку прогресивно, во историскиот миг (триесеттите години на 19 век) има извршено важна улога во конституирањето на новиот граѓански систем на вредности на локално, регионално и на глобално рамниште.

Поривот за ревизија на конзервативните кодекси и за промена на светот на подобро е легитимен развоен чинител. 19 век создава социјална, филозофска и дискурзивна база за нови практики и методи на владеење (со масите, со малите народи/држави и со светот). Манипулациите со демократијата, својствени за глобализациските стратегии од крајот на 20 и почетокот на 21 век, не се интенција на граѓанските реформи и револуции од 19 век. Поновата историја е горчлива поука дека некои идеали од една епоха се претвораат во илузии во друга.

Општествените промени во Западна Европа во Русија го немаат шмекот на радикализам и театралност. Монархистичката хиерархија останува стабилна сè до почетокот на 20 век. Промените не се остваруваат однадвор, против владејачкиот режим и систем, туку однатре, од самиот систем. Тоа се гледа и од фактот дека носители на граѓанскиот авангардизам од почетокот на 19 век во царска Русија се токму благородничките интелектуалци, значи претставниците на високите социјални слоеви, а не претставниците на ниските социјални слоеви. Свеста за слабостите на феудалниот империјализам се оформува како самосвест на аристократијата и на благородништвото, и тоа првенствено како реформаторска самосвест на интелектуалниот, уметничкиот и творечкиот дел на аристократијата.

1.1. Авангардниот класик

Александар Сергеевич Пушкин (1799–1837) е илустративен пример за слободоумен и европски образован интелектуалец, творец, писател, аристократ и бонвиван на раниот 19 век. Пушкин лавира меѓу индивидуализмот и кооперативноста со институционалната моќ, со монархистичкиот дискурс кој наметнува контрола на умот, цензура на книжевноста, на јавно искажаните мисли и на политичката дејност. Тој е во клинч. Уште како дваесетгодишник ја искусува меланхолијата на егзилот (шест години низ Кавказ и Крим). Тој дознава на своја кожа што е прогонство, и нема намера повторно да се врати во егзил. Тој се соочува со фактот дека е постојан предмет на присмотра поради неговите либерални политички гледишта кои се проектираат дури и во неговата поезија, а не само во неговата проза. Но, притисоците од моќните институции често ја мобилизираат креативната индивидуа, па таа се

посветува на усовршување на стилот, наспроти сите забрани. Контролата над каноничноста на неговото дело се концентрира во една надворешна инстанца (највисоката, царот лично) и ја повлекува и внатрешната автоцензура. Таквиот модел на 'цензура од највисоко ниво' побудува, за возврат, внатрешен отпор кај авторот. Надворешниот притисок не ја укинува, туку ја сублимира потребата од слобода, насочувајќи ја кон пробивање на границите на естетското. Внатрешниот отпор ја софистицира свеста на младиот писател до тој степен што тој ги усовршува техниките на уметничкиот израз.

Пушкин се свртува кон хибридниот жанр (роман во стих) како добар начин да иновира комбинирајќи ги своите дарби за поезија, за драма и за нарација. Иновациите на реторичко-стилистички план се проекција на длабоката потреба да се сочува слободата на изразот (и покрај ограничувањата). Тој, во своите раскази, на пример, се свртува кон фигуративниот говор, кој создава двојни светови, деликатна смисла, дискретна маскираност (иако самиот се залагал за едноставност, јасност и непосредност на прозниот жанр). Тука ќе ги спомнеме семантичките фигури од типот на алузијата и алегоријата, иронијата и гротеската, симболичноста и реторичниот рафинман на текстовите, наративната монтажа, извесниот конструктивизам и метафикционалноста на неговите повести, како и наративните техники кои се отвораат спрема плурализацијата на нараторот и на наративот, полифонијата и хетероглосијата.

Тивкиот естетскиот отпор што ѝ го пружа Пушкин на цензурата, во обид да ги спаси својата душа и својот интегритет, се насетува во неговите куси раскази, објавени во малата чудесна збирка *Повесииите на љокојниоѝ Иван Пејирович Белкин* (1831) и во подолгиот, антологиски расказ-новела *Пикова дама* (1834). Ние ќе се задржиме, во оваа пригода, само на кусите фикции, затоа што петте раскази од оваа збирка, интегрирана новелистички преку предговорот на фиктивниот издавач, се добар пример за тоа како понекогаш зададените „рамки“ можат да придонесат да се дојде до особен и моќен стилски израз.¹

1.2. Стилска контекстуализација

Повесииите на љокојниоѝ Иван Пејирович Белкин се непретенциозно дело од маргините на значајниот опус на Пушкин, па сепак и со него се легитимира родоначалничката улога на Пушкин во областа на кусата фикција. И во оваа книга Пушкин класикот се поставува аван-

¹ Улогата на формата се огледа особено во поезијата, и тоа во фиксните жанрови какви што се сонетот, хаику поезијата, дистихот и катренот.

гардно обележувајќи го пресвртниот миг во еволуцијата на расказниот жанр и на уметничката фикција. Приврзан за руската традиција на бајката и за усните преданија, Пушкин прави синтеза на традицијата и иновацијата. На поетиката на „постсредновековниот период на општо-европскиот книжевен развој“ (Мелетински 2011, 118) ѝ е својствена „тенденцијата на демитологизација и на постепено оддалечување од традиционалните сижеа /.../ Пушкин не се доближува до германските романтичари, туку до англиските и француските индивидуалистички ориентирани романтичари, па затоа „архетипските слики и поими кај Пушкин се присутни во крајно трансформиран облик, многу се сложени, индивидуализирани и иронично преосмислени“. Тој води интертекстуален и полемички дијалог со востановените мотивски, жанровски и стилски образци на народната традиција и на уметничката европска книжевност. Во некои раскази се актуализираат одредени архетипски теми (на хаосот и космосот), а во други одредени ритуални образци. Темата на 'виулицата', на пример, во истоимениот расказ од *Повестииџе на Белкин*, овозможува да се актуализира архетипот на *прејкосмичкиот* хаос и да се изразат „ирационалните пориви во животот и во историјата“. На тоа укажуваат најпрвин Ј. М. Лотман (1988, сс. 25–29), потем Ј. Мелетински (2011 [1994], сс. 118–119).²

Во *Повестииџе на Белкин* се забележува индивидуалниот влог на Пушкин преку неколку постапки кои ја модернизираат наративната ситуација: дискретно присуство на авторот, неколкупратно посредуван идентитет на раскажувачот, што, пак, е композициски конструкт, пак, кој создава илузии за извесен наративен континуитет, новелистичка враменост на расказите во една поголема целина, иронични реминисценции и алузии на современите културни парадокси, заинтересираност за читателскиот возврат, ревизионистички однос спрема стилските и културните клишеа. Како што е познато, овие раскази се објавени анонимно (со иницијалите на Пушкин) во 1831 година, како повести издадени од А. П., а раскажани од „покојниот Иван Петрович Белкин“. Тие се пишувани во септември и октомври 1830 година, за време на престојот на Пушкин на село, кога бил сосема изолиран, без соседи и комуникација која би го прекинувала во творечката работа, целосно предаден на творештвото. За тоа зборува и податокот дека неколкуте раскази се пишувани интензивно, во периоди од по неколку дена. Во едно свое писмо до Плетњев, испратено есента 1830 година,

² „Гогољ, за разлика од Пушкин, се свртува непосредно спрема фолклорот, митот, јуначкиот еп, и тоа го доближува Гогоља до исконските архетипски традиции“, вели Мелетински (2011, 121).

од неговиот новгородски имот во Болдино, Пушкин со одушевување вели дека таму можел да „пишува дома колку душата ти сака, никој не те прекинува“ (Д. Благој, 1929, цит. според Јакобсон). Ваквиот степски, есенски и осаменички амбиент на Болдино има придонесено во интензитетот на пишувањето, не само технички: на 9 септември го завршува расказот – гротеска „Гробарот“ (до 9 септември 1830), на 14 септември веќе е напишан „Управникот на поштенската станица“, до 20 септември 1830 го завршува расказот „Госпоѓицата-селанка“, а во октомври истата година за неполни две седмици ги пишува „Истрел“ и „Виулица“. Секоја седмица по еден расказ, плус другите текстови што ги пишувал во тој период (драмата „Камениот гостин“ и др.).

Расказите се објавени како „повести“ од богатата ракописна оставина на покојниот млад благородник Иван Петрович Белкин, што ги сочувал еден негов пријател, кој бара да остане анонимен, така што Пушкин ја презема улогата и одговорноста на издавач на туѓите повести. Во своето писмо до Пушкин, анонимниот медијатор на повестите на Белкин кажува дека сите повести му се раскажани на Белкин од некои други лица, така што испаѓа дека автентичниот, изворен автор е недостапен. Би се рекло дека Белкин само ги запишувал усните повести на луѓе од народот, кои се во голема мера „вистинити“.³ Со тоа, во низата автори и раскажувачи, се воведува уште една категорија, фолклорната, усната и карневалската.

Сето ова е добар начин за да се повлече дистанцата која постои меѓу говорот на народниот раскажувач, запишувачот, посредникот, писателот-издавач и ликовите. Најмалку пет нараторски инстанции се профилираат во процесот на создавање на овие раскази, сите на еден или на друг начин мистифицирани и заштитени (недостапни, анонимни, покојни, заборавени, прикриени). Познати се само местото и датумот кога е напишано писмото од „пријателот на нашиот автор“. Датумот на престојот на Пушкин во селото Болдино му претходи на датумот на писмото на овој 'пријател на авторот' (расказите се пишувани во текот на септември и октомври, а уводното писмо во ноември, веројатно тогаш кога Пушкин одлучува да ги компонира овие повести во една целина и да ги спои преку заедничкото фиктивно авторство).

³ Оваа постапка на симулирање на индиректност на раскажувањето подоцна ќе ја применат и други руски автори, а се популаризира во книжевната теорија преку Хенри Џејмс и интерпретацијата на неговиот прочуен кус роман *Вршењето на завршката* (1909).

Расказите во книгата се дадени по следниов редослед: најпрвин оди паратекстуалниот конструкт (псевдотекст комбиниран со фикционални елементи), односно уводната епистоларна, биографско-мемоарска белешка на пријателот на авторот на повестите „Од издавачот“ и кусиот коментар потпишан од иницијалите на А. П. (Александар Пушкин), потем следуваат, како посебно средишно поглавје, петте раскази-повести: 1. „Истрел“, 2. „Виулица“, 3. „Гробар“, 4. „Управникот на поштенската станица“ и, на крај, 5. „Госпоѓицата-селанка“.

Интерпретативен перформанс

Денес е легитимно да се постави прашањето за улогата на Пушкин во модернизацијата на расказот, гледано од перспектива на светските текови, а не само на руските. Затоа ќе се обидеме да направиме таква интерпретација на расказите на Пушкин, која ќе упати на нивната очудена наративна техника и структура, на нивниот 'модерен' наративен идентитет (томот посветен на Пушкин во едицијата *Short Story Criticism*, 1998). Модерноста на расказите на Пушкин доаѓа до израз на неколку плана: по однос на народната раскажувачка практика, по однос на хибридизацијата на стилските, жанровските и јазичните обрасци, по однос на повеќегласноста на раскажувањето и на сликата на светот, по однос на децентрирачката улога на нараторот - драматург, по однос на плурализацијата и иронизацијата на значењата, по однос на сензибилитетот за актуелната стварност, по однос на укинувањето на епската 'вредносна дистанца', по однос на реторичките сегменти со коишто се воведува читателот во светот на приказната, по однос на медиумите за коишто се специјализира новиот расказ.

Па, да ѝрејдеме на ѝолкување:

1. Во расказот „Истрел“, веројатно најрепрезентативниот расказ на Пушкин, е применета постапката на очудување на уметничкиот свет на расказот преку полифоната нарација и техниката на иронија (која е суштински двосмислена и двогласна). Постапките на иронизација на говорот, инаку сродни со сатирата и пародијата (М. Валас 1987, 180), не го удвојуваат само значењето на зборовите, туку и значењето на контекстот.⁴ Иронијата ги поставува во директен линк говорникот и

⁴ Приказната на одмаздата во „Истрел“ ја раскажуваат два наративни гласа, оној на Белкин, фиктивниот раскажувач, и оној на Силвио, некогашниот хусарски полковник, главниот лик на расказот, но во него се мултиплицира погледот на свет преку неговото нијансирање на ниво на фокализација.

слушателот, раскажувачот и читателот. Иронијата ги контекстуализира и авторот/писателот, како и ликовите кои учествуваат во говорната ситуација, која, пак, има карактер на *чин и дејство*, а не само на изолирана фигура на значење.

„Истрел“ е расказ во којшто е доловен паралогосот на една од најстереотипните, најпротивречни и често трагични практики, карактеристични за епохата на Пушкин – излегувањето на двобој во име на одбрана на честа и задоволување на егото. Во овој расказ се навестува кобната улога на дадениот збор (ветувањето, заклетвата), така што семантичкиот етимон на расказот, сместен во говорниот чин на заклетва и ветување, не ја генерира само приказната (фабулата), туку и дискурсот (сижето) на расказот. Да се даде заклетва или јавно ветување значи да се изведе еден јавен чин на искушение на сопствениот морал. Еден навидум обичен говорен чин се преобразува во комплексен етички чин, кој ги воведува во игра и непосредните актери на двобојот, и нивниот аудиториум, нивните семејства, јавноста, па дури и уметничките медиуми и дела инспирирани од топосот на 'двобојот'. Во случајов, еден незавршен двобој меѓу Силвио и 'извесно лице', еден млад, богат, образован и харизматичен хусар, подоцна гроф, е основа за една повеќегодишна опсесивна и одмаздољубива намера да се возврати истрелот, што го раководи и го менува животниот тек на Силвио, би рекла дури и дека му ја дава смислата на неговиот живот. Расказот ја имплицира филозофската максима дека опсесивните 'фикс' идеи ја моделираат смислата на човечката егзистенција. Поривот за одмазда е опсесија пар екселанс. Чувството на повредена суета и разнебитено его го потхрануваат поривот за одмазда и тој станува константа и доминанта на животот. Таквиот живот се повлекува, како сенка, на заден план, а на преден план стапува суетата, опсесивната одмаздољубива намера. Занимливо е тоа што целата драма на одмаздољубивоста и двобојот се претвора во својата спротивност, во една невозможна шега, со што се иронизира самиот чин на двобојот и на одмаздата. Токму во мигот кога Силвио доаѓа на ред да пука во грофот и добива шанса да се одмазди, нешто ќе се случи и тој нема да го застрела, се откажува од тоа да ја погоди целта, ја промашува целта. Тоа 'промашување на целта' би можело да се смета за причина на егзистенцијалната гротеска на Силвио. И не само тоа, промашувањето на целта и гротеската, прикажани како самосвесни одлуки, стануваат параболоа на една култура, на едно искушување на вишите морални начела преку сомнителни, 'ниски' импулсивни и парадни постапки содржани во културното клише и култот на 'двобојот'.

Во расказот „Истрел“ Пушкин ја демистифицира логиката на двобојот и при гротескно/ироничното превртување на вредностите успева да сугерира дека моралниот принцип е над принципот на двобојот. Но за да го сфати тоа, Силвио го заложува својот живот. Опсесијата не се осмислува затоа што ќе се оствари, туку затоа што ќе го маркира животот (трагично) и затоа што ќе ја открие сопствената бесмисла, обично во миг кога е веќе предодна за да се направи некоја крупна промена. Расказот „Истрел“ е пародија на културата на двобојот. Тој го покажува отсуството на виша хуманистичка смисла во чинот на двобојот поради присуството на вишок морализација (двобојот како урбан култ и ритуал), смисла која се наоѓа од другата страна на тој чин, отаде опсесијата и наспроти опсесијата, во сознанието дека човечкиот живот има поголема вредност одошто голата суета на којашто ѝ робуваат луѓето во име на стереотипите на еден културен систем. Последниот истрел на Силвио, испукан во сликарското платно над главата на грофот, претставува знак за една можна и нужна интеграција на егото со личноста, знак за чинот на индивидуација на Силвио што станува парабола на збогувањето на еден систем на морални вредности и со една култура. „Истрел“ дава знак за излитеноста и апсурдноста на некои морални и културни принципи, колку тие и да биле важни, средишни и доминантни во една епоха. Последните цитирани зборови на Силвио, прераскажани од грофот, се усвоени како дел од една колективна меморија, како премиса на еден нов морален закон. Тие гласат: „Нема да пукам. Јас сум задоволен: конечно ја видов твојата збунетост, твојот уплав; те присилив да пукаш во мене, тоа ми е доволно. Ќе ме паметиш. Те препуштам на твојата совест.“ Одмаздата не се остварува во чинот на двобојот/истрелот, туку во симболичниот истрел, во истрелот во совеста, оној истрел кој опоменува дека честа не се задоволува со убиство, туку со ранување на свеста. Новата, ранета, повредена, трауматизирана свест може да покрене една нова културна и етичка парадигма. Пушкин ја најавува таа парадигма. Во мигот кога се омаловажува една врховна идеја, стапува на сцената една друга. Еден живот е жртвуван за да се роди една нова свест, индивидуална и колективна. Затоа ефектот на шега е привремен. Суштински и траен е пресвртот на ниво на свест, со што се осмислува и пародирањето на епохалната културна драмолетка на двобојот.

2. Во расказот „Виулица“ доаѓа до израз фузијата меѓу народниот раскажувач, народната култура и културата на царска Русија и на напредните интелектуалци видени во очите на Пушкин, потем меѓу фолклорниот, устен жанр на волшебната приказна (бајката, сказната) и

новиот жанр расказ, а се воспоставува и дијалог меѓу (духот на) рускиот народ и другите народи (Јакобсон 1987, 207). Дури и формално, расказов содржи елементи на интертекстуалност и туѓ говор, почнувајќи од маркерите во мотото на расказот (цитат на песната на Жуковски), преку многу парафрази, морални поговорки, латински максими, митолошки алузии, завршувајќи со имплицитната игра со жанрот на бајката.

Дискурсот на овој расказ се одвива преку неколку ненадејни пресврти на собитијата и на нивните значења. Марија Гавриловна се вљубува во еден сиромашен подофицер. Нејзините родители не ѝ допуштаат да се омажи за него, па таа се одлучува да ја направи венчавката тајно. Ноќта на венчавката се случува силна снежна виулица. Нејзиниот избраник не успева да пристигне навреме на чинот на венчавањето во црквата, но затоа таму пристига неговиот сурогат, случаен намерник кој се наоѓа во една неизбежна и невозможна ситуација, така што одглумува дека тој е избраникот и Марија Г. се венчава за него, но сфаќа дека направила грешка. Таа грешка ги одредува животите на двајцата млади луѓе. Тие се сретнуваат повторно без да се препознаат и се вљубуваат еден во друг. И двајцата посакуваат да влезат во брак, но пред нив постои пречка, затоа што веруваат, и едниот и другиот, дека се веќе во брак со друго лице. По многу перипетии, кога ќе го дешифрираат нивниот идентитет, приказната ќе заврши среќно, како во бајките. Приказната е раскажана, на почетокот, низ гласот на фиктивниот наратор Белкин, зад кого што се крие гледната точка на Пушкин. Првиот дел од расказот, кој завршува со венчавката и мешањето на идентитетите, се одвива низ раскошни, драматични и тензични описи на виулицата. На почетокот на вториот дел се јавуваат наративни сигнали за присуството на нараторот и на извесна наративна дистанца која произведува една дискретна, критичка дистанца во перципирањето на настаните/стварноста.⁵ Се опишува периодот по „погрешната“ венчавка, кога Марија Маша Г. се поболува од чувство на жал и вина и веќе е „со една нога во гробот“. Таа живее од мистифицираниот спомен на една младешка љубов, затоа што во меѓувреме саканиот Владимир гине во руско-француската војна.

По завршувањето на војната, кога Маша се преселува со мајка ѝ во една друга губернија, се појавува високо одликуваниот млад хусарски полковник Бурмин. Маша се вљубува во него, тој во неа. Тензијата трае сè до мигот кога тие двајцата ќе почувствуваат желба да ја овен-

⁵ „Но, да се вратиме кај добрите ненададовски поседници и да видиме што се случува кај нив. Ништо особено“.

чаат љубовта со брак, но се спречени од помислата дека тоа се коси со постојните црковни забрани. Драмската тензија се решава тогаш кога ќе си ги разоткријат идентитетите и ќе ја разобличат грешката. Всушност, се покажува дека некогашната „грешна“ венчавка, на едно суштинско емоционално и егзистенцијално рамниште, е „вистинската“. Она кое би требало да биде причина за несреќа се преобразува во повод за среќа. Како врз хронотоп на бајка, овој расказ го актуализира архетипот на судбинските случајности, грешки и препознавања. Бајката, на пример, допушта драмски перипетии и релативизација на просторно-временските параметри, но не допушта трагедија. Во бајката нема место за трагичното. Затоа, заплетот мора да се разреши на некој „среќен“ начин. Овој схематизиран хронотоп и логос не му одзема на расказот ни од занимливоста ни од оригиналноста. Бајката е само жанровско-стилска и хронотопска предлошка за расказот да се изведе на едно двојно рамниште. На тоа рамниште, расказот е порозен и допушта упад на елементи од народната традиција и меморија, но допушта и можност да се реплицира на некои современи настани од историско значење (војната, поствоениот период, културните стереотипи, новата култура која е на повидок). Овој расказ го актуализира архетипот на идентитетот, причинител за толку многу драми, трагедии, трагикомедии, пародии, злосторства, мистификации, па и некои среќни собитија.

Во овој расказ се испишува цел еден есеј за културно-историските собитија во Русија во почетокот на 19 век. На маргините на бајковитата приказна се испишуваат коментарите за културните вредности на епохата – воениот орден „Георгиев крст“ на царската руска армија, култот на жената, култот на љубовта, моралните предрасуди, социјалните и брачни стереотипи, сраснатоста на христијанскиот со народниот морал. На едно место, нараторот вели со воодушевување: „Жените, руските жени тогаш беа неповторливи. Исчезна нивното вообичаено студенило. Нивното одушевување беше навистина занесно кога, пресретнувајќи ги победниците, викаа: ура!“ Имплицитно им се замерува на жените дека во предвоениот период биле студени и нечувствителни. Чувствителноста се изразува и како „интерес“ за одликуваните мажи и офицерите. На едно друго место, кога се опишува „славното завршување“ на војната, иронично се кажува дека при враќањето на војниците од туѓите победени земји, се свирела музиката на победените (француска, италијанска). Во рускиот јазик се впишуваат француски и германски изрази (лингвистички интертекст). Се коментира, од извесна вредносна дистанца, новиот руски патриотизам, вклучително и љубовта спрема царот. Како што се знае, во бајката нема место за вакви

актуелни критички и есеистички реплики. Пушкин не пишува нова бајка, туку на фонот на бајката и нејзиниот хронотоп гради еден расказ кој ќе се отвори повеќекратно – и за пошироките маси, и за интелектуалците, и за владејачките кругови. Тој си поигрува со очекувањата на читателот (вклучително и на цензорот), и кога го доведува во заблуда и кога ги демистифицира неговите заблуди.

3. Гротеската „Гробарот“ создава трескав онирички амбиент прикажан уверливо како да е стварен. При читањето, овој амбиент најпрвин се доживува како фантастичен, но потоа се прави семантички рез и се влегува во реалниот свет. Адријан (гробарот) се буди од пијаната состојба и од морничавиот сон што го доживува како една друга 'стварност во стварноста'. Дури и будењето за него претставува шок. Така, расказот е структуриран низ серија пресврти и миграции од еден предел во друг, од едно живеалиште во друго, од една стварност во друга, од раскажаната стварност во раскажаниот сон, населен од духовите на мртвите за чишто погребални предмети се погрижил Гробарот кој сонува.

Овој расказ го актуализира архетипот на магичната, светотворна Реч. Тој опоменува дека зборовите имаат 'магиска моќ', дека не треба непромислено и лесно да си поигруваме со Речта, оти таа може да се оствари, па макар низ сонот. Постои една македонска, можеби општословенска или општочовечка поговорка која вели – клетвата фаќа, затоа внимавајте со неа. Расказов поаѓа од премисата дека кобешето, како 'говорен чин' (Ц. Остин, Ц. Серл), и самото е облик на прагма, на дејство, на чинотворење и на чинодејствување.⁶ Таквиот говорен чин повлекува извесни реперкусии, го привидува и предизвикува сонот да го оствари она што го наумило лицето кое коби (закана, инат, инвокација, пркосење со најневозможното). Расказот покажува дека зборовите ја повикуваат и најневеројатната стварност. Речта го повикува собитието на коешто се однесува нејзиното значење, ако не поинаку, тогаш во психата, преку соништата и привиденијата. Свеста има демијуршка моќ. Таа му ги подотвора влезовите на несвесното, јазичното на предјазичното, можното на невозможното, па тие се појавуваат, во 'парадискурзивниот' простор на сонот, во форма на слики, виденија, приказби, состојби, чувства, дејствија и чудесни собитија во коишто на еден или на друг начин учествува/присуствува сонувачот. Повикуваш

⁶ Martin Wallace (1987, 182) смета дека уште Аристотел во *Реторика* (19.4) ја навестува теоријата на говорните чинови што ја постулираат Џон Остин (1962) и Џон Серл (1968) во 20 век.

духови на мртвите во свесна состојба, несвесното ти ги испраќа духовите на мртвите. Мала е разликата меѓу полусвесното и полунесвесното. Сонот ги брише разликите што ги направила свеста. Сонот ги поместува границите што ги повлекла стварноста. Сонот е како патување во време, влез во хипнотичкото метафизичко време од коешто излегуваме со будењето. Ако нема будење и премин од несвесниот во свесниот свет, тогаш не му припаѓаме на овој свет, сме го напуштиле. И најстабилните личности стануваат гранични во сонот. Штом се помести центарот на моќта (од Свесноста кон Несвесноста), штом се сподели моќта на владеење (состојба И-И, и Свеста и Несвеста), тогаш се поместуваат границите на субјектот и на стварноста.

Пушкин го прикажува влезот во констелацијата на сонот и неговиот парадискурзивен ред на таков начин што создава кај читателот впечаток за континуитет со претходното, реалистично событие. Гробарот се враќа пијан од прославата на соседот, влегува во дворот на својата нова куќа и гледа дека дома го чекаат фигурите на духовите на мртвите, што тој се заканува, црнотуморно, дека ќе ги покани за да го прослави со нив вселувањето во новата куќа. Сцената со духовите го збунува читателот, особено оној чијашто свест е сугестибилна и подложна да верува во парапсихолошки и окултни светови и чијшто праг на очекување е сензибилизиран за пресврти на релација *миметично* – *фантастично*. Ефектот на шокираност и слепеност со фикцијата е силен, што прави да биде силен и обратниот ефект на враќање во реалноста. Читателот се враќа во фиктивната 'стварност' заедно со Адријан, кога ќе го чуе гласот на Аксиња, куќната помошничка, како глас на разумот – „Нешто си се успал, татенце, Адријан Прохорович“. Со тој упад, сета претходна театрална сцена со духовите се легитимира како ониричка визија, уверливо доживеана и уверливо раскажана.

На сонот на Адријан, на таа друга 'стварност во нашата стварност' спрема којашто луѓето често се однесуваат како да е туѓа, а не нивна лична, сега нема да се навраќаме, иако сме свесни дека (сонот) би можел да биде предмет на интересна психоаналитичка етида на несвесното и на архетипот на Другиот – Сенката, смртта, оностраното, задгробниот свет. Ќе кажеме само дека овој расказ е одек на жилавоста на *йаџанскајџа свесџи* која, како потисната, деградирана свест, преку манифестациите на несвесното (во сонот, во визиите, во некои обреди и митски слики), пробива во просторот на христијанската култура, како мошне индикативна трага и како едно нејасно, тешко читливо писмо, ама, сепак, Писмо (јазикот на сонот има своја реторика, свој код).

Пушкин, кој важел за личност кај којашто се забележува „отсуство на побожност“, како да го исчитува интертекстот на потиснатата прет-христијанска свест, нејзините траги во свеста на еден авангарден творец и интелектуалец христијанин. Противречностите се товар за личноста, но без нив не би се придвижувал светот, уште помалку светот на уметноста. Токму преку формализација на оваа постапка на противречење на наративните планови, што доаѓа до израз особено при преминот од еден план на друг, односно во мигот кога се легитимира тој премин, А. С. Пушкин успева да ја изведе модернизацијата на *кусата фикција* во руската книжевност (сеедно дали ќе ја наречеме расказ, повест, новела или кус расказ).

4. Гласот на еден дистанциран, навидум непристрасен, 'праведен' и ауторијален раскажувач ја обележува влезната рамка на расказот „Управникот на поштенската станица“. Таа рамка е комбинација од реторички прашања, есеистички опис на поштенските станици од почетокот на 19 век и нивните управници, морална опомена, апел до разумот, заситеност од социјалната инерција⁷ и, конечно, 'лично сведоштво' во прилог на *критичката интерпретација и ревизија* на незаслужениот негативен стереотип на управник на поштенска станица. Во оваа наративна 'рамка', испишана со уверлив тон на цели две страници (расказот има вкупно 14 стр.), зачинета со обраќањето до 'љубезните читатели' со коишто раскажувачот 'има намера да поразговара', се најавува личниот став спрема судбината на поштенските управници.

Сеќавањето на еден од многуте управници што ги познавал раскажувачот го сочинува средишниот дел на расказот. Сеќавањето тече во фази, па расказот се доживува и како мемориски перформанс. Првата фаза е сосема лична и е прилог кон наративната рамка на 'мојот расказ'. Првата средба со управникот Самсон Вирин и неговата ќерка Дуња Авдотја Самсоновна се одвива 1816 година. Втората фаза се однесува на враќањето на нараторот-свидетел во истата поштенска станица, по три години. Разликата во изгледот и атмосферата на станицата е огромна. Од место на убавина, живост, привлечност, радост, станицата се претвора во запуштено, сенишно место, кое ја повикува конечната смрт. Третиот дел од расказот е личната трогателна приказна на поштенскиот управник. Таа приказна ја соопштува 'несреќата' што го снашла Самсон и неговата ќерка. Еден патник – млад хусар (Черкез,

⁷ Наместо да владее правилото „чин со чинот се почитува“, нараторот смета дека би требало да владее правилото „ум со умот се почитува“ (независно од социјалниот сталеж и припадноста на субјектот).

во војнички шинел) ја заведува и ја носи младата Дуња во Петербург. Потем почнува описот на потрагата по Дуња во Петербург, каде што Дуња води сосема поинаков живот од оној што го имала со татка си, во малата губернија. Тука се дава описот на девојките изманипулирани и изгубени во големиот град, меѓу раскошот и блудта, опис исполнет со социјален револт и индиции од современоста (од почетокот на 19 век). Во овој дел е фокусирана проекцијата на 'несреќната судбина' на поштенскиот управник, сместена меѓу чувството на жал и гнев, очај и бес. Тука расказот изнесува на преден план еден актуелен проблем на времето – проституцијата во сите нејзини варијанти. Потем следува уште еден хронолошки пресврт на ликот-раскажувач, кој се навраќа по подолго време во местото на поштенската станица, но не наоѓа трага од него, како ни од стариот, веќе починат, управник. Тој, распрашувајќи се кај мештаните, од едно момче (Вањка) дознава дека Дуња е сепак жива, дека еднаш свратила да го посети гробот на татка си. Момчето чијашто приказна сега ја следиме, раскажана низ неговата перспектива, ја опишува како прекрасна богата госпоѓа која патува со 'кочија со шест коњи, со три мали господинчиња и негувателка, и со црно кученце'.

Во расказот имаме неколку 'приказни во приказни' и неколку гласа со различни точки на гледање. Раскажувачот ги обединува овие фрагментирани наративи, ама, сепак, расказот се чита како плурална форма. Завршната излезна рамка од приказната е сосема лаконска, колку да покаже дека раскажувачот е утешен од приказната на момчето. „И јас му дадов на момчето пет копејки и веќе не ми беше жал ни за патувањето ни за седумте рубли што ги потрошив“.

Приказната на поштенскиот управник е вградена во приказната на раскажувачот, која, пак, е вклопена во влезните и во излезните наративни рамки на коишто (според конвенциите) се насетува присуството на авторот. Овој расказ е структуриран како „приказна во приказна“, а приказната е посредувана преку неколку раскажувачи/гласови, неколку интериоризации и неколку фокализации (гледни точки, свести), што повлекува присуство на различни јазици на различните субјекти/ликови.

Таквата степенеста конструкција ги нијансира спецификите на авторскиот и туѓиот говор, така што дискретно го отвора расказот спрема разнојазичноста и интертекстот (цитати на туѓ говор од книжевно потекло, внатрешните приказни се цитати на говорот на ликовите од расказот и раскажаниот свет, имплицитни цитати на текстот на културните стереотипи). Тоа посредување на приказната се остварува

во форма на посредување на раскажувачот на приказната, така што се зголемува степенот на веродостојност, субјективност, па и реалистичност на приказната, на сите наративни инстанции. Тоа дискурзивно посредување создава услови за неколкукратен семантички пресврт во расказот, што се рефлектира врз рецепцијата на расказот, врз ефектите кај читателот во чијашто свест, конечно, се конституира ‘светот на расказот’ (онтолошки аспект на книжевноста). Со таквата постапка не се прави само разлика, туку и дистанца од туѓите наводи и погледи на свет, а таа дистанца овозможува да се артикулира авторовото гледиште, неговото естетизирано толкување на руската стварност.

5. Расказот „Госпоѓицата-селанка“ ја избегнува схемата на бајковитоста, на тој начин што го засилува расказниот, лудизам преку една лежерна фикционална ‘маскарада’ (еден вид карневализација). Повторно се воведува топосот на *прикриен идентитет*, но во една комично интонирана раскажувачка ситуација. Двајца соседи – поседници, кои се непријателски настроени еден спрема друг, имаат – едниот (‘англоманот’ Иван Петрович Берестов) ќерка Лиза, или Бети (двојно име, едното нагалено), а другиот (Григориј Иванович Муромски) – син Алексеј. По сплет на околности, младите се вљубуваат еден во друг, но доаѓа до театрализирана замена и лажно прикажување на идентитетот. Поради влошените односи меѓу татковците, Лиза одлучува да го запознае Алексеј, преправјајќи се дека е ‘Акулина, неписмената ќерка на ковачот Василиј’, а тој дека е ‘собар на младиот господин’. Приказната тече духовито, оперетски игрово, со доза на хумор и иронија, особено по однос на имитацијата на некои културни стереотипи на ‘другоста’ од почетокот на 19 век (руските франкофили и англофили се репрезенти на глорификацијата на западноевропските култури). По многу ‘карикирања’, се разоткрива вистинскиот идентитет на Лиза и се отстрануваат пречките во комуникацијата.

И во овој расказ се огласува гледиштето на авторот–раскажувач (Белкин – Пушкин). Во овој расказ се огласуваат, дијалоски, стереотипните светогледи и критичката позиција на раскажувачот. Доаѓа до карикирање на некои културни деформитети кај високите социјални слоеви, што влијае и врз ироничната интонација на расказната констелација. Ситуациските пресврти се монтирани динамично, филмски. Се комбинира ауторијалната ситуација со чести коментари на авторот и директни обраќања до читателите, при што доаѓа до израз критичкиот однос спрема провинцискиот менталитет, но и одушевувањето од убавините на руската провинција срасната со природата, рускиот простор

и руската традиција. Во таквите фрагменти се иницира есеистичката и иронична интерпретација на руската стварност, на т.н. ‘варварска Русија’, од перспектива на некои нејзини високи морални, естетски и културни вредности (индивидуалноста, самобитноста на жените, нивната неизвештаченост и убавина, наспроти артифициелноста на жените од престолнините). Раскажувачот се интимизира со читателите, им се обраќа директно и индиректно како на „мои“ читатели, исто како што ги присвојува и ликовите (на пр. кога вели ‘мојот англоман’). Иронијата дебне над сите описи на гувернантата ‘мадам мис Џексон’.

Некои коментари се учени и алудираат на одредени стереотипи на цивилизираната Западна Европа. Тука ќе укажам на неколку примери: цитатот на Жан Пол, споредбата на прислужничката Настја со посредничките од француската трагедија (кои, патем кажано, не ѝ се рамни), честите упади на туѓите јазични фрази во рускиот јазик, претставени како упади на туѓи јазици и светови во автентичниот руски јазик и свет. Во 19 век доаѓа до понагласена интерференција меѓу европските култури. Доаѓа до нови културни дијалози, микстури и хибридизации, почесто на западноевропските во источноевропските одошто обратно. Се создава еден не секогаш деликатен, но помоден и претенциозен склоп на ‘култура во култура’. Се установува една аристократска хетероглосија и некритичен однос спрема западноевропската јазична другост, како и други иронични алузии, на релација руски идентитет наспроти западноевропскиот алтеритет, варварство наспрема цивилизација, пренагласена самокритичност и површноост во автоперцепцијата на руската традиција, од една и отсуство на критичност спрема туѓите културни другости, од друга страна.

Интерпретативна синтеза

Пушкин го обележува просторот помеѓу наследените културни и стилски канони на класицизмот, современите конвенции на романтизмот и претстојните на реалистичка естетика. Или, како што истакнува Јелеазар Мелетински, Пушкин „со своето творештво го резимира развитокот на западноевропската книжевност од ренесансата до романтизмот и ѝ отвора пат на руската книжевна класика, со оглед дека ги поставува основите на нејзиниот поетски јазик во најширока смисла на зборот, излегувајќи надвор од неговото чисто стилско ниво во сферата на сематиката, сижетиката, системот на сликите и идејните стереотипи“ (2011, 117–118). Двојната отвореност спрема разнородните матрици, онаа

на класицизмот и онаа на романтизмот, онаа на колективниот фолклорен ум и на личниот јазичен, стилски и граѓански сензибилитет, прават од Пушкин водечка фигура на руската книжевност од првата половина на 19 век.

Авангардизмот на Пушкин не се огледа толку во неговата исклучивост, колку во неговата отвореност спрема различните поетики. Можеби затоа некои критичари му забележуваат дека е еклектичен, некои гледаат во него *'uomo universale'* (Aleksandar Flaker), а други го посматраат како заговорник на новиот стилски и идеен синкретизам (Ренате Лахман 1997).⁸ Имено, Пушкин учи врз класицистичкиот образец, го практикува сентименталистичкиот, архаистичкиот, готскиот и романтичарскиот, а се отвора спрема реалистичкиот, комичниот и гротескниот образец.⁹ Тој практикува една гранична или хибридна поетика и затоа може да се препознае како *'аватар'* (претходник) на модернизмот.

Таквата поетичка, филозофска и психолошка матрица го поттикнува интересот кај Пушкин, кој инаку е првенствено мајстор на стихот, за „презрениот“ прозен книжевен говор, па тој одлучува да се обиде и во типичната проза, во прозната фикција – кусиот расказ, повеста, сказната, новелата, па и историскиот роман. Пушкин ја поставува кусата наративна фикција на преден план на книжевната сцена од првата половина на 19 век во Русија, како важна, а не споредна книжевна форма. Расказите на Пушкин се ослободуваат од класицистичките и од сентименталистичките конвенции, наследени од 18 век. Повестите на покојниот Белкин се *'почетен модел'* на новата „тешка форма“ на расказниот жанр, сензибилна за реалистичниот канон, отворена за сè уште отсутната модернистичка поетика (метареференцијалноста, интертекстуалноста, конструктивизмот). Повестите се спротивставуваат на наследените наративни канони и на стилскиот автоматизам на кратката проза (short stories, short fiction, tales). Расказите на Пушкин го најавуваат хронопот на модерната фикција: децентриран, амбивалентен, подвижен, алиениран, симулиран, хетероглосен. Се поставува прашањето – како е можно тоа?

⁸ „За релативно краток творечки период, Пушкин беше способен да ги испроба, на свој начин, сите тие школи (се мисли на сентиментализмот, романтизмот, реализмот, з. К.Ќ.) и да ги усоврши нивните форми... Имајќи предвид дека сите значајни линии на мислење на неговото време конвергираат во неговото дело, Пушкин навистина целосно го има заслужено називот класичен писател“, вели Р. Лахман (1997, 192), како што ја заслужува и споредбата „писател на народот“.

⁹ Во подолгата новела „Пикова дама“ (1834), Пушкин го поврзува готскиот сензибилитет со историскиот, псевдоисторискиот и фингирианиот реалистичен амбиент.

Во една 'инклузивна' култура каква што била руската до 19 век, ваквиот пристап е погоден за полифонично, хетероглосно и интертекстуално кодирање на прозата, на драмите и на поезијата. Најпрвин, како што истакнува и Р. Лахман, „Пушкин ја претставува Русија како културен контекст во којшто паганската и христијанската култура се поставени една до друга“ (1997, 207). Потоа, свесен за амбивалентоста на класификацијата меѓу класицизмот и романтизмот, Пушкин го започнува „дијалогот меѓу Издавачот и Класичниот Автор“ (писмото до Петр Вјаземски, април 1824), карактеристичен за модерната доба, и ги конципира повестите на Белкин како дело кое е повеќекратно посредувано: од пријателот на раскажувачот, од 'издавачот' и од авторот.

Веќе со таквиот наративен модус на медијација, Пушкин ги поставува авторскиот и туѓиот говор во динамичен дијалог и ја ослободува нарацијата од строгиот канон на монофонијата и на центричната ауторитетност. Дијалогот во расказите на Пушкин е изведен како варијанта на наративна хетероглосија и полифонија. Дијалогот е, впрочем, основа за 'двојно кодирање' на нарацијата. Расказите од оваа книга се – едновременно – и автономни целини и делови од една поголема целина. Таа целина е претставена од новелистичкиот циклус од повести, обединети преку симулираната и отежната фигура на раскажувачот, а не како во ренесансниот модел на новели, со наративниот амбиент, со паратекстуалните техники, или со топосот. Ако се согласиме дека интертекстуалноста е „екстернализирана меморија“ (Лахман 1997), тогаш може да се каже дека меморијата на текстот и културната колективна меморија се во постојана (иманентна) спрега. Книжевниот текст е 'во најмала рака двојно кодиран', кога е интертекстуално структуриран – 'тој реферира на другиот текст и ја субјективира таа референца за трансформација' (W. Iser, 1997, xiii). Интертекстуално структурираниот текст е дистанциран и критичен, особено ако е ироничен, а кај Пушкин најчесто е ироничен.

Иронијата (црниот хумор, гротеската, алузијата, езоповската алегија) е веќе облик на хетероглосија и двогласност. Тоа подразбира синхронно постоење на два „ума“, на една поделена свест, на две перспективи, на две тензични, противречни и конфликтни значења, меѓу кажаното и алудирано значење. Роман Јакобсон (одамна) ја има повлечено разликата меѓу „граматичкото значење и предметниот однос“, „противречноста меѓу зборовите и реалноста“ (1978, 160), како и гротескната преобразба на фигуративното во реално, на аполитичното во политично, во делото на Пушкин. Во расказите на Пушкин се укинува

’границата меѓу светот на знаците и светот на предметите’ (Јакобсон 1978, 158) и се установува новиот „безграничен“ простор на хетероглосијата.¹⁰ Тој простор подразбира „натприродна амбиентација на расказот“, која кај Пушкин не е само реплика на влијанијата од Хофман (Е.Т.А. Hoffmann), ниту обична рефлексija на руската волшебна приказна, туку автентичен израз на потребата да се биде слободен автор, да се канализира фрустрацијата поради привидното помирување со нужноста на цензурата, забраните и ограничувањата.¹¹

Пушкин, во само пет раскази, успева да создаде пет раскажувачки ситуации кои ќе бидат доволно особени за да се запамтат како различни и посебни, и доволно слични за да конституираат една нова поетика на расказот како книжевен жанр кој се реконституира во „уметничката книжевност“, како релативно нова практика (откако се возобнови во ренесансата преку новелистичките искуства) наменета за поширока публика и за масовните медиуми (весници, списанија).

Пушкин ја сфаќа важноста на колективната меморија и на колективното несвесно. Тој постигнува нешто како „света свадба“ меѓу меморијата, несвесното и свесното. Врз таа основа е логично да се очекува вкрстување на неколку наративни модуси во еден: – романтичарскиот сензибилен за фантазмагоричното и ониричното; – реалистичниот, сензибилен за новата стварност¹² и заинтересиран за укинување на вредносната дистанца на епот, за ревизија на клишетираноста на наративот/сизето на волшебните сказни, за ревизија на временската анархија, карактеристични за бајката. Во модерната фикција не се толку строги границите на немиметичноста (фантастика) и миметичноста (реалистичност), па затоа се создаваат услови за појава на конструктивизмот, симулакризмот, мистификациите, метатекстот.

¹⁰ Јакобсон го истакнува „автономниот естетски момент во деформацијата“ на доминантните уметнички канони („За уметничкиот реализам“, 1962, цит. според 1976, 63), било да се работи за оддалечување од стварноста или за доближување до неа. Во модерната фикција не се толку строги границите на немиметичноста (фантастика) и миметичноста (реалистичност), па затоа се создаваат услови за појава на конструктивизмот, симулакризмот, мистификациите, метатекстот...

¹¹ Цензурата на творештвото на Пушкин се изведува, едно време, под личен надзор на царот Николај I (1825–1855).

¹² Милан Ѓурчинов (2004, 15) вели дека со „Белкиновиите раскази започна афирмацијата на малиот поттурнат градски човек, од нив се роди ’Шинелата’ на Гогољ, од слична фамилија се и ’Бедните луѓе’ на Достоевски и малиот човек во расказите на Чехов“.

Кај Пушкин доаѓа до интертекстуална спрега меѓу традиционалното народно раскажување и новото, што се гледа во улогата на фантазмагоричното во амбиентацијата на реалистичниот свет на расказот и во, би рекла, константната фасцинираност од 'синхронистичката' логика на одвивање на настаните/нештата (што теориски ја истакнува на преден план аналитичкиот психолог К. Г. Јунг, но за којашто постои по традиција свест кај словенските народи, веројатно и кај многу други, но која се потценува од страна на владејачкиот рационалистички, редукционистички поглед на светот). Дискурсот на расказите на Пушкин се конституира синхронистички – наративните собитија, па дури и самата наративна структура. Секое собитие, јазично или егзистенцијално, повлекува одредена складна, „натпричинска“ реакција и случка. Ништо не е случајно во расказите, сè е мотивирано и осмислено. Народното верување дека ништо не е случајно во животот повлекува аналогија меѓу животот и приказната, небаре и животот е мајсторски устроен од некој невидлив автор. Кодираноста на животот се перципира вообичаено, традиционално, како судбина, а кодираноста на приказните како *уметничка вештина*. И во едната и во другата интервенира невидливиот астрален Ум, дарбата, опсесивниот порив *да се биде нешто, да се створи нешто, да се створи нешто*. Средбите меѓу свесниот и несвесниот ум, меѓу стварните и архетипските содржини (митски слики, јазични прагми, колективен ум, преданија, обреди, верувања) се клучни за уметничкиот и, воопшто, за креативниот чин. Писателот ги препознава тие средби, учествува во нив и ги усогласува односите на релација свесно – несвесно, индивидуално – колективно. Пушкин успева недискурзивните содржини да ги претвори во јазични слики и форми, нив да ги осмисли и да ги раскаже. Пушкин, впрочем, укажувал на потребата писателот да се инспирира не само од народната мудрост, ниту само од современата стварност, туку и од „стремежите и надежта на народот“. Тој, значи, водел дијалог не само со наследената мудрост, туку и со метафизичкиот комплекс на 'колективната надеж'.¹³

Модернизацијата на расказот во руската книжевност поприма елементи на книжевно движење и *културен чин* со пошироки размери. Можеби затоа раскажувачкиот опус на Пушкин и на Гогољ („Петро-

¹³ Овде ќе наведат еден цитат преземен од есејот на Владимир Петровиќ (2010), „Gogolj, žene, versko proživljavanje i još po nešto“: „U razgovoru dvojice prijatelja Puškin je često isticao svoju voljenu misao o 'visokom pozivu ruskog pisca, ali i o potrebi neprekidnog učenja, uz držanje koraka sa savremenošću, tako da se ne uči samo iz knjiga, već i iz života ruskog naroda i njegove hiljadugodišnje mudrosti, kao i onoga čemu taj narod stremlji i nada se'.“

градски раскази“) не можат да се посматраат изолирано и сосема независно еден од друг, иако и едниот и другиот се автентични и неодминливи. Расказите на Пушкин се објавени 1831, истата онаа година кога и првите раскази на младиот Николај Василевич Гогољ (1809–1852), во *Вечерниџе во селцеиџо џокрај Диканка*. Тие се увертира во она што ќе го усоврши Гогољ – гротеската. Во расказите на Пушкин има и надреалистични, и реалистични, и гротескни елементи, кои кај Гогољ стануваат доминанта во неговите антологиски петроградски раскази (*Арабески*), како што се „Нос“ (1836) и „Шинел“ (18842). Ако Пушкин го обележува доминантно поетскиот израз дури и кога создава роман и драма (како што и тој остава силен печат врз европската и светската поезија), тогаш Гогољ е обележан од прозниот говор и остава силен печат врз европската и светската проза. Во таа смисла, рецепцијата на расказите на Гогољ кај подоцнежните раскажувачи се понагласени од оние на Пушкин, чијашто новелистичка дејност доживува помала или задоцнета рецепција.¹⁴

Расказот е високосензибилен за социјалните и културните текови на епохата. Расказот е, всушност, предиспониран за побрза реакција преку соодветни промени на раскажувачката ситуација, раскажувачкиот стил и техниките на раскажување. Капацитетот за полифонија на расказот е помал од оној на романот, но не треба да се исклучи. Тоа го покажуваат расказите на Пушкин од 1831 година и на Гогољ од 1834, 1836 и понатаму. Синкретичниот стил на Пушкин и хетероглосијата на неговите куси фикции (туѓиот говор, иронијата, интертекстот, мултифокализацијата, метатекстуалноста) го вдахнуваат раниот Достоевски, што се рефлектира врз неговиот модерен, полифон и хетероглосен роман. На романескната полифонија, легитимирана со романите на Достоевски, ѝ претходи расказната полифонија најавена во опусот на Пушкин и Гогољ.¹⁵

Заклучокот кој произлегува од оваа интерпретативна синтеза на *Повесџиџе на Белкин* може да се резимира во клучни согледби: прво, расказите на Пушкин се одликуваат со синкретичен стил во којшто се практикуваат постапки на туѓ говор, иронија, интертекст, мултифокализација, актуализација, значи некои одлики на модерната проза; второ, она

¹⁴ Разликите во нивната рецепција на едно поглобално рамниште би можеле, сепак, да бидат предмет на некоја друга расправа.

¹⁵ Достоевски, Гогољ и Толстој укажуваат на тоа дека, во своето рано творештво, биле вдахновени од расказот на Пушкин „Управникот на поштенската станица“.

што го има направено Едгар Алан По (Edgar Allan Poe, 1809–1849) во американската книжевност го прави Александар Сергеевич Пушкин во руската книжевност и, трето, модерната структура на рускиот и на европскиот расказ и роман 'има некоја тајна врска' со кусата прозна фикција на Пушкин.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

Austin, J. L. (1962). *How To Do Things With Words*, 2nd Edition, ed. J.O. Urmson and M. Sbisá. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bayley, John. "Prose." In *Pushkin: A Comparative Commentary*, pp. 306-54. London: Cambridge University Press, 1971.

Благой, Д. 1929. *Социологија творчества Пушкина*. Москва:

Debreczeny, Paul. 1983. *The Other Pushkin: a Study of Alexander Pushkin's Prose Fictions* / – Stanford: Stanford University Press.

Ѓурчинов, Милан. 2004. „Хармонија во хаосот. Пушкин – човек – дело – пораки“. *Хармонија во хаосот. Руска книжевна класика и модерна*. Скопје: Култура, сс. 7–19.

Jakobson, Roman 1978 [1937]. "Kip u Puškinovoj simbolici", *Ogledi iz poetike*. Beograd: Prosveta, 127–168.

Iser, Wolfgang. 1997. "The Epitome of Culture". Foreword in R. Lachmann, vii-xviii.

Lachmann, Renate. 1997 [1990]. *Memory and Literature. Intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Лотман, Ј.М. 1988. *В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гогол*. Москва.

Martin, Wallace. 1987. *Recent Theories of Narrative*. Ithaca and London: Cornell University Press.

May, Charles E. 1995. *The Short Story. The Reality of Artifices*. New York: Twayne Publishers. University of Southern California.

Мелетински, Јелеазар. 2011. „Трансформације архетипова у руској класичној книжевности“. *О книжевним архетиповима*. Нови Сад-Сремски Карловци: Издавачка књижарница З. Стојановића.

Nestorović-Petrovski, Slavica i Gordana Vilotić. 1999. *Katalog. Izložba knjiga : dva veka A. S. Puškina*. Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta.

Petrovic, Vladimir. 2010. "Gogolj, žene, versko proživljavanje i još po nešto." <http://blog.b92.net/text/16357/Gogolj-zene-versko-prozivljavanje-i-jos-po-nesto/>

Popović, Tanja prir. 1994. *Formalisti o Puškinu*. Prevod T. Popović. Beograd: Tersit.

Searle, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Пушкин, А. С. 1986. *Повесїиїїїїї на їокоїїїїїї Иван Пейїрович Белкин*. Скопје: Наша книга. Превод на Тања Урошевиќ.

Pushkin, Alexander. *Critical Essays in Short Story Criticism* © 1998. *Detroit: Gale Cengage*.

Katica KULAVKOVA

THE SYNCRETIC STYLE, LITERARY AND CULTURAL FUNCTION OF THE SHORT FICTIONS WRITTEN BY A.S. PUSHKIN

(Summary)

This essay deals with the style, literary and cultural function of the stories of A. S. Pushkin from his book *The Stories of the Late Ivan Petrovič Belkin*. For that purpose, the author firstly makes an introductory socio-cultural and historical contextualization of the epoch in which the stories of Pushkin emerged; further on, an interpretative performance of these five stories from the book is given, and, finally, there is made an interpretative synthesis, with a summarized conclusion, about the role of Pushkin in the development of the modern prose.

The author considers that: (1) the stories of Pushkin are characterized by a syncretic style which practices the use of someone else's speech, irony, inter-text, multifocalization, actualization (which means some features of the modern prose are met); (2) what E.A. Poe has done for the American literature, Puchkin has done for the Russian one; and (3) the modern structure of the Russian, also of the European, short story/novel is in correlation with the short prose fiction of Pushkin, i.e. with his stories.

ОД РЕЗУЛТАТИТЕ НА ПРОЕКТОТ „МЕСТОТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СЛОВЕНСКИОТ И ВО БАЛКАНСКИОТ ЈАЗИЧЕН СВЕТ“

Собраните текстови овде претставуваат кондензирани заклучоци од дискусиите водени во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика во рамките на проектот „Местото на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет“. Целта на проектот е да се утврди колку, со која мотивација, по кој пат, со колкаво темпо и со каква динамика македонскиот јазичен систем се одда-лечил од она што го реконструираме како прасловенски систем.

Нашите резултати покажуваат дека – што се однесува за општата мотивација на еволуцијата на системот, како и основните патишта на таа еволуција – македонскиот не се издвојува ниту од другите словенски, ниту од другите бал-кански, а ниту, пак, од другите индоевропски јазици. Насекаде се работи за меха-низми на кондензација, механизми на граматикализација и за карактерот и обемот на т.н. контактни измени. Разликите се во темпото, динамиката и во карактерот на ареалните контакти со другите јазични кодови.

Македонскиот е посебно благодарен објект на таков тип истражување поради неговата доцна стандардизација, т.е. – како прво – поради долги векови спонтан развoток што дозволил во македонските дијалекти да се доразвијат мно-гуге тенденции кои во никулци ги регистрираме веќе на прасловенската и дури пред прасловенската почва, и како второ поради можноста на живо, во текот на минатите три четвртини век од стандардизацијата да ги следиме и да ги регистрираме сите правци на натамошната спонтана еволуција на узелната стандардна норма.

Марјан МАРКОВИЌ,
Универзитет "Св. Кирил и Методиј";
Филолошки факултет "Блаже Конески",
Скопје, Македонија

ОД ПОНОВИТЕ БАЛКАНСКИ ИНОВАЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ГРАМАТИЧКИ СИСТЕМ

Грамотичкиот систем на македонскиот јазик е доста интересен за лингвистичко проучување во пошироки рамки поради неговата двојна „афилијација“ – словенската и балканската. Според своето потекло, тој е словенски јазик со наследена структура и лексикон, пренесен во средина со генетски несродни јазици, на почетокот и самиот фрагментиран во однос на малите и различни племенски словенски групи што се населувале на овие простори¹. Отоманскиот период е периодот (повеќе од 500 години) на конвергентен јазичен развој, период што резултира со формирање на т.н. балканска јазична заедница. Во меѓусебните контакти, интерференции, а со цел да има појасна комуникација меѓу различните говорители, јазиците на Балканот ја изместуваат својата структура и ја поместуваат (најчесто со свои јазични средства) во правец каде што семантиката е главниот фактор на тие процеси. Јазичните системи се адаптираат и, пред сè, се доближуваат и се поклопуваат семантичките полиња на различните балкански јазици.

Во целиот тој контекст, може да ја гледаме балканската јазична заедница како еден комплексен адаптивен систем, а токму македонскиот јазик е феноменот што го претставува основното јадро на тој систем. Тој ги имал и ги користел сите механизми на комплексниот адаптивен систем, а поради својата поставеност (географија, културни и општествени околности), наследена структура (словенска), и другите фактори што го интензивирале контакот со другите балкански јазици, тој е најадаптивниот дел од комплексниот систем.

¹ Генadiј Цихун, *Балканославијтика – проблеми и резултати*, пристапно предавање, МАНУ, Скопје, 2010.

Средствата, елементите на тој комплексен адаптивен систем се длабоко вградени во дијалектите на македонскиот јазик. Таму седат и наследените словенски елементи и стекнатите балкански елементи. Системот постојано ги црпи и ги вклучува во нови јадра, создавајќи нови врски што резултира со покондензиран, поеднозначен и појасен јазичен израз.

Во понатамошниот преглед ќе се обидам да ги покажам механизмите на трансфер на елементите вградени во дијалектите на македонскиот јазик, односно нивното пренесување и адаптирање во современиот македонски јазичен израз.

1. Дијалектна ситуација

Дијалектите на македонскиот јазик во голем дел се простираат на површината на територијата на Република Македонија, но поради историски политичко-општествени причини, голем дел од дијалектите излегуваат од државните граници и се простираат на териториите на Р. Албанија и Р. Србија (во помал дел), а исто така и на териториите на Р. Бугарија (Пиринскиот дел на Македонија) и Р. Грција (Егејскиот дел на Македонија). Историските граници на македонските дијалекти заземале и поголеми површини од наведените, но во последните стотина години, границите постојано се стеснуваат и се менува етничката слика на териториите историски населени со македонско население (Видоески 1998).

Токму дијалектните диференцијални карактеристики се оние што ја доуточнуваат сликата за балканскиот карактер на македонскиот јазик, покажувајќи голем број балкански карактеристики, пред сè, во западните периферни говори од западното македонско наречје.

Во следниве табели наведуваме некои од нив (адаптирани според Видоески 1998):

Табела 1

Морфолошки и морфосинтаксички карактеристики

⌘ Западно наречје ⌘	⌘ Југоисточно наречје ⌘
– Употреба на трите форми на определениот член: човекот, човеков, човекон; жената, женава, женана; детето, детево, детено; луѓето, жените, децата;	– Употреба на една определена членска форма; нема форми на -ов и -он;
– Употреба на синтетички дативни форми во системот на заменките: мене ми, тебе ти, нему му, нејзе- нејзи ѝ (је), нам ни, вам ви, ним- ними им, кому, некому, никому, дем. овему, онему;	– Употреба на предлогот <u>на</u> како дативен маркер во системот на заменките: на мене ми, на тебе ти, на него му, на нас ни, на кого му рече;
– Употреба на синтетички дативни форми кај личните и роднинските имиња: Стојану, Марко(в)е или Маркоту, Петре(в)е или Петрету, Илију, Мари или Маре, татко(в)е, тетки – тетке;	– Употреба на предлогот <u>на</u> како дативен маркер кај личните и роднинските имиња: рече му на Стојан, на Марко, на Мара; на брат му;
– Покрај номинативната, се јавува и општа форма (casus generalis) кај личните и роднинските имиња од машки род што завршуваат на консонант, на -о и -е: <i>Сѹојан – со Сѹојана, Марко – на Марка, ѿаѿко – на ѿаѿко му, Крсѿе – на Крсѿеѿа, баѿе – од баѿеѿа;</i>	– Се генерализира номинативната форма (casus absolutus) кај личните и роднинските имиња од машки род што завршуваат на консонант, на -о и -е: <i>Јован – на Јован, сос Јован; Марко – на Марко; Миле – на Миле;</i>

Табела 2

Глаголски систеи и синтаксички карактеристики

Западно наречје	Југоисточно наречје
– Се јавува наставката <i>-t</i> во 3 л. едн. на сегашното време: <i>имаѝ, носиѝ, јадеѝ (јадиѝ)</i> ;	– Во 3 л. едн. на сегашното време на целото југоисточно подрачје отсуствува наставката <i>-ѝ</i> : <i>вика, сече, носе - носи</i> ;
– Во 3 л. мн. на сегашно време на глаголот ‘сум’ се јавува формата <i>се</i> ;	– Во 3 л. мн. на сегашно време на глаголот ‘сум’ се јавува формата <i>са</i> ;
– Во 3 л. во сложените глаголки форми со ‘сум’ помошниот глагол се губи редовно: <i>ѝој дошол, ѝие дошле, ќе дошол, ќе дојдел</i> ;	– Помошниот глагол во 3 лице во перфектот се чува (не редовно): <i>он е донел, они са донеле (донели)</i> , или во сложените форми од типот <i>ќе е донел, работѝл е бил, ќе е иѝрал бил</i> ;
– Широка употреба на конструкциите со ‘има / нема’ и н/т –партицип: <i>има работѝено, имаше работѝено, имал работѝено, ќе има работѝено, ќе имаше работѝено, ќе имал работѝено</i> ;	– Перифрастични конструкции со помошниот глагол ‘има / нема’ и н/т –партицип се ретки ли воопшто не постојат;
– Честа употреба на конструкциите со помошниот глагол ‘сум’ и н/т –партицип: е дојден, беше дојден, е јаден, е јавен, е биден ;	– Перифрастични конструкции со помошниот глагол ‘сум’ и н/т –партицип се ретки ли воопшто не постојат;
– Позицијата на клитиките е пред глаголот и на почеток на реченица: <i>го викнав него, му реков Марко(в)е</i> ;	– Позицијата на клитиките е по глаголот и тие не можат да се јават на почеток на реченица: <i>караа се, рече му на Марка, расипа се работата</i> ;
– Удвојувањето на објектот е регуларно;	– Удвојувањето на објектот (посебно индиректниот) е можно, но не е регуларно;
– Предлогот ‘од’ може да се употреби за изразување посесивност: <i>детето от сестра ми, куќата од мајка ми</i> ;	– Предлогот ‘од’ не се употребува за изразување посесивност која се изразува единствено со ‘на’: <i>детето на сестра ми, куќата на мајка ми</i> ;

Од прикажаните табели може да се заклучи дека оние карактеристики од западното наречје, а кои се специфични за западните периферни говори, пред сè, се должат на балканизираниот карактер на овие говори. Токму западните периферни говори биле во најсилен контакт со балканските несловенски јазици и влегуваат во јадрото на Балканската јазична заедница.

2. Современ македонски јазик

Во современиот македонски јазик можат да се забележат нови тенденции и во номиналниот и во глаголниот систем и тоа токму оние тенденции што се зародиле во периодот на конвергентниот развој на Балканската јазична заедница и се застапени во македонските дијалекти.

Се работи за реорганизација на падежниот систем и неговиот целосен трансфер од систем со морфолошки постпозитивни показатели (наследниот словенски систем), во систем со препозитивни предлошки показатели (стекнатиот балкански систем). Покрај генерализацијата на 'на' како универзален препозитивен падежен показател за датив/генитив, системот на просторни падежи се реорганизира така што одредени предлози (*од, до, за*) се јавуваат како надредени показатели на динамичните релации (аблативна и адлативна) при што управуваат со предлошки фрази што претставуваат нов тип локализација.

Адлативна релација:

1. Втората фаза на пробивање на булеварот „Илинденска“ од кружниот тек **до покрај поштата** ќе започне веднаш ...
2. Тој често се успива **за на работа**.
3. Имав земено упат **за кај интернист**, потоа повторно отидов...

Аблативна релација:

1. Професионалните војници се повлекоа **од пред Владата**.
2. Чилеанските рудари молат што побрзо да бидат извлечени **од под земја**.
3. Не знам дали да внимавам напред, дали ќе скокне **од зад автобус** или **од зад дрво**...

Во однос на глаголскиот систем, се јавува процес на поместување на наследената словенска конструкција (*сум + л-ѣарѣициѣ*) во доменот на модалноста и нејзината сè почеста замена со конструкциите од типот *имам + н/ѣ-ѣарѣициѣ* кои се од балкански карактер, на пр.:

1. Колку само се **имам смеено** на тие песни...
2. На Клетници од Виктор Иго **имам плачено**... прекрасна книга.
3. Единствено Пјер де Кубертен – таткото на модерните Олимписки игри подолго време **има седено** на престолот на МОК.
4. Во осум ленти се влегуваше во Македонија од Грција. Најбројни **беа** српските државјани, денеска им **завршувал** десетдневниот одмор.
5. Основното училиште во Влае, тврдат во Владата, ќе се **градело** од следната година, а забавувањето на работите **биле** затоа што општината **била** инертна.

Во тек е и процес на реорганизација на видските показатели. Имено, потребата од поеднозначна видска диференцијација на глаголите се покажува и со сè почестата употреба на префиксот *из/ис* кај глаголите на *-ира* при што овие префикси стануваат видски модификатори (*деманѣира-издеманѣира*, *конѣакѣира-исконѣакѣира*). Со ваквата тенденција во извесна мера се упростуваат сфаќањата за опозицијата свршеност-несвршеност наспрема опозицијата аорист-имперфект и се доближуваат до „балканското“ сфаќање на соодветните опозиции.

Примери:

1. Неефикасноста на судството ги **револтира** цариниците.
2. Одлуката на обвинителството ги **изреволтира** семејствата.
3. Владата ја **реализира** својата одлука.
4. Direct Media целосно го осмисли и **изреализира** проектот.

Со зголемување на продуктивноста *из-(ис-)* кај глаголите на *-ира*, повеќе проблеми: една голема група двовидски глаголи може да се подредат според категоријата вид без показател за дел, почеток, крај и сл. на дејството) со *из-(ис-)* како своевиден видски маркер; се решава проблемот на хомонимноста на непрефиксираниите форми на *-ира* (поради *а*-групата) во однос на категоријата време (сегашност – мина-

тост во 3 л. едн.) (*конѝакиѝира-исконѝакиѝира*) и, исто така се решава проблемот на дистинкцијата меѓу имперфектот и аористот (1 л. едн.).

Како заклучок може да се каже дека често јазиците, а со тоа и македонскиот јазик, во текот на својот развој изнаоѓаат внатрешнојазични средства што ќе го олеснат меѓусебното разбирање. Тие средства можат да бидат од наследен словенски карактер или одраз на контактите во рамките на балканската јазична средина. Во однос на дијалектниот јазик, посебно западните периферни говори, може да се истакне дека балканизираната структура на македонскиот јазик овозможува одредени тенденции да се развијат во правци што се многу пошироки отколку во јазикот/јазиците извор и повторно главната цел да биде – поеднозначна и појасна комуникација меѓу говорителите.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Велева С., 2006, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.

Видоески Б., 1998, *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје.

Видоески Б., 1999, *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 2, МАНУ, Скопје.

Видоески Б., 1999, *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 3, МАНУ, Скопје.

Ѓуркова А., 2008, *Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелните тенденции*, Филолошки студии, том 2, Скопје, Загреб, Перм, Љубљана.

Димитровски Т., 1956, *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Конески Б., 1981, *Грамматика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески Б., 1982, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески К., 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Корубин Б., 1955, *За глаголите со наставката -ира во нашиот јазик*, Литературен збор, II бр.2, Скопје, стр. 96–98.

Минова-Ѓуркова Л., 1966, *Некои карактеристики на глаголите на -(из)ира во македонскиот литературен јазик*, Македонски јазик, год. XVII, Скопје, стр. 117–126.

Тополињска З., 1997, 'Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици', Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука, XXII 1-2, МАНУ, Скопје, стр. 93–103.

Тополињска З., 'Квалификаторите: „дијалектно“ vs „регионално“ во описот на македонскиот стандарден јазик', Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје, (во печат).

Фридман В., 2011, *Македонистички студии*, МАНУ, Скопје.

Cienki A., 1989, *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian*, München.

Przysłówki i przyimki, 2005, *Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, pod redakcją Macieja Grochowskiego, Toruń.

Topolińska Z., 2012, 'The Balkan Sprachbund from a Slavic perspective', Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику LIII/1, Нови Сад, pp. 33–60.

Topolińska Z., 2011, 'Dlaczego na?', Јужнословенски филолог LXVII, Београд, pp.101–108.

Topolińska Z., *Spirala ewolucji*, Polski ~ Macedoński 11, Konfrontacja (nie tylko) gramatyczna, Wrocław, (in print).

Marjan MARKOVIKJ

ABOUT THE BALKAN INNOVATIONS IN THE MACEDONIAN GRAMMATICAL SYSTEM

(Summary)

Considering the morphosyntactic characteristics, new tendencies can also be detected in modern Macedonian language also in the nominal and in the verbal system.

There is a process of reorganisation of the case system such as complete transfer from a system with morphological postpositive markers

(the inherited Slavic system), into a system of prepositive/prepositional markers (the acquired Balkan system).

Aside for being loaded with case functions, i.e. the relations between the predicate and its arguments, with time, the prepositions also become loaded with another type of function. Regarding the three types of dynamic relations (adlative, perlative and ablative), we can say that in modern Macedonian the process of 'reorganization' of spatial relations is carried on, in which the first preposition shows dynamic spatial relation and the following prepositional phrase is in the role of localizer.

In the verbal system, beside the tendency to transfer constructions of the type *сум + л-participle* into the field of modality, from one side, and more frequent use of the of the constructions of the type *имам + н/т-participle*, from the other side, there is a tendency to approximate the category of aspect towards the 'Balkan' understanding of that category. The need for more clear communication regarding the aspectual differentiation can be seen through more frequent use of the verbal prefix *из-/ис-* with verbs ending on *-ира* (*деманѝира-издеманѝира, конѝакѝира-исконѝакѝира*).

Marjan Markovikj
University "Ss. Cyril and Methodius"
Faculty of Philology "Blaže Koneski"
e-mail: markovic@ukim.edu.mk

Ангелина ПАНЧЕВСКА
ИЦАЛ, МАНУ
Скопје, Македонија

АРХАИЗМИ НАСПРЕМА БАЛКАНСКИ ИНОВАЦИИ ВО СИСТЕМОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЗАМЕНКИ

0. Во овој текст ќе зборувам за неколку специфични црти, некои од нив т.н. балканизми, а кои може да се регистрираат во системот на заменките во македонскиот јазик.

1. Првата особеност се однесува на личните заменки, поконкретно на упростувањето на системот на личните заменки што се случува во современиот македонски. Личните заменки претставуваат мал и затворен систем со ограничен број членови во кој не би се очекувало да се случуваат промени. Номинативните форми во тој поглед се стабилни во македонскиот јазик, но кај акузативните и посебно кај дативните сè уште се случуваат изместувања од она што се нарекува „стандард“. Овие промени, т.е. упростување на системот, се забележени уште од страна на Конески – „...во долгите форми ослабува приznakот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма, па затоа во еднината имаме еднакви долги форми и за двата предмета: *мене, тебе, себе*. Во говорот се оди кон такво изедначување и во множината, та може да се чуе безразлично употребено: *нам ни даде* и *нам не виде*, *нас ни даде* и *нас не виде*, *со ним* и *со нив*... Сите овие појави се овозможени пред сè со тоа што имаме во нашиот јазик удвоени предмети и кај заменките, а сите тие исто така покажуваат дека се одвива процесот на уште поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка деklinација и кај заменките. ...Грешење има, што е пак дијалектизам, и во употребата на аналитичката форма за дативен предмет, на пример: *на мене ми рече*, место: *мене ми рече*“ (1967 : 333–334). Се чини дека ова „грешење“ станува правило, а не отстапка, ако се набљудува современата состојба на јазикот. Она што денеска може да се слушне и да се прочита гласи – *на мене ми даде*, *нас ни кажа*, *на нас ни се јавија* итн. Како што може да се забележи од примерите, зајакната е употребата на предлогот *на*, којшто има голема улога во оваа т.н. аналитизација.

Единствените морфолошки падежни остатоци во македонскиот јазик изразени кај заменките сè уште се трансформираат за да се вклопат во општата т.н. аналитичка структура на јазикот, каде што „доминираат синтаксички категоријални показатели“ (Тополинска, 2008 : 105). Преминот на морфолошките падежни показатели во морфосинтаксички може да се каже дека се одвива во две фази – долгата акузативна форма ја презема функцијата на дативната со цел да се упрости системот, а како показател на падежниот однос – (во случајот дативен) се употребува предлогот *на*. На пример, изразот *вам ви кажа* се „трансформира“ според следниов редослед:

вам ви кажа > (2) *вас ви кажа* > (3) *на вас ви кажа*.

Според проучувањето на јазичниот материјал, се забележува дека најфреквентна е варијантата (3), потоа (2), трета по ред е (1), т.е. употребата на „вистинската“ падежна форма на заменката. Освен погоре претставените изрази, неретко може да се сретне и израз од типот *на вам ви кажа*, којшто е воедно со најмала фреквенција. Значи, и доколку се употреби дативната заменска форма, некои говорители, сепак, чувствуваат потреба да го додадат и предлогот *на*.

Како што беше спомнато и погоре, присуството на предлогот *на* е доста забележително во јазикот на македонските говорители таму каде што нормата не го поставува. Во врска со неговата употреба заедно со удвоените заменски форми, сметам дека се појавува по аналогичност на ситуациите кога се употребуваат именки, пред сè во дативот, а потоа, пак, по аналогичност, неретко, се појавува и во акузативот. Пр.:

(1) *на Петре му рече* > (2) *на мене ми рече* > (3) *на мене ме виде*.

Конструкциите од типот (3) иако необични, доста често се среќаваат во разговорниот јазик и стануваат некој вид норма, посебно кај помладата популација. Ова на некој начин може да претставува показател за тековите на развој на современиот македонски јазик. Во врска со граматикализацијата на предлогот *на*, Марковиќ вели: „Од балкански аспект, секако дека најголемо внимание побудува граматикализацијата на предлогот **на** при изразување **акузативен однос** кај одушевените именки во рамките на западните периферни говори, а секако и во охридскиот македонски. Така, во охридскиот говор се сретнуваат примери од типот: *Го виде **на** Климейџа*. Имено, во ароманскиот охридски предлогот **pi** секогаш се употребува при изразување на директниот објект кај одушевените именки, но не само таму. Предлогот **pi** се упо-

7. *Затѫа на нив им е потребна родителска грижа.*

2. Друга особеност кај личните заменки во македонскиот, која најверојатно се развила под влијание на балканските јазици, е употребата на кратката заменска форма *му*, која првобитно е наменета за машки и среден род еднина, а се употребува со функција за женски род и за множина. Оваа особеност во јазикот е забележена уште од Конески: „Во некои дијалекти (прилепскиот, битолскиот) кратката множинска форма *им* е заменета со *му* (*му реков ним*), па дури се јавува и во еднината замена на формата за женски род *ѝ* со таа за машки и среден род *му* (*му реков на мајка ми*). Ова покажува дека кратките форми се сведуваат просто до еден знак за одредување на односот спрема предметот, додека обележјата на родот и бројот во нив ослабуваат, зашто тие обележја ги носи долгата форма или именката со која кратките форми се сврзуваат во удвоен предмет“ (1967 : 333). Според Конески, ваквата употреба на *му* „...се должи на албанско и романско влијание врз југозападните говори. Во алб. *i* е дативна форма што му одговара како на мак. *му*, така и на *ѝ*. И во аром. кратките дативни форми од личната замена за 3 л. *il'*, *l'i*, *-l'* се еднакви за м. и ж. род. Ароманското влијание е изразито во говорот на Битола и на околните краишта“ (1986 : 133).

Ваквата употреба на личната замена *му* ја констатира и Марковиќ: „Во контекст на кратките заменски форми треба да се спомене и една појава која е навлезена длабоко и во системот на западните говори, и која е секако плод на интерференција меѓу ароманскиот и македонскиот. Имено, тука се работи за граматикализацијата на кратката заменска форма **му** во западните македонски говори во однос на категориите род и број. Така, покрај: *Му рече на човекоѝ*. има и: *Му рече на женаѝѝа*; *Му рече на луѓеѝѝо*. Оваа појава има паралела во ароманскиот и сигурно интерференцијата била голема бидејќи во ароманскиот постои само една кратка дативна заменска форма (*l'ă*) која се употребува и во машки и во женски род еднина и множина... “ (2007 : 90–91).

Сп. и кај Friedman на таа тема: “Gołąb (1960 : 43) suggests that the loss of gender distinction in the 3 sg dative enclitic pronoun (masc.-neutr. mu for fem. as well), which occurs in the dialects of Upper Polog (Gostivar), part of neighboring Poreče, and south of a line running from Struga to Gumendže (Gouménissa) may be due to Turkish influence. Koneski at al. (1966 : 521), however, point out that both Albanian and Aromanian have exactly the same type of single-gender dative enclitic. Since the dialects of these regions are in close contact with one or both of these other languages, the role of Turkish is moot at best” (1986 : 91).

Несомнено, изместената употреба на *му* за женски род и множина е под балканско влијание.

Во продолжение следува илустративни примери од дијалектите на македонскиот јазик за употребата на оваа заменска форма.

8. *Таја ѓука беше сѓуденѓка, ѓа ѓосле му сѓана асисѓенѓка, ѓа ко маѓисѓира ѓаја му ѓи мана клоѓиѓе и сеа овој ѓрча ѓо неа му куйва рабоѓи, сеа за некое време ако не му куйи сѓан јас ја, сеа само да леѓни ѓарѓиѓиѓаѓиѓа на сѓуденѓиѓе и ќе му земи едно сѓанче.*

9. *Ме ѓледа, ја ѓледам и одам и му викам, колешке ако можис индексo, чиѓам Свеѓле...*

10. *...си ја кладов асисѓенѓка и му ја ѓлакам киријаѓа ѓука си седи си одам ѓонекоѓаш кај неа...*

11. *После ми се јавија од ѓарѓиѓа, ... ѓак сме сиѓе заедно. Бевме и сеа му ѓекнало да одиме да мрзниме ѓо улици да седиме, јас му викам „Имам едни сѓуденѓи, ќе му се јавам, ќе дојдаѓ, ќе му клам ѓо една б-ка цел ден ако ѓреба ќе мрзнаѓ...“...*

12. *...сoба ѓледам син ми ѓуѓи ѓиѓара ај и неѓо му ѓросѓив, одам во WC ѓледам ќерка ми се дроѓира ај и неа му ѓросѓив, ама ко ја видов елекѓиричнаѓа ѓечка...*

13. *„Таѓко му на Марија не избрка од нивнио двор, оѓи ѓраевме мноѓу ѓалама.“ – „Му реков на мајка ми дека ќе се враѓам за ѓолсаѓ.“*

3. На дијалектно ниво во македонскиот јазик се јавуваат заменски форми со посесивно-демонстративно значење. Прегледот на овие форми го преземам од Видоески (1999 : 161):

овеѓов (овоѓов, овоѓав, овеѓав, овојѓов), овеѓова (овеѓоа), овеѓово, овејзин (овезин, овојзин)

овивни, -а, -о, -и (овивен, овифен, овимен, овифни, овимнин, овимни, овиеи, -а, -о, овин, -а, -о)

онеѓов, -а, -о, -и (онеѓав, оноѓов, оноѓав)

онејзин, -а, -о, -и (онезин, онесин, онојзин, онојни, -а, -о)

онивни, -а, -о, -и (онивен, онифен, онимен, онифни, -а, -о, онимни, -а, -о, онин, -а, -о, онихни, -а, -о)

неѓов, -а, -о // ѓоѓов, -а, -о, -и

нејзин, -а, -о // ѿојен, ѿојна, -о, -и (ѿејни, ѿејна, -о, -и)
нивни, -а, -о // ѿ'емен, -а, -о, -и (ѿ'емни, -а, -о, -и, ѿ'әмен,
ѿ'әхен, -а)
согов, -а, -о, -и.

Овие форми се изведени од генитивната форма на демонстративните заменки. Видоески смета дека се работи за „... нови образувања што настанале во историскиот развој на македонскиот јазик. Тие се образувани од генитивната или дативната форма на анафорската заменка и демонстративните со посесивните суфикси *-овъ, *-ьнь и *-иъ. Тоа покажува дека процесите што се извршиле во врска со овие заменки во историскиот развој на македонскиот јазик претставуваат само продолжување на стариот, прасловенскиот начин на образување посесивни заменки“ (1999 : 162).

Во овој случај иако се работи за нови образувања во јазикот, за разлика од претходните случаи, не станува збор за балканско влијание.

4. Јазикот се менува и тоа според потребите на своите говорители. Кај македонскиот јазик оваа тенденција е посебно изразена, засведочена во минатото, но и сè уште активна. Кога се разгледуваат личните заменки во македонскиот, се чини како таа „балканизација“ сè уште да не е завршена. Од погоре претставеното се гледа дека живо се одвива тенденцијата за понатамошно упростување на единствените морфолошки падежни остатоци. Современите говорители на македонскиот јазик и тука ги применуваат аналитичките модели за изразување во јазикот, сè повеќе давајќи му место на предлогот *на*. Аналитизацијата во македонскиот јазик се развива под балканско влијание. Балканското влијание се забележува уште на едно место кај личните заменки, конкретно кај формата *му*, како што беше покажано погоре. Но некои од иновациите се и од словенски карактер, што беше случај со демонстративно-посесивните заменки. Македонскиот е словенски јазик од балкански тип во кој очигледно провејуваат двете струи. Преку краткиот преглед погоре сакав само да дадам илустрација на оваа констатација преку полето што претставува мој интерес, а тоа се заменките.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Видоески Божидар, *Дијалектните на македонскиот јазик 3*, МАНУ, Скопје, 1999

Конески Блаже, *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 1967

Конески Блаже, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје, 1986

Марковиќ Марјан, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-сирџишкиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје, 2007

Тополињска Зузана, *Полски – македонски, Грамајичка конфронтиација, Развивок на грамајичките категории*, 8, МАНУ, Скопје, 2008

Friedman Victor, *Turkish Influence in Modern Macedonian: The Current Situation and Its General Background. Festschrift für Wolfgang Gesemann, Band 3, Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte*. (Slawische Sprachen und Literaturen Band 8), ed. by Helmut Schaller. Munich: Hieronymus. 1986. 85–108.

Topolińska Zuzanna, *Dlaczego NA?*, Јужнословенски филолог LXVII, САНУ и Институт за српски јазик САНУ, Београд, 2011

Topolińska Zuzanna, *The Balkan Sprachbund from a Slavic Perspective*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIII/1, Матица Српска, Нови Сад, 2010

Angelina PANČEVSKA

ARCHAISMS VS. "BALKAN" INNOVATIONS
IN THE SYSTEM OF MACEDONIAN PRONOUNS

(Summary)

In this paper I will present a few so-called balkanisms in the pronoun system. I will pay attention mostly to the synthetism-analytism opposition.

Of all nominal word classes in Macedonian only the pronouns have preserved something from the synthetism. But, this case system, if it can be called *system* at all, is not stable, i.e. the process of “analitisation” is still alive, especially in the dative. The only morphological case residues are being transformed into morphosyntactic ones. Great role in this process plays the preposition *na* (*Ha вас ви рече, Ha нас ни дадоа, Ha мене ми кажа* etc.).

Apart from personal pronouns, there will be presented the old possessive and demonstrative pronouns that occur only on dialect level (*овејзин, онејзин, овегов, овивни* etc.) with their morphological case forms.

Another characteristic is the widening of the functional field of the short pronoun form *mu*, which is used also for feminine gender and even more for plural. The area where this usage is being noticed are the western dialects, which are most influenced by the Balkan Sprachbund and in contact with the Albanian and the Aromanian language.

Angelina Pančevska

ICAL, MANU

kalesangia@gmail.com

Irena SAWICKA
Instytut Sławistyki
PAN, Warszawa

AREALNO-TYPOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA MACEDOŃSKIEJ FONETYKI

Krzyżujące się różne uwarunkowania w rozwoju fonetyki macedońskiej uniemożliwiają jednoznaczną charakterystykę typologiczną czy arealną. Tym nie mniej, jest ona dość wyraźna, a wypadku macedońskiego standardu, który włącza większość cech danego podtypu słowiańskiego (i bałkańskiego) – całkowicie jednoznaczna. Brak niektórych oczekiwanych własności wynika z konfliktu między cechami południowosłowiańskimi (tj. powstałymi relatywnie wcześniej), a podziałami synchronicznymi (cechami, jakie wykryły się nieco później), które inaczej dzielą słowiańszczyznę niż tradycyjny podział na wschodnio-, zachodnio- i południowosłowiańskie. Przynajmniej tak ma się sprawa w wypadku fonetyki.

Jeśli idzie natomiast o cały obszar dialektalny, tradycyjnie nazywany macedońskim kompleksem dialektalnym, na skutek różnych okoliczności historycznych, jakie wpływały na formę fonetyczną dialektów, jednoznaczna charakterystyka typologiczno-arealna w ogóle nie jest możliwa. Co więcej nie jest także możliwe wyznaczenie wyraźnej granicy między typami fonetycznymi i dialektami. Jest to sytuacja właściwa całemu obszarowi południowosłowiańskiemu, gdzie przejście od jednego typu językowego do drugiego jest stopniowe, a szerokie pasma przejściowe niemal nigdy nie mają odniesienia do granic państwowych, narodowych, a nawet do granic kompleksów dialektalnych noszących nazwy narodowe.

Biorąc pod uwagę cechy macedońskiego standardu, **kryteria rozwoju historycznego** sytuują fonetykę macedońską w ramach języków południowosłowiańskich. Nie wiem jednak, czy, jeśli idzie o efekt współczesny, faktycznie można w tym wypadku mówić o fonetyce. Większość refleksów głosek prasłowiańskich, relewantnych dla oceny typologiczno-arealnej, decyduje głównie o kształcie współczesnej reprezentacji fonologicznej morfemów i w niewielkim stopniu wpływa na sam inwentarz głosek i ich ograniczenia dystrybucyjne. W ramach opozycji macedoński vs. bułgarski vs. serbski

współczesne kontynuanty głosek prasłowiańskich wyznaczają niezwykle szerokie pasma przejściowe obejmujące prawie połowę obszarów poszczególnych państw (Bułgarii i Macedonii) i pewne obszary przygraniczne (w wypadku pogranicza macedońsko-serbskiego, położonego głównie na terenie Kosowa)².

Synchroniczna ocena pozycji fonetyki macedońskiej wymaga usytuowania jej w ramach słowiańskiego obszaru językowego, oraz, z drugiej strony, bałkańskiego obszaru językowego. Tym razem oba konteksty (kryteria) decydują zgodnie, ponieważ te same cechy, które charakteryzują fonetykę macedońską jako przynależną do określonego areału słowiańskiego, równocześnie decydują o jej przynależności do określonego areału bałkańskiego (przy występowaniu jednak pewnych różnic, które sprawiają, że macedoński nie ma wszystkich cech danego areału słowiańskiego).

Typologiczna charakterystyka słowiańszczyzny była niejednokrotnie przedmiotem badań. Wymieńmy tu prace Alexandra Issatchenki (1939/1940), który dzieli słowiańszczyznę na języki wokaliczne i konsonantyczne, Romana Jakobsona (1962), który wyróżnia Euroazjatycki typ/ligę językową charakteryzującą się brakiem politonii akcentowej i rozwiniętą korelacją palatalności, Edwarda Stankiewicza (1958), którego nadrzędne podziały dotyczą prozodii i palatalności, oraz Ireny Sawickiej (1997, 2001). Jeśli idzie o prozodię szczegółową klasyfikację słowiańszczyzny przedstawił Pavle Ivić (1961/2). Zob. też syntetyczny tom *Komparacja...* (2007). Pozycja standardu macedońskiego została scharakteryzowana w Sawicka 2008. O fonetyce bałkańskiej zob. Sawicka 1997.

Kryteria Issatchenki nie dają pełnego obrazu, ponieważ dotyczą systemów fonologicznych – ze względu na nie macedoński byłby raczej językiem „spółgłoskowym”. Z kolei te same kryteria przełożone na frekwencję w niewielkim stopniu różnicują słowiańszczyznę (kilka procent różnicy zaledwie, ale gdyby je przyjąć za wystarczające, to macedoński językiem spółgłoskowym nie będzie)³. Istotne dane dotyczą ilości i frekwencji grup spółgłoskowych i frekwencji grup samogłoskowych. Te dane sytuują macedoński w ramach języków samogłoskowych. (dane ilościowe zob w *Komparacja* 2007).

² W wypadku morfoskładniowych cech pogranicze serbsko-macedońskie jest znacznie większe.

³ W kontekście słowiańskim terminy samogłoskowy i spółgłoskowy oznaczają praktycznie mniej lub bardziej samogłoskowy/spółgłoskowy. Na szerszym tle wszystkie języki słowiańskie będą spółgłoskowe.

Biorąc pod uwagę istniejące opracowania typologiczne fonetyki słowiańskiej, możemy wyróżnić dwa bieguny typologiczno-arealne północno-wschodni o południowo-zachodni. Wokół tych biegunów skupiają się inne języki o większej lub mniejszej koncentracji relewantnych cech, a granica między nimi biegnie wzdłuż Karpat i następnie dzieli teren bułgarski na część zachodnią i wschodnią (przy braku jednoznacznej granicy między tymi częściami, tak jak wszędzie na południu słowiańszczyzny). Komplet cech bieguna południowo-zachodniego to: samogłoskowość (co oznacza bogaty inwentarz fonemów samogłoskowych, w tym samogłoski długie i brak rozwiniętej korelacji palatalnościowej spółgłosek, dzięki czemu system spółgłoskowy jest uboższy; relatywnie wysoką frekwencję samogłosek w tekście, zwłaszcza grup samogłoskowych, prostsze i mniej częste grupy spółgłoskowe, co, między innymi, wiąże się z tzw. jednoszczytowym modelem sylaby); politonia i fonologiczna długość samogłosek (inne różnice prozodyczne przebiegają nieco inaczej); brak akomodacyjności, asymilacyjności wymowy (tzn. wymowa jest bardziej precyzyjna niż na przeciwległym biegunie, co przejawia się głównie w braku kombinatorycznych palatalizacji, bardzo intesywnych na biegunie północno-wschodnim i braku redukcji samogłoskowych).

Macedoński standard ma mało fonemów palatalnych o stale zmniejszającym się zakresie występowania, nie występują w nim palatalizacje kontekstowe na taką skalę, jak na północy słowiańszczyzny. Z drugiej strony brak też w macedońskim długich fonemów samogłoskowych (choć niektórzy skłonni są traktować częste geminaty samogłoskowe jako ich ekwiwalenty, por Pjanko 1960/1961), brak politonii, brak samogłoskowego fonemu scentralizowanego (typ [y] lub [ə]), charakterystycznego dla północnego-wschodu. Brak też właściwych wschodniej części słowiańszczyzny regularnych redukcji samogłoskowych. Ilość i jakość grup spółgłoskowych, w tym ograniczenia geminacji są charakterystyczne dla całej południowej słowiańszczyzny, natomiast frekwencja grup samogłoskowych jest najwyższa ze wszystkich języków słowiańskich. Macedoński ma też niektóre cechy krańcowe swojego bieguna – obecność sylabicznego wibrantu, ograniczone sandhi. Pozostałe cechy, pojawiające się też w dialektach serbskich, należy raczej zinterpretować jako cechy bałkańskie. Zresztą niektóre z wymienionych wyżej cech fonetycznych także mogły się rozwinąć/utrzymać pod wpływem bałkańskim.

Jeśli idzie o cały dialektalny obszar macedoński, na podstawie cech fonetycznych nie sposób wyznaczyć żadnej granicy między sąsiednimi obszarami fonetycznymi. Przejście jest stopniowe i obejmuje bardzo duże obszary o różnej afiliacji narodowej i państwowej. W opozycji bułgarski vs.

macedoński jednoznaczne i jednolite pod względem fonetycznym areały to dialekty centralne macedońskie i dialekty wschodniobałgarskie, w sumie jest to obszar mniejszy niż obszar przejściowy (por. Stojkov 2002, Vidoeski 1998–1999). Stopniowe narastanie/słabnięcie dotyczy nie tylko występowania wszystkich wymienionych wyżej cech, ale także frekwencji poszczególnych fonemów/głosek. Na przykład, frekwencja samogłoski scentralizowanej [ə] od +/- połowy Macedonii stopniowo narasta w kierunku wschodnim. Zakres występowania szwy w dialektach macedońskich określony na podstawie różnych refleksów będzie znacznie większy niż obszar bez szwy, który zajmuje jedynie pewną centralno-zachodnią część Republiki Macedońskiej. Szwa może być refleksem tylnego jeru, tylnej samogłoski nosowej, [ɪ] sylabicznego, albo tylko fragmentem tego refleksu (np. [vɤk] i [vɤlk]). Jeżeli w jakimś konkretnym dialekcie jedyną sytuacją, w której występuje szwa, będą refleksy typu [vɤlk], to fonologicznie, synchronicznie, szwa będzie tu zinterpretowana jako fragment realizacji kombinatorycznej /l/ w pozycji między spółgłoskami, a więc na poziomie interpretacji fonologicznej szwy nie będzie. Dodatkowo na znacznej części macedońskiego obszaru językowego szwa występuje w turczyzmach. W zależności od liczby kontynuowanych przez szwę jednostek prasłowiańskich frekwencja szwy w dialektach jest wyższa lub niższa. Innym przykładem stopniowego narastania/słabnięcia jakiegoś zjawiska mogą być coraz częstsze w kierunku zachodnim lenicie i elizje interwokalicznych spółgłosek, co prowadzi do wyjątkowo wysokiej frekwencji grup samogłoskowych. Zjawisko to najprawdopodobniej rozwinęło się częściowo pod wpływem bałkańskim – najistotniejsze, ale nie jedyne relewantne zjawiska, to zanik [x] oraz grecki zanik interwokalicznej i nagłosowej joty przed samogłoskami przednimi.

Tak więc, kolejny etap opisu fonetyki macedońskiej stanowi ujawnienie pozasłowiańskich (**bałkańskich**) źródeł części zjawisk fonetycznych w języku macedońskim, wynikających z konwergencji macedońsko-greckiej i macedońsko-albańskiej. Takie zjawiska występują obficie w dialektach macedońskich (nie tylko z terenu Grecji czy Albanii), ale niektóre z nich obecne są nawet w języku literackim. Dotychczas najczęściej były opisywane jako wynik wewnętrznego rozwoju macedońskiego. W ramach bałkańskiego areału językowego należy opisać zjawiska konwergencyjne między fonetyką macedońską i (przede wszystkim) albańską i grecką. Konwergencja macedońsko-arumuńska, turecka czy romska, jest, ze względów pozajęzykowych, mniej intensywna i raczej jednokierunkowa, natomiast na obszarze całej Macedonii Egejskiej, północno-zachodniej Macedonii, oraz w wyodrębnionych regionach Albanii wschodniej konwergencja jest żywa i intensywna.

Tak więc, różnice międzyjęzykowe definiuje się na podstawie form literackich i są one jasne. Inaczej wygląda sytuacja z dialektami, zwłaszcza przejściowymi, które pod względem typologicznym klasyfikują się różnie. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, że fonetyka bułgarska i macedońska należą do typów przeciwstawnych (por. wyżej), podczas gdy fonetyka serbska, macedońska i albańska są typologicznie podobne, co, w pewnych wypadkach, utrudnia wykrycie źródła zjawiska na podstawie samych tylko faktów fonetycznych synchronicznych.

Grecka fonetyka (dialekty północne) ma cechy różnych typów. Na pograniczach słowiańsko-niesłowiańskich mamy do czynienia z wzajemnymi wpływami o charakterze nie tylko leksykalnym ale też strukturalnym. W związku z tym podobieństwo niektórych macedońskich cech fonetycznych na niektórych terenach, zwłaszcza zachodniomacedońskich, z językiem bułgarskim nie świadczy o bliskości tych gwar z językiem bułgarskim, ale jest efektem konwergencji albańsko-macedońskich i grecko-macedońskich. Potwierdzają to wstępne badania konwergencji międzydialektalnej na tym obszarze, jak również rekonstrukcja wewnętrzna uwzględniająca zjawiska historyczne północnogreckie i albańskie. Zatem, hipoteza badawcza brzmieć będzie: niektóre zbieżne cechy bułgarsko-macedońskie (tj. cechy typowe dla języka bułgarskiego, a nie dla centralnych gwar macedońskich) w obszarze zachodnim i południowo-zachodnim Macedonii wynikają z konwergencji w ramach Bałkańskiej Ligi Językowej (wpływ albański lub grecki), natomiast w obszarze wschodnim Macedonii Wardarskiej mogą być pochodzenia słowiańskiego i stanowić element przejścia między dwoma typologicznie różnymi biegunami fonetycznymi – bułgarskim i macedońskim. Trudność dotyczy określenia źródła zbieżności fonetycznych we wschodniej części Macedonii Egejskiej – mogą one wynikać zarówno ze stopniowości przejścia od typu macedońskiego do bułgarskiego, jak i z konwergencji grecko-macedońskiej, ponieważ niektóre zjawiska fonetyczne łączą dialekty bułgarskie z północno-greckimi, które stanowią, ze względu na część cech, południową ekspozycję Jakobsonowskiej Euroazjatyckiej Ligi Fonetycznej. Sama Macedonia Egejska jest również niejednolita – zarówno dialekty greckie, jak i macedońskie. Część słowiańskich izoglos dzielących areał bułgarsko-macedoński, przebiegających wertykalnie, znajduje przedłużenie na tereni Macedonii Egejskiej. Z drugiej jednak strony, podobne głoski występują także w miejscowych dialektach greckich, a, jak wiadomo, przedmiotem konwergencji fonetycznej jest, przede wszystkim, wyrównanie barwy głosek pokrewnych fonetycznie, niezależnie od ich funkcji językowej.

Problem określenia pochodzenia niektórych zjawisk fonetycznych nie jest więc jednoznaczny; wyniki obu aspektów opisu będą zatem w pewnych fragmentach zbieżne, ale ta zbieżność, jak widać, stanowi pewną pułapkę. Te same zjawiska występujące w dialektach zachodniomacedońskich, jak na przykład występowanie szwy, są bezsprzecznie rezultatem konwergencji macedońsko-albańskiej. Tutaj do oceny pochodzenia wystarczy zakres geograficzny występowania zjawiska. Tak więc, we wschodniomacedońskich dialektach występowanie szwy związane jest z przejściem do typu wschodniego, ale we wschodniej Macedonii Egejskiej znajduje wzajemne podtrzymanie w dialektach greckich, gdzie szwa pochodzi z redukcji niskiej samogłoski. Czasem ustalenie źródła zjawiska (słowiańskie vs. bałkańskie, ergo, bułgarskie vs. greckie) nie jest w ogóle możliwe. Rzecz jasna problem nie ogranicza się do występowania szwy, ale dotyczy też kilku innych cech fonetycznych.

Biorąc pod uwagę cechy fonetyczne przeważające w danych regionach, bałkanizację języków słowiańskich można rozumieć, bardzo upraszczając, jako europeizację fonetyki, czyli pozbywanie się przez języki słowiańskie cech wschodnich (archaicznych?). Jeśli tak, to obszar rumuńsko-bułgarski pod względem fonetycznym należy ocenić jako niebałkański (stanowiący być może, wraz z północną Grecją, południowo-zachodnią ekspozycję Euroazjatyckiej Ligi Fonetycznej)⁴. W ten sposób na południu granica fonetyczna między typem północno-wschodnim słowiańskim i południowo-zachodnim pokrywa się z granicą między fonetyką bałkańską i niebałkańską.

Wyniki różnych części opisu (ocena historyczna i synchroniczna, uwzględniająca kontekst słowiański i bałkański) muszą więc być w pewnych fragmentach zbieżne, ale ta zbieżność, jak widać, może stanowić pułapkę. W szczegółach zasięgi pewnych faktów będą różne. Na przykład, analiza dialektalna w aspekcie historycznym da różne rezultaty dla określenia zasięgu występowania szwy w zależności od tego, jaką głoskę prasłowiańską szwa kontynuuje, podczas gdy analiza w aspekcie typologicznym będzie sumować wszystkie takie refleksy, gdzie szwa może kontynuować zarówno jer, samogłoskę nosową lub sonant lateralny sylabiczny, czy też występować tylko w turcyzmach. Natomiast wpływy bałkańskie często, jeśli idzie o szczegółową analizę, dają w efekcie szachownicę, a nie jednorodne typologicznie obszary. Dzieje się tak dlatego, że konwergencja fonetyczna jest

⁴ Pavle Ivić (1968) ten właśnie obszar uważał za jądro fonetyczne Bałkańskiej Ligi Językowej, zapewne ze względu na jego specyfikę na tle fonetyki europejskiej.

szybka i nie zawsze trwała i, w związku z tym, możemy mieć do czynienia z taką sytuacją, kiedy obserwujemy efekty konwergencji z różnych okresów, które utrzymały się jedynie w pewnych mikroregionach. Na przykład w niektórych dialektach macedońskich Macedonii Egejskiej utrzymała się w części pozycji nosowość z prasłowiańskich samogłosek nosowych, ale tylko przed okluzywami. Utrzymanie nosowości przed okluzywami miało podtrzymanie w dialektach greckich, ponieważ w greckim grupy typu **ηg**, **mb**, **nd** mają dużą frekwencję i są właściwie monofonematyczne. Jednak w dialektach północnogreckich te grupy uprościły się później do okluzywu. Ten fakt nie miał już wpływu na gwary macedońskie, chociaż wpłynął na dialekty południowoalbańskie, gdzie takie samo uproszczenie nastąpiło. Tak więc paradoksalnie stan, który wpłynął na fonetykę macedońską, utrzymał się w dialektach południowogreckich, a nie północnogreckich. Zresztą sama ocena typologiczna greckiego jest niejednolita, ponieważ w zasadzie dzisiaj bardziej bałkańskie są dialekty południowe, a w północnych nastąpiły zmiany takie jak właśnie uproszczenie grup **ηg**, **mb**, **nd**, zmiękczenia spółgłosek, czy redukcje samogłoskowe, które zmieniły całkowicie północnogrecką strukturę sylaby, i są pokrewne redukcjom typu bułgarskiego. Wpływy dialektów greckich na macedońskie mogą pochodzić z różnych okresów i nie mam na razie żadnego pomysłu na to, aby zaproponować jakieś wyjaśnienie, dlaczego niektóre efekty konwergencji utrzymują się, mimo że w języku dawcy już danego zjawiska nie ma, a inne się nie utrzymują, bądź też dlaczego jedne cechy dają efekty konwergencyjne, a inne nie, chociaż warunki systemowe nie stanowią żadnej blokady.

Występowanie bałkanizmu, jakim jest funkcjonowanie grup **ηg**, **mb**, **nd**, jest zlepkiem różnych zjawisk: greckiej funkcjonalnej ekwiwalencji tych grup z odpowiednimi dźwięcznymi okluzywami, łacińskiej redukcji nieakcentowanych krótkich samogłosek, która doprowadziła, między innymi, do występowania tych grup w nagłosie wyrazów, w albańskim i południow włoskich dialektach, wstawiania nieetymologicznego okluzywu w pewne typy grup spółgłoskowych, a, jeśli chodzi o macedoński, bałkanizm ten ma związek z kontynuacją prasłowiańskich samogłosek nosowych i innym średniowiecznym bałkanizmem polegającym na mieszanii centralizacji z nosowością. Są to najbardziej charakterystyczne zjawiska wpływające na fonetykę macedońską.

Zakres występowania charakterystycznych bałkańskich zjawisk fonetycznych jest różny od zakresu występowania morfoskładniowych cech bałkańskich. Zwarty areał fonetyki bałkańskiej to obszar styku macedońsko-grecko-albańskiego. W ramach tego obszaru relewantne cechy mają niejed-

nolite zasięgi, a z drugiej strony, niektóre z cech tego regionu promieniują na północ (dialekty serbskie) i zachód (dialekty włoskie), ale nigdy na wschód (obszar bułgarsko-rumuński, gdzie występuje inny typ fonetyczny, por. wyżej). Cechy bałkańskie występujące w dialektach macedońskich to, zwłaszcza: brak [x], ograniczona ilość fonemów palatalnych, brak miękkości asymilacyjnej, mieszanie i twardnienie afrykat, wyraźne ograniczenia geminacji, brak scentralizowanego fonemu samogłoskowego (tylko na pewnym obszarze), ograniczone sandhi, wysoka frekwencja grup samogłoskowych, proklityzacja klityk zaimkowych i werbalnych, oraz (w dialektach południowych), pewne zjawiska związane ze szczególnym funkcjonowaniem grup *mb*, *nd*, *ŋg*.

CYTOWANE POZYCJE

Issatchenko A., 1939/40, *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*, *Linguistica Slovaca* 1–2, 64–76.

Ivić P., 1968, *Liens phonologiques entre les langues balkaniques*, [w:] *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 133–143.

Ivić P., 1961/2, *Broj prozodijskih mogućnosti u reči kao karakteristika fonoloških sistema slovenskih jezika*, *Južnoslovenski filolog* XXV, 75–113.

Jakobson R., 1962: Якобсон Р., *К характеристике евроазиатского языкового союза*, [w:] *Selected writings I*, Mouton & 's-Gravenhage, 144–202.

Komparacja, 2007, *Komparacja współczesnych języków słowiańskich 2, Fonetyka i fonologia*, Opole.

Pjanko W., 1960/1961: Пјанко В., *Квантитетот као фонолошки фактор во македонскиот јазик*, *Македонски јазик* 11–12, 203–213.

Sawicka I., 1997, *The Balkan Sprachbund in the light of phonetic features*, Warszawa.

Sawicka I., 2001, *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*, Toruń.

Sawicka I., 2008, *The phonetics of Macedonian*, *Studia Typologica, Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF)* 61, linguistic series, Berlin, 147–152.

Stankiewicz E., 1958, *Towards a phonemic typology of the Slavic languages*, [w:] *American contributions to the IVth International Congress of Slavists*, The Hague, 301–319.

Stojkov S., 2002: Стойков Ст., *Българска диалектология*, София.

Vidoeski B., 1998–1999: Видоески Б., *Дијалектните на македонскиот јазик* (trzy tomy) МАНУ, Скопје.

Irena SAWICKA

TYPOLGICAL CHARACTERISTICS OF THE MACEDONIAN PHONETICS (AREAL APPROACH)

(Summary)

Taking into account the whole Macedonian language system we may say that it constitutes not only from the geographic, but also from the structural point of view a periphery of Slavia. However the same features which characterize it as a peripheral Slavic language make Macedonian the most Balkanic language. Macedonian constitutes the very centre of the Balkan Sprachbund in each sense. It is also such as far as phonetic level is concerned. The most specific Macedonian phonetic features are due to the convergence processes occurring in those places where Macedonians live together with Greeks and Albanians. This regards mostly dialects outside the territory of the Macedonian Republic but not only. Apart of the north-western area where Macedonians share land with Albanians, the Macedonian language as the whole experiences the impact of certain Balkanic processes. Such phenomena will be discussed first of all in the research project. Another aspect of the investigation, purely Slavic, will concentrate on transitional inter-Slavic phenomena and transitional areas.

Irena Sawicka

Instytut Slawistyki
PAN
irsawicka@gmail.com

Зузана ТОПОЛИЊСКА
 МАНУ,
 Скопје, Македонија

МЕХАНИЗМИ НА КОНДЕНЗАЦИЈА НА ТЕКСТОТ (ВРЗ МАКЕДОНСКИ И ПОЛСКИ ЈАЗИЧЕН МАТЕРИЈАЛ)¹

Процесите на кондензацијата на текстот ги разбираам како еден од главните фактори одговорни за јазичната еволуција.

Како основна семантичка единица на текстот подложна на формална кондензација ја сфаќам пропозицијата, т.е. т.н. предикатско-аргументска структура, графички: $p(a_1, a_2, a_3...)$, каде што p е симбол на конститутивен предикат, а $a_1, a_2, a_3...$ – на неговите импликувани аргументи, т.е. на аргументи кодирани во неговото лексичко значење.

Максимално експлицитен облик на формализација на пропозицијата е реченицата, додека аргументите – зависно од нивната референцијална карактеристика – можат да бидат предметни и/или пропозиционални, и соодветно да земаат облик на именска синтагма или на реченица.

Основна форма на кондензација на една реченица е нејзиното претворање (трансформација) во именската синтагма, основна форма на кондензација на една именска синтагма е нејзиното претворање во лексема, т.е. во морфолошка конструкција. Сп. ги македонските примери како:

а) *Јане доаѓа уӣре. То̄гаш ќе одлучиме дали да ја ѓродадеме кука̄ӣа* Наспрема *Уӣреӣно̄ӣо доаѓа̄ње на Јане е момен̄ӣ за одлука околу ѓродажба̄ӣа на кука̄ӣа.*

б) *Ова е кнӣга̄ӣа на Ана* наспрема *Ова е Анӣна̄ӣа кнӣга* и сл.

Основните наследени алатки, кои на словенските (и не само словенски) јазици им овозможуваат да ги активираат процесите на

¹ Рефератот е скратена македонска варијанта на дел од книгата предадена за печат во Полска под наслов *Spirala ewolucji*.

кондензација, се зборообразувачки деривати што дозволуваат лексичкото значење соодветно на предикатот и/или на аргументот да се пренесе на друга синтаксичка позиција, т.е. девербални именки, прилози и придавки, деадјективни именки, десупстантивни именки и придавки. Сите тие функционираат како кондензатори.

Во процесот на кондензацијата неретко дел од семантичките компоненти на кондензираната конструкција ги губат експлицитните површински експоненти, па треба да се „читаат“ од контекстот, сп. на пр. *Ане оѝиде ѝо леб* ‘...да донесе? / да купи? леб’, или *Ја чиѝав книѝа на мојаѝа ѝријаѝелка* ‘...што ја напиша?... / ...што ја позајмив од?...’, и сл. Сепак, првата жртва на трансформацијата на конструкции конституирани од финитните во оние конституирани од инфинитните глаголски форми е т.н. глаголска категоријална информација, т.е. информацијата за вид, начин и време; во процесот на трансформација таа информација делумно, понекогаш и целосно се губи и треба да се чита од контекстот.

Се чини дека меѓу најстарите општословенски примери на кондензација спаѓа формирањето на еден адноминален (генитивен) падежен однос, т.е. пренесувањето на посесивната релација – еден од фундаментите на секаква заедница – од реченично на синтагматско ниво.

Во овој текст би сакала да ја бранам тезата дека во македонскиот јазик, општо земајќи, процесите на кондензација се помалку напреднати отколку во полскиот. Согледувам двојна мотивација за таквата состојба:

– како прво, македонскиот јазик доцна е стандардизиран, долго време се пренесуваше главно по орален пат, а како што знаеме, усното кажување не се плаши од редунданција и ретко е високо организирано,

– како второ, македонскиот јазик со векови живеел и се развивал во една мултикултурна и мултилингвална средина, каде што соговорниците неретко не ги знаеле добро своите јазични кодови па се служеле со максимално експлицитни средства за да бидат коректно разбрани. Соживотот на несовршени билингвали водел кон сите видови интерференција, позајмување, вкрстување на јазичните модели, а продуктот на сето тоа го знаеме како Балкански јазичен сојуз. Стремежот кон максимална експлицитација, од една страна, ги блокира процесите на кондензација потенцијално коди-

рани во наследениот примарен систем, додека, од друга страна, води кон формирање паралелни морфосинтаксички модели, меѓу другото, и нови модели на кондензација.

Лесно може да се согледа дека главните причини на разликите меѓу инвентарот и продуктивноста на процесите на кондензација во македонскиот и во полскиот текст: оралниот трансфер, мултилингвалната средина, отсуството на стандардната норма на македонска страна, наспроти релативно раната стандардизација и описменување на мајчин јазик и релативно слабата интерференција, главно на лексичкото ниво, со другите, туѓи јазични кодови на полска страна, се тесно меѓусебно поврзани.

Не е возможно во еден краток реферат да се претстават барем на кратко сите процеси и сите продукти на кондензација во двата јазика со кои овде се занимавам. Ќе се ограничам на најважните проблеми, а за потемелен преглед ве упатувам на мојата книга цитирана горе во фуснота 1.

Во центарот на моето внимание се девербалните деривати во функција на конститутивните членови на кондензираните конструкции, бидејќи тие се главните носители на основниот процес – обликувањето на пропозицијата како именска синтагма и/или дури нејзиното вградување како модификатор во една проширена именска синтагма.

Се апстрахирам од отвореното прашање дали и во која мера т.н. девербални деривати се регуларни парадигматски елементи на морфолошкиот вербален систем.

Првата важна разлика меѓу „моите“ два јазика е фактот што македонскиот драстично го намали инвентарот на наследените инфинитни вербални форми, додека полскиот со мали исклучоци до ден денес ги чува.

Редуциран е на македонската почва инвентарот на именските (= супстантивни) девербални деривати. Прва жртва на тој процес е инфинитивот, на чие место се појави *да*-субјунктивот, т.е. реченична конструкција конституирана од финитна глаголска форма, а контролирана со надграден формант во облик на партикулата *да*. Секако може да се аргументира дека новиот субјунктив влезе на синтаксичка позиција резервирана за именската синтагма; тоа, меѓу другото, ни го потврдуваат и предлошките конструкции од типот *за да...*, *ипред да...*, *без да...*, но таа линија на

заклучување води директно кон – впрочем оправданиот – заклучок дека сите т.н. комплементарни реченици *de facto* се кондензирани именски синтагми градени според шемата ...се *йлашам* ОД ТОВА дека..., ...ГО сакам ТОВА да..., ...ме вознемирува ТОВА *ишйо*..., и сл. Меѓутоа, за нас овде е релевантен фактот дека сите тие се оформени како реченици со конститутивни финитни глаголски форми и дури секундарно тие реченици се контролирани од заменските оператори кои ги внесуваат на синтаксички позиции резервирани примарно за именските синтагми; ирелевантно е дека тие оператори често отсутствуваат на површината на текстот, потенцијално тие се секогаш присутни.

Да подвлечеме дека т.н. „загуба на инфинитивот“ е класичен балканизам.

Второто формално ограничување во системот на *substantiva deverbalia* е блокадата на „регуларна“ деривација на т.н. глаголски именки со суфиксот *-ње* од свршените глаголи. Ова ограничување е ирелевантно на семантички план, каде што соодветните функции ги вршат т.н. одглаголски именки, а не ретко и глаголски именки од несвршени глаголи.

Овие формални ограничувања се широко компензирани со многу разградената функционална мрежа на македонските глаголски именки и нивната висока фреквенција во текстот.

Глаголската именка² е способна да кондензира 1.1. комплементарни *дека* /*оџи* // *ишйо* // *како* – реченици, 1.2. комплементарни реченици конституирани од *да*-субјунктивот и 2. темпорални и каузални реченици - аргументи на т.н. те предикати од трет ред, т.е. на предикати оформени како сврзници. Сп., на пр.:

1.1. *Видов како Ана дојде. ~ Го видов доаѓањето на Ана.*

1.2. *Чекам да дојдеш. ~ Го чекам *йвоейо* доаѓање.*

2. *Кога се *йоздравувале*, *ушйе* еднаш се *йойсеишле* на *склојениој* договор. ~ При *йоздравувањето* *ушйе* еднаш...*

*Не можев да дојдам, бидејќи *дейето* се разболе. ~ Не можев да дојдам *йоради болестиа*/ *разболувањето* на *действио*.*

² Терминот „глаголска именка“ во овој текст покрива два традиционални македонски термина: како „глаголска именка“, т.е. дериват од несвршен глагол, обично *poten actionis*, така и „одглаголска именка“, т.е. дериват од свршен глагол, *poten acti*.

и сл. Треба да се подвлече дека трансформациите под точка 2., покрај претворањето на вториот по хиерархија реченичен аргумент во именска синтагма, истовремено и сврзничкиот предикат го претвораат во предлог што ја контролира таа синтагма.

Македонската глаголска именка како кондензатор покрива многу функции, кои во полскиот текст ги вршат други инфинитни формации. Детален преглед и стручна интерпретација на сите функции што ги вршат регуларно деривираните именки со суфиксот *-ње* може да се најде во монографијата за синтаксата на македонската глаголска именка од проф. Илија Чашуле (Чашуле 1989). Тука ќе ве потсетам само на некои типично балкански конструкции од типот *Едно влегување и веднаш ја сфаќив ситуацијата*, т.е. 'Само што влегов...', и сл., т.е. конструкциите со кои се кондензира темпоралната реченица носител на релацијата 'брза последователност на настаните'. Иако ретки, таквите конструкции се појавуваат како во разговорниот јазик така и, почесто, во стилизираните литературни текстови.

Наследениот систем на глаголските прилози исто денеска на македонска почва има само еден репрезент; тоа е глаголскиот прилог со стариот формант **-nt-*, деривиран од несвршените глаголски основи, а кој сигнализира обично споредна симултана акција. Тој денес е познат само во дел од македонските дијалекти, а во стандардниот јазик има суфикс *-ајќи / -ејќи*. За разлика од полскиот јазик, каде што се чуваат два глаголски прилога во служба на *taxis*, специјализирани соодветно за сигнализирање на симултаноста или последователност на настаните, македонскиот глаголски прилог може понекогаш и да сигнализира последователност, сп., на пр.: *Излегувајќи ја затвори вратата*. што на полски би го превеле: *Wyszedłszy zamknął za sobą drzwi...* Сепак, тука се наоѓаме на самиот праг, што ги разделува двата темпорални односа, па би бил прифатлив и преводот: *Wychodząc zamknął za sobą drzwi*.

Македонскиот глаголски прилог ги кондензира сите типови конструкции конституирани од сврзнички предикати, како (а) асоцијативните, така и (б) темпоралните и (в) каузалните, сп.:

(а) *Подготвувам ручек и слушам радио.* ~ *Подготвувам ручек слушајќи радио.*

(б) *Кога замина, Јане ја зеде и својата книга.* ~ *Заминувајќи Јане ја зеде и својата книга.*

(в) *Бидејќи брзав, заборавив да ѓо изѓаснам свејлојѓо ~ Брзајќи заборавив да ѓо изѓаснам свејлојѓо.*

и сл. Како што покажуваат примерите, и тука – како во случаите кога кондензатор е глаголската именка, на редукција е подложен вториот по хиерархија реченичен аргумент + конститутивниот сврзнички предикат.

Македонскиот го редуцирал и составот на т.н. глаголски придавки. Денеска тој поседува само една глаголска придавка, имено стариот пасивен *-n-* / *-t-* партицип кој денеска се деривира од сите глаголски основи, т.е. ја загубил својата маркираност по пасивната дијатеза, и по свршениот вид.

Основната функција на глаголската придавка е функција на конституента на сите перфектални парадигми со помошните глаголи *сум* и *има*. Само секундарно таа се појавува и како модификатор во именската синтагма, т.е. како кондензатор на релативните реченици, сп. на пр., *Женајѓа седнајѓа на каучојѓ нешѓѓо ѓро-мрморе*, т.е. ‘...која беше седната на каучот’, или *Букајѓа ѓо разбуди шѓѓѓојѓуку засѓанојѓо дејѓе*, т.е. ‘...кое штотуку заспало’, и сл. *Notabene*, процесот на влегувањето на глаголската придавка во именската синтагма оди бавно – сè уште не е до крај регулирано нејзиното место во низа модификатори: атрибут или – почесто – апозиција, ниту местото на зависната од неа подредена именска синтагма (сп. за тоа пошироко М. Markovik' 2009).

На задна врата денеска се враќа опозицијата меѓу глаголската придавка „за минато“ и глаголската придавка „за сегашност“ – имено, се множат одглаголските формации со суфиксите *-ечки* / *-ачки*, како *ѓосѓѓоечки*, *движечки*, *одлучувачки* и сл., но синтаксички тие се однесуваат како ноторни придавки.

Нашиот краток преглед покажува дека инвентарот на од глаголските кондензатори во македонскиот јазик е значително редуциран во однос на полскиот, а фреквенцијата на кондензираните од нив конструкции – пониска.

Однесувањето и фреквенција на од придавските кондензатори, т.е. *nomina essendi*, во двата јазика е приближно иста.

Нема овде да се задржувам на кондензаторите на именските синтагми. Сакам само – користејќи прилика – да обрнам

внимание на еден интересен тип конструкции, кога придавката-модификатор ја презема функција на целата синтагма, а именскиот конститутивен член е испуштен, сп., на пр., мак. *ѝарно* за *ѝарно жреење*, *авѝобуска* за *авѝобуска сѝаница*, *ѝрва* за *ѝрва ѝрограма* (на МТВ), *домашна/семинарска/диѝломска* за *домашна-/семинарска/диѝломска рабоѝа* и сл. Сп. паралелно пол. *centralne* за *centralne ogrzewanie*, *główny* за *dworzec główny*, и сл. Фактот што на македонска страна во тие конструкции не се појавува ни член сугерира дека тие се третирали како сопствени имиња; денеска тие претставуваат колоквијализми, но вреди да се потсетиме дека веројатно по ист пат се родил сопствениот назив *Polska*, т.е. *polska ziemia...* Сп. ги и називите на двете познати македонски села *Сухо* и *Висока*. Топонимите од тој тип се чести и на македонската и на полската територија.

Нашиот блок има цел да ги покаже избраните типолошки особини на македонскиот јазик, кои (а) дозволуваат да го сместиме прецизно, според лингвистичките критериуми, меѓу другите словенски и балкански јазици, а истовремено (б) покажуваат како тоа место го издвојува меѓу тие јазици. Во мојот реферат се трудев да го покажам тоа по пат што со години веќе го одам и што ми е најблизок – преку споредба на македонскиот и полскиот јазик. Додека полскиот во однос на својата граматичка структура спаѓа меѓу најконзервативните словенски јазици, македонскиот – благодарение, пред сè, на интензивната (а)романска интерференција, од една страна, и – парадоксално – доцната стандардизација, од друга страна, – денеска е најблизок до она што го викаме *Average Central European*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Илија Чашуле, *Синѝакса на македонската глaголка именка*, „Студентски збор“, 1989.

Marjan Markovik', "The Linear Position of Nominal Phrase Dependents of Verbal Adjectives", *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expression*, tapir akademisk forlag, Trondheim 2009, 193–203.

Zuzanna TOPOLINJSKA

CONDENSATION PROCESSES (MACEDONIAN VS POLISH)

(Summary)

The Author sees condensation as one of the main types of processes responsible for the evolution of language. She argues that in Macedonian these processes are less advanced than in Polish. This is due to the fact (a) that Macedonian for a long period was transferred through the oral contact only, and (b) that it evolved in a multilingual environment where only the most explicit morpho-syntactic models could guarantee successful contact.

On the semantic plane the object of condensation is *ex definitione* a proposition, i.e. structure embracing the constitutive predicate and its implied arguments. On the formal plane condensation means transformation of a sentence into a noun phrase and/or transformation of a noun phrase into a one-lexeme morphological construction. The strongest condensers are nominal deverbative derivatives, which transfer the so-called lexical meaning of the constitutive predicate into positions reserved for noun phrases and/or for adverbial or adjectival modifiers. Just these condensers are object of analysis in the presented overview.

Димитар ПАНДЕВ

МИСИРКОВАТА ЖИВОТНА ТРИЛОГИЈА

(Мисирков, *Собрани дела*, 4, Дневнички и мемоарски записи
(1903–1913–1923), подготовка Блаже Ристовски,
соработник Билјана Јосифовска-Ристовска, МАНУ, Скопје 2012)

Дневничките и мемоарските записи вкоричени во четвртиот том од Собраните дела на Мисирков, во подготовка на Блаже Ристовски и соработникот Билјана Ристовска-Јосифовска, веќе овозможуваат вбројување на Мисирков во низата повеќејазични македонски писатели од првата половина на 20 век, т.е. вчитување на овој корпус дневничко-мемоарски текстови во македонскиот книжевнокултурен контекст. Со овој издавачки подвиг на МАНУ, имено, се отвора уште еден поглед врз сега веќе импозантното и по обем сестрано етнографско-филолошко и литературно-публицистичко творештво на Мисирков, што е бездруго заслуга на подготвувачкиот подвиг на академик Блаже Ристовски.

Во тој контекст, да потсетиме, Ристовски учествувал и во подготовката на десеттомникот на Цепенков, значаен издавачки зафат, по чие комплетирање го имаме Цепенков не само како собирач, што не е за потценување, туку и како автор што надополнува определени празнини во македонската литература, па и филолог, кој во својот етнографски занес им соодветствува на филолошките зафати во далеку поразвиени средини.

Со подготовката, пак, на Мисирков што е во тек, секој нареден том отвора нова страница за проширување и продлабочување на македонистичките проучувања. Во таа насока, со четвртиот том рецепцијата на делото на Мисирков веќе се надополнува со уште една димензија – уметничколитературната и ја отвора темата за литературните заложби и креативните можности на Мисирков, за неговиот однос кон литературата како одраз на стварноста, т.е. за вклопување на стварноста во литературата. Оваа тема станува составен дел од македонистичките истражувања благодарение на воспоставениот филолошки однос во подготовката на Ристовски преку суптилно осмислување на четвртиот том на Собраните дела на Мисирков, т.е. преку спознајна концепција на составот, или текстолошки, конвојот дневнички и мемоарски записи

(1903–1913–1923). Овие записи ѝ беа достапни на пошироката јавност и од претходни одделни објави, но нивното претставување во еден заеднички контекст упатува дека Мисирков не е само обичен дневен забележувач на настаните, имено, дека не станува збор само за незапирлива творечка стихија која по секоја цена сè втиснува на хартија, туку за една однапред подготвена литературна творба, пишувана за следни генерации, не само македонски и од другите словенски народи туку и европски, творба што Мисирков секако сакал да биде објавена па барал соодветни начини да ја заштити од физичко уништување за да биде сочувана за следните генерации.

Во подготвувачкиот подвиг на Ристовски овие записи веќе имаат форма на трилогија вклопена во еден том, или концепт за содржина на роман со пролог и епилог, кој би бил своевидна верзија во друго време и од друга клучна територија, на толстоевски осмислената и реализираната „Војна и мир“, но не со ист туку со далеку посложен заплет што води до состојба од која или нема расплет или расплетот им се остава на следните генерации. Читана на еден таков начин, целината на записите на Мисирков има вредност на своевидна постмодернистичка проза која во европската литература се запоточува во негово време или во времето отпосле. Мисирков е автор што сиот живот надополнува иста книжевна замисла и ја заштитува како една неделива целина, што денес ја осознаваме благодарјќи му на академик Блаже Ристовски.

Дневничките и мемоарски записи (1903–1913–1923) на Мисирков се составени од:

1. Дневникот во кој преку четири записи напишани во само десет предилинденски денови на крајот на јануари 1903 година, имплицитно се доловува предреволуционерната атмосфера во градациска шема училиштето т.е. интелигенцијата, градот т.е. чаршијата, организацијата т.е. општествената клима пред Востанието.
2. Мемоарите водени исто така во форма на дневник во јули и во август 1913 година, во кои експлицитно како познавач на состојбите, врз основа на скудни податоци од печатот, ги претставува промените во балканската и во европската военополитичка и дипломатскоразунавачка клима, при склучувањето на Букурешкиот договор и при поделбата на Македонија.
3. Дневникот што го напишал во тек на само една недела во август 1923 година, кога се соочува со себеси како осуден емигрант, без никаква можност за враќање во татковината.

Ваквата редакторски понудена концепција ја отвора перспективата на дневничките и мемоарските записи на Мисирков како отворено литературно дело со особености на:

- Знаковна исполнетост вклопена во усложнетата структура на текстот и
- Нагласена интер- и хипертекстуалност во оформената целина на делото.

Поддршката за знаковната исполнетост на знаците присутно е видлива и преку подготвувачкиот зафат на Ристовски, имено, записите се поткрепени со точно 539 + 28 фусноти кои обично гравитираат кон имињата што ги отвораат настаните во текстот. Од нив функцијата на семиотички клуч на делото е сугерирана во 11. фуснота кон првиот дневнички запис во кој се содржи сведоштво за литературните интереси и за литературното творештво на авторот Мисирков, литературното „вјерују“, т.е неговиот однос кон литературата, како и неговите погледи за односот на литературата кон стварноста. Првиот дневнички запис ја отвора литературната перспектива на целината осмислена преку оваа подготовка надоврзана на првиот (незавршен) текст на Мисирков, поместен во Предговорот на томот.

Микроисторијата на Мисирковиот прв незавршен текст е вовед во историјата на Мисирковите литературни заложби.

Имено, тој секогаш има причина за литературно дејствување и секогаш тргнува од множество погледи при разгледувањето на објектот на литературната обработка, неговата интуитивна вештина е во хиерархизацијата на погледите во структурата на делото, при што како и да ја води нарацијата, секогаш реторички ја доведува до една иста тогаш актуелна за него тема – автономија на Македонија.

Множественоста на погледот во славистиката од негово време е клучна литературна тема на руските филолози, пред сè, лингвисти, Шчерба и Шчепкин, независно дали ја презеле од ист извор од која би можел да ја преземе раниот Мисирков, но истата тема зрелиот Мисирков литературно ја претставува во мемоарска проза, во која својата авторска (читателско-писателска) варијација на погледот ја надоврзува на множественоста на погледите што ги презема од актуелниот печат. Не е тоа збунетост од разномислија, засновани врз тривијално вжештена интертекстуалност, што може да доведе па и обично доведува до влошена психичка состојба на читателот, тоа е поттик за асоцијативност на писателот која недвосмислено и праволиниски отвора поглед за хипертекстуалност. Тој поглед за Мисирков е македонското гледиште.

Мисирков уште во првиот дневнички запис го поставува односот меѓу стварноста како нешто што е прво и литературата како нешто што е второ, всушност, ја отвора тема за одразот на голата егзистенцијална стварност во литературата, ја сфаќа стварноста како форма, а литературата ја осмислува како содржина, и ги поставува во нераскинливо продолжена, семиотичка целина, во која секој детаљ особено во низата записи добива свое продлабочено значење. Притоа, ја упростува стварноста на едноставни односи т.е на прости когнитиви, од кои воведнозаклучниот е убиството како знак, а ја усложнува литературата преку замена и преплетување на судбоносни настани со претпочитани личности. Во множеството поставени вакви односи, семиотичката врвица на дневничкомемоарските записи на Мисирков можеме да ја претставиме преку:

1. Убиството на Ростковски, поврзано со можното убиство и на Мисирков, ретроспективно претставено во мемоарите и повторно можното

убиство т.е предвидената ликвидација на Мисирков во контекст на неброените ликвидации од истиот период, на Ѓорче Петров, на Арсениј Јовков итн. претставена во вториот дневник.

2. Настанот-средба со Ростковски прецизно претставен во првиот дневник и настанот-средба со Петар Милјуков само спомнат во мемоарите.

Фаталноста во асиметричното поврзување на делови т.е. признаци од овие но и на други теми, во дневничкомемоарските записи е резултат на литературна креација на Мисирков, но и чувство за тема и во литературата и во науката, во онаа смисла во која убиството на Ѓорче Петров станува тема во драмата „Црнила“ на Коле Чашуле, а Петар Милјуков денес заедно со Берѓаев се водечки рехабилитирани имиња во руската културологија, меѓу другото и во онаа смисла во која Милјуков прифаќа постоење на „македонска гледна точка“, *македонскаја тточка зренија*, според која „Македонија од објект на трговија станува субјект на правото“ и се отвора перспектива за македонска нација преку посебноста на македонскиот јазик. Впрочем, Милјуков е тема приопштена во македонската филологија од Блаже Ристовски, од Гане Тодоровски и други.

Фаталноста во литературната интерпретација во случајот со Ростковски прераснува во перспективност во науката во случајот со Милјуков. Од друга страна, Мисирков може и треба да се разгледува и во поширокиот контекст на неговото време, особено по однос на исти ликови во македонската политичка литература на преминот на вековите, како што е личноста на Стамболов во делото на Петар Поп Арсов.

Сфаќањето, пак, на Берѓаев за нацијата, на извесен начин како да го осознаваме вклопено во томот преку предводот, имено, раните ракописи на Мисирков, по иницијатива на Лавров, и предзаклучниот запис на Вториот дневник – а тоа е описот на родното место, и поврзаноста на авторот со татковината. Впрочем, одлично му била позната руската општественост, во широка смисла на зборот.

Мисирков, бездруго, имал творечки потенцијал да биде голем писател на своето време, како што ја сакал Македонија автономна и одделна, и како што сакал неговото дело да го читаат следните генерации. Бездруго, не смееме да го изневериме во третото. Впрочем, пишува во време кога многумина би пишувале мемоари, но тој во таква предвидлива хиперпродуктивност не наоѓал причина да не пишува, зашто пишувал од македонско гледиште, кое го издигнува хиерархиски над другите, соседни и/или европски империјалистички гледишта на војната и на поделбата на територијата по пропаста на едни империи што според него е почва за други. Притоа, го користи споредбенопсихосоциолошкиот пристап, обезбедувајќи логичност на текстот на подлабоко семантичко рамниште. Во тој зафат, Мисирков во мемоарите стилски се движи меѓу едноставните форми што се одраз на општата психологија на народите одразена првенствено во фолклорот („Меѓу Петербург и Париз помина црна мачка“) и политичката метафора (во широка смисла на зборот) што се создава во дневниот печат, во дипломатијата и во публицисти-

ката на времето во кое тој опстојува: „Дипломатијата не е социјална установа“. Истите едноставни форми и денес можат да се употребат, а кон нив се приклучува како дел од фолклорот и политичката метафора од тоа време. Мисирков создава стилски усложен текст во кој го вклопува и телеграфскиот и публицистичкиот стил, како и дипломатскиот речник на повеќе европски дипломатии, збогатувајќи ги во својата аргументација низ различно прифатените гледишта со сите можни реторички постапки, и разгранетиот уметничко-литературен стил, со множество стилски фигури и средства, од иронија до алегоричност, воведувајќи го уште во првиот дневник дури и револуционерниот социјалект на предвостаничка Македонија. Во таа посока, когнитивот со мајсторот што треба да дојде а никогаш не доаѓа, вклопен по правилата на семиотиката, исто така, двапати во записите е и може да биде врвна тема и во македонската но и во руската, па и во светската литература, или како што заклучува Мисирков уште пред да се развие приказната, „Впрочем, тој нееднаш не доаѓа“; да не зборуваме за дијалогски ситуации. Иако дијалогот како форма не му е својствен на отуѓено осамениот Мисирков, сепак, ни остава два-три драгоценни примери за очудувачки средби со нему својствен коментар:

„(Еднаш во хотелот „Солун“ ни в клин ни в ракав ми вели:) „Каде бевте г-н Мисирков? – Дома. „О, така ли, јас сакав да дојдам кај вас да поседам, но денеска е студено и затоа дојдов во хотелот „Солун“. Ништо, некој друг пат ќе дојдам кај вас“. Излезе така како божем бил поканет кај мене, но се извинува што не можел да дојде, ветувајќи да дојде друг пат. А јас сум сигурен дека тој не ни помислил да доаѓа кај мене...“

На овој пример, бездруго, би му позавиделе и руските формалисти.

По линија на градација, т.е. на варирање на степенот на исказите од слични ситуации во различни средини, вакви примери на „привидна љубезност“ се среќаваат и на други хиерархиски поиздигнати рамништа во односите меѓу луѓето но и меѓу институциите и државите, како што се хиерархиски поставени и исплеплетените настани претставени со знаците: војна – конференциска маса – арбитражен суд.

Градацијата не е случајна стилска постапка на Мисирков, таа е закономерна во онаа смисла во која текстот расте за сметка на идеите изложени во првиот дневник, а секоја новововедена точка се засновува врз настан изложен во претходен текст, или како негација на претходниот, или како отфрлање на придружни настани и личности (воведот во мемоарите), од кои од заден план македонското гледиште на Мисирков избива на преден.

Од тој аспект, интерес претставуваат и меморандумите насловени „Паметна записка“, во кои како да превладува второто, а не првото значење на исказот, кое, исто така, е присутно во македонскиот народен јазик и може да се долови фонолошки, па Мисирков како и со сета своја дневничкомемоарска проза просто ги збунува и современиците и сите оние што му бараат некако петно на неговото чисто македонско гледиште што така вешто го вклопува во секоја па дури и во навидум безилезна ситуација. Впрочем, второто значење на овој исказ би било „Спознајна забелешка“, се надоврзува на дел од првото

значење „Споменична забелешка“, одговара и на нивната содржина и на односот автор – адреса, се вклопува во целината преку раниот запис за родното место кога вели „јас имах на умут да се зафатам“ и се потврдува од истакнувањето на второто значење на одделни изрази, како на пример „руски ослободители“, кое подразбира ослободување на други земји или, пак, на продлабоченото значење на некои згуснати когнитиви, како на пример „банкет“.

Спознајноста на Мисирков во неговите „паметни“ записи ја осознаваме во цврстите ставови „Мемоарите се сегашност“, исто како што „Минатото и иднината се исто така сегашнина“.

Мисирков создавал мемоарска литература во напрегната психофизичка состојба, но и тука во вториот дневник го следиме второто значење на овој израз, „пакосен и штетен“, карактеристика за Мисирков дадена од нарачателите на неговата ликвидација која се заменува со тивка елиминација, при сè што за него уште од времето на раниот запис „пишувањето е дел од заздравувањето“, па уште тогаш отвора пет гледишта (географско, археолошко, историско, етнографско и филолошко) за своето родно село, кои ги диференцира, ги раширува и ги зголемува на бесконечно множество погледи врз европската политика. Над сите нив го издигнува само и само македонското гледиште, за кое парадоксално, поради туѓото образование, но сфатливо на подлабоко рамниште, вели „сè ѝ должам на својата татковина“.

Мисирков создал згусната мемоарска проза. Тој го заслужува своето место во низа македонски автобиографии, чии автори во некоја своја особеност биле нај-, почнувајќи од Ѓурчин Кокале, кој бил најбогат, преку Прличев до Цепенков, кој, пак, бил највозрасен во Мисирково време.

Впрочем, автобиографии пишуваат големите луѓе на народот, мемоари, пак, национални личности во пресудни времиња.

Dimitar PANDEV

MISIRKOV'S LIFE TRILOGY

(Summary)

This essay reviews the collected entries from Misirkov's diaries and memoirs published in the fourth volume of his collected works. This volume, prepared by Blaze Ristovski and his co-worker Biljana Ristovska-Josifovska, allows Misirkov to become a part of the multilingual Macedonian writers in the first half of the 20th century. The entries from his diaries and memoirs contain:

1. The diary written in the period before the Ilinden Uprising in 1903 which presents the pre-revolution atmosphere,

-
2. The memoirs written in July and August 1913 in which he presents the changes in the Balkan and European military and political situation, the Treaty of Bucharest and the division of Macedonia.
 3. The diary written in 1923, where the author confronts himself as a convict immigrant without any possibilities of returning to his homeland.

Вера ГЕОРГИЕВА

ЗА ДУШАТА И ЗА ДУХОВНИОТ ЖИВОТ

Најновата книга на академик Витомир Митевски, „Душата и духовниот живот во антиката и раното средновековие“, во главниот дел, е резултат на индивидуалниот проект, со ист наслов, кој авторот го изработил во рамките на својот ангажман во МАНУ. Врз основа на деталната анализа на сите аспекти и на сите делови на оваа книга, нашата општа оценка е недвосмислена: според методолошката и според содржинската смисла таа зрачи со вистинска внатрешна конзистентност, што претставува највисокиот критериум за секое научно творештво, за секое научно дело од овој вид. Дека токму тоа е главната одлика на оваа книга ќе се обидеме да покажеме во нашиот приказ на најважните делови и на влијателните тврдења на авторот.

Свесен дека проблемот со кој се зафатил и теоретскиот пристап кој сака, во истражувачка смисла, да ни го претстави се многу сложена задача, самиот автор на почетокот најавува дека за таков концептуален потфат треба голем простор и веројатно, би додале, се потребни многу томови, а можеби и многу луѓе, да речеме дури и институтска работа. Поради тоа, во една методолошка смисла, тој е ставен пред голем и прецизен императив што самиот си го поставува, а тоа е: јасно да го определи предметот на своето истражување, задачите и целите на својот проект. Токму поради тоа, методолошката рамка што ја избрал В. Митевски содржи две нивоа: широк приказ и јасна толкувачка позиција. Широкиот приказ значи дека мора да се задржи на една строга хронолошка, временска и историска рамка која, без оние компаративни споредби што ги прави со источната философија, опфаќа околу петнаесет, дваесет века, навистина огромен временски период. И второто, стегнатиот пристап, т.е. толкувачкиот зафат, значи дека тој е обврзан да ги одбере, како што самиот наведува, основните идеи, она што лежи во подлогата на општото и заедничко учење на избраните философи. Всушност, тоа значи дека целта што си ја поставува авторот е да ги изведе и да ги прикаже фундаменталните значења на идејата за душата и на философските аспекти врзани за проблемот на духовниот живот во две богати ризници од историјата на философијата. Поради тоа, можеме да тврдиме дека, навистина, во методолошка смисла ова е

едно од ретките дела коешто доследно ја остварува внатрешната конзистентност на едно релевантно философско ниво. Книгата е замислена во два дела: наративното и толкувачкото ниво, а тоа значи дека наративното и интерпретативното ниво не се определени со некаков рез, со неразбирлив пресек и со просто хронолошко набројување, туку вештината и умешноста на авторот се покажува во моќта иманентно да ги поврзе во автентична толкувачка перспектива. Тој стандард би требало да биде карактеристичен за секое теориско истражување од овој вид кое, пред сè, носи една философска тежина.

Наративното ниво опфаќа две глави. Во првата, авторот се занимава со прашањето за разликите и континуитетот како две барања на историско-философското истражување, а во втората за компаративните, т.е. за споредбените истражувања коишто ја збогатуваат целокупната содржина на книгата. Првата глава, во хронолошка смисла, се однесува на еден долг временски период, од Хомер до појавата на раното христијанство. Тука, авторот е концентриран врз сфаќањето на епохалното значење на централниот поим „душа“ и на сите релевантни поими што ги имплицира поставувањето на прашањето за душата во центарот на неговото научно интересирање. Така, освен Хомер, претставена е и јонската философија преку претставниците на Милетската школа, на огнената душа, на прочуениот, наречен Темниот, Мрачниот, но и, како што вели Хајдегер, истовремено, блескав, светол, во имплицативна смисла и во историска димензија – Хераклит, потоа Питагора и неговиот начин на живот. Редовите посветени на оваа епоха го потврдуваат нашиот став и нашиот впечаток дека В. Митевски успеал да го реализира сопствениот, типичен, иманентен философски манир и пристап на толкување. Токму тоа ја покажува разликата од современите помодарски, компилаторски, но истовремено и загрижувачки симпатии спрема доминирачкиот сциентизам кој го напушти автентичното значење на античкиот поим „философија“. Поради избраната толкувачка рамка, ќе нагласиме дека и во тој хронолошки редослед, значајно место им е отстапено и на некои мистериски религии во антиката, во Хелада, а тоа се Елевсинските и Орфичките, каде што не прв пат, но експлицитно се прикажува дека телото на човекот му претставува некој вид затвор на душата, гроб во кој таа се наоѓа како во зандана, во темнина и бидејќи занданата има решетки, таа не си ги остварува сите свои потенцијали, туку сирка низ решетките, како нешто да очекува, без да може да ги покаже и да ги реализира сите свои потенцијали.

Потоа, следуваат авторите што се добро познати во хеленската философска традиција, а тоа се: Анаксагора, Емпедокле и Демокрит. Заслужено големо внимание и простор авторот им посветува на великаните на античката философска мисла: Сократ, Платон и Аристотел.

Сте се прашале што е тоа душа? Сигурно. Секој човек поединечно, психологијата, антропологијата, медицината, науката, секој се прашува. Дали има еден и единствен еднозначен одговор, што мислите што е тоа душа? Каква е? Материјална? Нематеријална? Можеби тежи 21 грам, како што се

прикажува во оној филм? А, дали се грижите за душата? Дали, освен, и ако се грижите, дали ја негувате душата? Имате ли специјална, специфична, така да се рече, техника, метод или терапија за тоа? Дали знаете за нежна нега на она што е вредно. А вредно е само тоа што е вечно. Но, дали душата е вечна? Сите овие прашања, во широко отворена философска лепеза, В. Митевски ги претставува преку овие тројца великани, имено учењето за душата кај Сократ, Платон и кај Аристотел.

Потоа, следува хеленистичката доба, еден не многу, теориски, проблематичен колку што е провокативен период во историјата на философијата, за кого авторот оценува дека е време на поинакво, различно од античкото сфаќање на душата. Тука се претставени гледиштата на стоиците и на епикурејците и на една друга традиција, а тоа е традицијата на Платиновото наследство. Според нашето мислење, несомненото влијание на Плотин и значењето на Платиновата философија во историјата на философијата е одбележано според една карактеристика која кратко ќе ја формулираме вака: она што го почнал Платон, Плотин го довршил. Но, предизвикот да се тврди тоа носи многу голем теориски ризик и отвора вистински наплив од прашања затоа што Плотин е многу блиску до религијата, а исто така и до мистиката. Вообичаено е да се тврди дека таму каде што има мистика, таму има и молк. Тоа ги навело многу автори да го развијат тврдењето дека философијата и мистиката немаат никаква заедничка точка и дека нивното поврзување е погрешно, невозможно. Токму тие автори се под влијание не само на помодарскиот сциентизам кој сака да влијае и да доминира во сите, па и во сферата на духовната традиција. Но, исто така, тие автори го заборавиле изворното значење на поимот философија и се оддалечиле од античкото сфаќање дека философијата е и начин на живот. За овој проблем може да се пишува долго и широко. Овде ќе спомнеме дека во христијанството мистиката, сфатена како воведување, мистагогија во светите тајни, дозволува еден поинаков јазик, значи, не само молк, туку еден антимоничен јазик којшто е близок до поетскиот и близок до она што е инструмент на поезијата, а тоа се метафорите и алегориите.

Освен Плотин, потоа следува најзначајниот дел од оваа глава, кој покажува дека нашиот почитуван академик Митевски се интересира со вистинска научна посветеност на проблемот којшто има ново сфаќање на душата, а тоа е во раното христијанство. Тука се претставени неколкумина автори. Пресвртот во тоа ново сфаќање на душата во раното христијанство е навистина мајсторски изведен. Во компаративните теми, или попрецизно кажано во еден тематски круг, во една проблемско-тематско целина, станува збор за една, исто така, маестрално изведена споредба со далечните источни философски традиции, што сведочи за извонредното познавање на В. Митевски, за неговата блескава ерудиција. Компарацијата е изведена стручно, со експертска анализа, а се однесува на заемните врски на споредбата меѓу античката хеленска философија и шаманизмот, јогата, поимот „начин“, или синтагмата „начин на живот“

што го имавме кај питагорејците и, исто така, она што се вика кружно движење на душата кај Платон, а се среќава кај некои автори во индиската философска традиција, па дури и пошироко во таа азиска философска традиција.

Токму тука се отвора еден многу голем проблем што веќе го најавивме, а тоа е дали во обичниот превод философијата е љубов спрема мудроста или поинаку кажано дали философија значи само мудрување, само знаење. Оние што, посебно, во поново време имаат симпатии спрема аналитичката философија и оние што ја прифаќаат и ѝ намигнуваат на сциентистичката ориентација во толкувањето на философското наследство, секако, нема да го прифатат изворното значење на зборот „философија“. Слободно, уште еднаш, ќе нагласиме дека тие како да го испуштиле од вид, како да го заборавиле изворното значење на философијата. Она што меѓу редови, а на крајот на книгата сосема експлицитно го тврди академик Витомир Митевски е дека философијата не е само умување, туку и поведение. И токму затоа примерот со питагорејската синтагма „начин на живот“, значи директно врзана со душата и духовноста, се наоѓа во вистинската дефиниција на философијата, не само како умување, туку и како поведение. Затоа, во една проблемска смисла, ќе истакнеме неколку точки што ги сметаме за вистинска теориска придобивка во толкувањето на душата и духовниот живот на антиката и во раното средновековие. Тоа не се само проблемски точки, туку и прашања на кои наоѓаме директен и конкретен одговор во оваа книга. Тоа е прашањето: каква е суштината и од што е душата? Материјална? Нематеријална? Академик В. Митевски ги чита автентичните текстови, значи го има ракописот на старогрчки од соодветните автори спомнати овде, и во претходните негови студии. Тој и во оваа книга понуди сопствен превод на клучни термини кои досега во философијата беа под прашалник и за кои не постоеше единствено мислење за тоа како да ги преведеме и дали терминологијата одговара на автентичното старогрчко значење и на етимолошкото потекло. Тој понуди една терминологија која овде ја употребува и се надеваме, а според она што можеме да го сведочиме, таа сè повеќе е прифатена во оние кругови што се занимаваат со историјата на античката философија.

Освен гледиштата на автори што тврдат дека душата е материјална или, пак, таа е нематеријална, исто така, една следна поента што ќе ја издвоиме е прашањето: дали душата е смртна или, пак, таа е бесмртна. Во тоа се верува или за тоа се знае? Дали има научни докази за бесмртноста на душата или тоа се докази на срцето? Кој автор на која толкувачка струја припаѓа? Потоа, прашањето каков е односот на душата спрема телото? Дали навистина телото е гроб на душата? Наспроти едно вакво сфаќање, е христијанското сфаќање според кое душата во телото се наоѓа како во свој храм. Оттаму произлегуваат други философски импликации што го потврдуваат почитувањето на телото но истовремено и на душата, т.е. го разбираат човекот како единство на телото и на душата. Она што заслужува внимание е дека значењето на поимот „душа“ во хеленскиот свет тоа значи дека е живо, живост. Тоа е суштината на она што е живо. Кога ќе речете дека ова има душа, тоа

значи дека е живо. А кога ние велиме „што душа има некој“, тогаш терминот го употребуваме, вклучително, и во етичка смисла. Она што го потенцира В. Митевски тоа е, исто така, сфаќањето на гносеолошката функција на душата. Имајќи душа и знаејќи за неа, ние постоиме. Можеби тоа е критериум да знаеме дека сме тоа што сме. А, од друга страна, пак, може да се рече дека гносеолошките функции на душата во хеленскиот свет директно се врзани и се под особено влијание од Платоновото сфаќање на онаа поделба која веќе е широко распространета и добро позната, на рационален, волев и нагонски дел на душата и сите импликации со кои авторот овдека детално се занимава.

Следното прашање со кое се занимава Митевски е: зошто зад поимот душа, секогаш, во заднината стои етичката и религиската проблематика. Тоа што го детектира тој како суштина која стои во основата, во сржта за прашањето за душата во античкиот свет и во раното средновековие е, навистина, еден нов пристап во толкувањето на овие духовни традиции. Сепак, ќе нагласиме дека тоа што најмногу ќе предизвика некои дискусии и дилеми е прашањето: што е тоа духовен живот? Авторот е прецизен, недвосмислено нагласува дека духовниот живот директно е врзан со душата. Ова свое тврдење Митевски го пронаоѓа во целата хеленска епоха, а и во епохата на раното христијанство, и оценува дека тоа зазема едно посебно место коешто заслужува дури и определување на дефиницијата. А, духовниот живот, вели авторот, потсеќа на интелектуален живот, речено со денешни зборови. Но, тоа не е гол интелектуален живот и, така да се каже, не е чист рационализам, туку зад него стои повторно религиската свест, барањето и жедта на душата да се спои со бога. Токму поради тоа, грижата за душата во вакви сфаќања кај поединечни мислителци во антиката и во раното средновековие се покажува како грижа за сопственото спасение. Значи, целиот концепт, заклучува авторот, освен есхатолошки има и сотериолошки аспекти.

На крајот, ќе претставиме неколку наши оценки за оваа најнова книга на В. Митевски. Станува збор за книга којашто во целина, самата по себе, нуди еден духовен споменик за античкото и за ранохристијанското философско наследство, споменик што е траен и што ја втемелува и ја формира традицијата. Зошто луѓето се врзуваат за минливото, за материјалното, за сетилните задоволства, што се минливи, што се сегашни, што веќе ги нема откако ќе ги доживеете? Во одговорот на ова прашање останува убедувањето дека само философијата и другите духовни дисциплини упатуваат кон вечноста, односно кон проблемот на вечноста, а тоа се прашањата за смислата на душата, за грижата за душата, која е истовремено и грижа за животот во целина и за смислата на духовниот живот, како цврсти алки на една длабока традиција, која сведочи за историјата, а исто така е највредниот, вечен споменик на културата. Токму такви вредности развива и презентира книгата „Душата и духовниот живот во антиката и во раното средновековие“.

Врз оваа оценка се темелат уште неколку, а тоа е дека оваа студија блеска со највисока научна акрибија, со фасцинантна ерудиција, со она што предизвикува професионално задоволство, а тоа е препознатлив авторски

стил. Јасно, прецизно и проверено што би рекол почитуваниот академик Илиевски. Поради тоа, искрено се надеваме дека оваа книга ќе биде предизвик за секој што се интересира малку повеќе за она што е трајно и вечно.

Vera GEORGIEVA

ON SOUL AND SPIRITUAL LIFE

(Summary)

In his latest book "The soul and the spiritual life in ancient and early middle ages" Vitomir Mitevski's main idea is to present complete review of the ancient and early medieval teachings on soul and spiritual life. He concludes that these teachings represent the central ideas around which the ancient and the early middle ages culture is articulated, namely the religion, philosophy and literature. These ideas are presented within chronological-thematic framework which comprises around 20 centuries of thought. The review is also accompanied with comparative analysis of several eastern philosophical teachings. The concepts of the soul understood as a life principle and the spiritual life as a rational and intellectual capacity are contextualized in specific philosophical and civilizational surroundings in the writings of many authors. With translation of the authentic texts and with clear interpretational position, Mitevski created consistent composition which comprises complete illustration of these ideas.

Марија ЃОРЃИЕВА ДИМОВА

ДЕМОНСКИ ВЕРТИКАЛИ

(Катица Ќулавкова. *Демоноѝ на ѝолкувањейѝо*. Скопје: МАНУ, 2009)

Треба да се сомневаш, да се сомневаш и само да се сомневаш. Треба да се бара скриената смисла дури и во знакот за забранета насока.

Умберто Еко, *Нишалойѝо на Фуко*

Здравата скепса во сите извесности, конечности, граници, рамки, дефиниции, вистини е заедничкиот именител што особено во последниве неколку децении, ги поврзува книжевноуметничката практика и теоријата. Во актуелниот контекст таа врска дополнително е мотивирана ако се земат предвид неколку факти: од една страна, двојното рамниште на коешто се афирмира книжевноста – рамништето на коешто таа еволуира како непосредна уметничка практика и рамништето на коешто книжевноста ги открива капацитетите за иманентно преиспитување и интерпретирање на себеси, на сопствените можности, граници и конвенции (процес чијашто кулминација ја следиме во постмодернистичката книжевност); од друга страна, и во рамки на книжевната теорија евидентни се тенденциите за дехерметизирање и за демистифицирање на сопствената строга научност. Доближувањето меѓу теорискиот и книжевниот дискурс што се одвива свесно и со подеднаков интензитет од двете страни, треба да се гледа и како една манифестација на процесите на поместување и на преместување на постојните граници во коишто, вообичаено, се ситуираат книжевноста и книжевната теорија. Резултантата на ваквите трансгресии е видливата интерсекција на границите меѓу книжевноуметничката практика и теоријата, конкретизирана низ синергијата меѓу нивните иманентни демонски енергии.

Токму тие процеси и инхерентни тенденции во книжевноста и во книжевните проучувања и толкувања се верификуваат и во најновата студија на академик Катица Ќулавкова *Демоноѝ на ѝолкувањейѝо* (МАНУ, 2009). Впечатокот што го остава средбата со студијата е нејзината компактност и систе-

матичност, обезбедени на неколку рамништа. Студијата е составена од седумнаесет текста (создавани во различен период и по различен повод во временскиот распон од 2002 до 2009 година), распоредени во четири циклуси, под наслов: *Културна херменевтика во балкански контекст, Херменевтичкиот круг на фикцијата и метафикцијата, Демоној на меморијата, Идентификациите на теоријата и на книжевноста*. Следното, повисоко рамниште на коешто се интегрираат текстовите, односно циклусите и коешто, повторно, ја осведочува компактната на целата студија, е тематското рамниште: текстовите/циклусите реферираат на теми и прашања што се предмет на интерес на две книжевнонаучни дисциплини – теоријата на книжевноста и книжевната херменевтика. Конечно, методолошкото рамниште претставува дополнителна потврда за функционирањето на студијата како целина. Имено, сите толкувачки пристапи и модели што се застапени во *Демоној на толкувањето* како најмал заеднички содржател ја поседуваат демонската скепса. Овој принцип е двигателот на проблематизациите и преиспитувањата врз коишто се фокусирани текстовите во студијата и, пошироко, врз коишто се темелат актуелните текови во книжевната теорија и во книжевната херменевтика. Во поширока смисла, тој ја воспоставува и рамката што ги обединува сите рамништа на студијата и текстовното, и циклусното и научно-дисциплинарното. Овој принцип е најавен уште во насловот, кој, според објаснувањето на Ќулавкова, претставува „интертекстуална реплика на насловот *Демоној на теоријата* на извонредниот француски теоретичар Антоан Компањон“ (2009, X). Но, во поширока смисла, насловот го именува и доминантниот пристап што го преферира авторката во текстовите, втемелен врз проблематизирањето, врз рedefинирањето и врз реконтекстуализирањето на одделните книжевно-теориски и херменевтички категории. Оттаму, *Демоној на толкувањето* е успешно искована синтагма што е двојно индикативна:

1. ги потврдува дијалогско-интертекстуалните релации како легитимни и функционални и меѓу теориските концепции и студии, подеднакво, како и меѓу книжевноуметничките текстови;

2. го опишува и низ студијата, односно низ текстовните експликации, го демонстрира иманентното својство на толкувањето, неговата „нескротливост, поточно антидогматичноста на толкувањето на книжевните дела“ (Ќулавкова 2009, X) што соодветствува на тезата на Умберто Еко за толкувачката осцилација и тензија меѓу два пола.¹ Од друга страна, таквата природа на толкувањето соодветствува и на демонската природа на книжевноста, па низ призма на оваа комплементарност толкувањето претставува начин на „припитомување на дивниот демон на уметноста“.

¹ Елаборирајќи го прашањето за границите на толкувањето, за критериумите и параметрите на неговата валидност, Умберто Еко, повикувајќи се на вешто одбрани цитати – илустрации, ги констатира најшироките рамки во коишто се ситуира толкувањето на текстот (вклучително и на светот/природата сфатен како текст): толкувањето што ги поседува неопходното љубопитство и сомневање и толкувањето што е лишено од нив (Umberto Eco. *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia, 2001, 55).

Жанровското одредување на студијата како збирка од огледи и како избор огледи (понудено од страна на Кулавакова во предговорот) сведочи за еден прелиминарен процес: авторката ги селектира и ги комбинира текстовите од сопствената продукција, интегрирајќи ги во збирка – значи избор и збир коишто не подразбираат произволност, иницирана со потребата поединечно објавуваните текстови да се соберат на едно место, туку коишто го следат принципот на организација што ќе резултира со „тематска и методолошка конзистентност“ (Кулавакова 2009, VII). Оваа конзистентност повеќекратно е обезбедена и потврдена, што повторно зборува за компактната на студијата:

1. со оглед на тоа што сите текстови се однесуваат за теми и прашања од областа на теоријата на книжевноста и на книжевната херменевтика како две подрачја кои се повеќедецениска професионална истражувачка преокупација на Кулавакова;

2. со оглед на тоа што текстовите ги тематизираат оние прашања од книжевната теорија и од книжевната херменевтика што ги илустрираат можните начини на децентрирање и трансгресирање на рамките во кои, вообичаено, се етаблираат овие две книжевнонаучни дисциплини. И самата авторка во предговорот, објаснувајќи го изборот на текстовите во ова издание, открива еден од критериумите на селекција: текстовите ги фокусираат прашањата „кои ги пробиваат традиционалните граници на теоријата, а на книжевната херменевтика ѝ ги обновуваат нејзините филозофски и културолошки амбиции“ (2009, VII).

Овој комплекс критериуми има дополнителни импликации:

1. единствено кога доволно е освоено и усвоено просторот внатре во рамки на границите на една (научна) област можно е да се посегне по нивното проблематизирање, преиспитување и пречекорување, кредибилитет и компетентност што Кулавакова ги поседува со оглед на повеќедецениското наставно-научноистражувачко искуство во овие книжевнонаучни области;

2. единствено кога ќе се пречекорат границите се добива увид во она што се наоѓа внатре во границите, но и надвор од нив. Дополнително, тоа го овозможува проширувањето и продлабочувањето на предметот што се промислува: можност да се види познатото од друга перспектива и низ поинаква, различна призма; но, исто така, пречекорувањето на границите е повод за и начин на освојување нови простори на знаењето, бидејќи веќе апсолвираното, веќе спознаеното, веќе проученото го иницира освојувањето нови хоризонти – и теориски, и методолошки, и толкувачки.

А во основата на тие истражувачки потходи и трансгресии лежи личната и научната пасионираност, односно „херменевтичките и теориските пасии“, како што ги именува Кулавакова, коишто во студијата се манифестираат и во длабочината со која се оди во промислувањето на одделните теми и прашања и во истенчениот сенс со којшто се пронаоѓаат и се воспоставуваат врските меѓу нив, односно меѓу текстовите и контекстите. Аналогно на позицијата на авторката, која, несомнено, преку изборот на текстовите и преку

начинот на нивната координираност во една интегрална целина, ги сугерира демонските релации во и меѓу книжевноста и книжевната теорија/херменевтика (што се манифестира и на рамниште на предметот на интерес во поединечните текстови и на рамниште на нивниот методолошки третман), и ние, како читатели, ги повлекуваме вертикалите меѓу текстовите, детектирајќи го токму демонскиот принцип во нив. Во таа смисла, компактната на студијата функционира и на рамниште на хоризонталниот континуитет (меѓу текстовите во книгата) и на рамниште на вертикалниот континуитет (меѓу дисциплините книжевна теорија и книжевна херменевтика). На повисоко рамниште, континуитетот е воспоставен и од авторска позиција, но подеднакво е идентификуван и од читателската перспектива, со што се потврдува комплементарноста меѓу тенденциите во книжевната теорија и херменевтика, односно меѓу книжевната практика и теоријата.

Токму низ пресекот на овие вертикали *Демоној на толкувањето* претставува теориско-интерпретативен преглед и пресек на неколку темелни книжевнотеориски и херменевтички концепти и концепции, што се реализира на две рамништа:

1. на рамништето на теориско промислување на одделните книжевно-уметнички феномени и на одделните категории што изворно припаѓаат на теоријата на книжевноста и на книжевната херменевтика;

2. на рамништето на интерпретативно промислување низ апликативни аргументации на теориските сознанија врз конкретни текстови, при што впечатлива е широчината и хетерогеноста на апликативниот материјал – различни романескни, расказни, драмски/театарски, митски, лирски, библиски текстови.

Она што може да се констатира и на двете рамништа на промислување тоа е пристапот што се базира врз принципите на темелност, постапност и сеопфатност² во изложувањето на теориско-интерпретативните споеви. Овие принципи се конститутивни за поголем број од текстовите. Во текстот под наслов *Насилството и цивилизацијата*, категоријата насилство се промислува поетичко-херменевтички, и во теориски и во интерпретативен контекст: постапно се елаборираат односот насилство – насилственост, границите на насилството, неговите митски и драмски артикулации и тематизации за да се финишира со увид во уметничките транспонирања на насилството. Во четвртиот текст од истиот циклус со наслов *Од балканската слика до балканскиот модел на свет* ја следиме дедуктивната динамика во промислувањето на категориите слика на свет – модел на свет – стереотипен модел на свет – архетипски модел на свет – митските слики, наративните и медиумските репрезентации на што потоа се надоврзува интерпретативната експликација на теориски веќе контекстуализираните категории, конкретизирани низ толкувањето на балканскиот модел на свет и стереотипните модели на Балканот. Истата методолошка траекторија ја препознаваме и во елаборацијата на пои-

² Еден видлив параметар на овие принципи претставува и должината на секој од текстовите во студијата.

мот идентитет во рамки на последниот текст од првиот циклус, насловен *Херменевтика на етничкиот идентитет и теоријата на етничката парадигма*: се поаѓа од семиотичко-херменевтичките начела на идентитетот преку елаборирањето на територијалната херменевтика на идентитетот и премисите на етничкиот идентитет, па сè до интерпретативните партикуларизации и аргументации, врзани за идентитетот на Балканот и на Македонија.

Ваквата дедуктивно-индуктивна сукцесија и постапност во текстовите допушта увид во начините на коишто се воспоставуваат релациите помеѓу теориското и интерпретативното рамниште, меѓу генералното и партикуларното, така што конечниот ефект на овие принципи е повеќекратен: се упатува на интерпретативната применливост и функционалност на теоријата, односно на интерпретативното дополнување и проширување на теоријата, вклучително и начините на теориско генерализирање на интерпретативните партикуларизации и демонстрации. Несомнено, методолошкиот пристап втемелен врз принципот на теориско-интерпретативна интензивност и екстензивност во промислувањето на одделните категории има дополнителна функција: да се појде од веќе етаблирани и елаборирани книжевнотеориски и херменевтички категории што ќе се реконтекстуализираат, ќе се промислат низ поинаква визура, на коишто ќе им се реплицира врз одредена теориска заднина, па низ толкувачките апликации и аргументации тие категории ќе се ревитализираат и ќе се дополнат. Толкувачкиот модел, којшто се темели врз реконтекстуализација со пошироки теориски импликации, обединува неколку текста. Во текстот *Од Црн Боѓ до Црна Арапина: различни митски и историски актуализации на универзалната матрица на црниот* ја следиме реконтекстуализацијата на Црна Арапина, идентификуван како една фигура на меморија: овој топос е ситуиран во мнемоничките контексти на толкување каде што добива дополнителна, ревизионистичка димензија – и теориски и историски. Сугерирајќи ја визурата на Црна Арапина како споделено наследство (словенско/ балканско/ медитеранско/ книжевно/некнижевно) Кулавакова, всушност, во текстот ни го открива реконтекстуализираното поимање на овој топос, фрлајќи нова светлина и во историска ретроспектива, но и во современата балканска општествена констелација, паралелно, придонесувајќи за нови сознанија и во сферата на мнемоничките теории. Во текстот *Меморијата на едно гротескно библиско искушение* библискиот текст и мотив (на искушение/жртвување) ќе се толкува од гледна точка на дискурсот на моќта и ќе се ситуира во различни антрополошки, егзистенцијални, книжевно-уметнички контексти, коишто асоцијативно се надоврзуваат еден на друг, па во тој пресек се остварува и ревитализацијата на појдовниот текст/мотив. Во текстот под наслов *Архетипови на меморијата: четири обрасци на преобразеност* предмет на интерес е парадигмата преобразба/преобразеност, чијашто еволуција и типологија, исто така, интерпретативно се следат во различни текстови и контексти – книжевни и некнижевни – што, повратно, ќе резултира со теориски refresh на концептот. Интертекстуалноста, којашто го има статусот на поливалентна категорија, податлива за ситуирање во различни теориско-мето-

долошки и толкувачки рамки, во студијата на Ќулавкова доживува дополнителна реконтекстуализација. Во текстот *Интертекстуалната теорија и редефинирањето на поимот книжевност* интертекстуалноста е видена низ призма на нејзините капацитети и тенденции да го провоцира и да го реализира редефинирањето на книжевноста.

Теориско-интерпретативните (ре)контекстуализации на коишто се подложуваат одделните теми и поими не само што резултираат со нивно продлабочено и квалитативно спознавање туку реконтекстуализирањето има повратни ефекти и врз двете научни подрачја на коишто изворно припаѓаат разгледуваните категории: прегледот на одделните категории и нивните интерпретативни верификации нè враќаат во сферата на книжевната теорија и на книжевната херменевтика, придонесувајќи и за дополнувањето на теоријата. Следствено, се осведочува и неминовната поврзаност и стимулативната врска меѓу теоријата и практиката. Извонредна илустрација на овој однос, првенствено низ призма на херменевтичкото двојство на теорија и практика, е понудена во последниот текст од студијата *Херменевтика на книжевниот идентитет*. Имено, текстот поаѓа од промислувањето на клучните категории во херменевтичката теорија (предметот и методот на толкување), за да се понуди, во продолжение, компаративен осврт врз поимите што се постулираат во одделните херменевтички теории (како на пример, конфликт на интерпретации, дијалог на интерпретации, бесконечноста и конечноста на толкувањето, контекстуализацијата на толкувањето, етиката на толкувањето, значењето) и, на крајот, да се понуди конкретен толкувачки модел на расказот *Ѓаволска ѓајажина* на Хулио Кортасар. Притоа, толкувањето на расказот ќе биде основа за одредени заклучоци што имаат суштински придонес во херменевтичката теорија. Впрочем, и завршниот заклучок на текстот е во духот на тензишно-стимулативната врска меѓу теоријата и практиката на толкувањето: толкувачкиот чин на Ќулавкова, фокусиран врз конкретен книжевен текст, резултира со афирмирање на херменевтиката на книжевните идентитети, односно со едно пошироко теориско сознание за предметот на толкување и со дефинирање на природата и смислата на толкувањето: „Толкувањето е една од најголемите наслади, затоа што е „предвидување на расплетот“, затоа што има елементи на детективски жанр, затоа што е софистицирана мантика, еден вид предикција на значењата навестени во книжевните дела, но заокружени и обзнаени дури во чинот на толкувањето“ (Ќулавкова 2009, 396). Во таа смисла, станува оправдана тезата на Е. Д. Хирш дека токму онтолошката нееднаквост на сите протолкувани значења е доказ дека херменевтичката теорија ги санкционирала речиси сите прифатливи норми на легитимност при толкувањето. „Толкувачките норми не произлегуваат навистина од теоријата и теоријата ги кодифицира *ex post facto* интерпретативните норми што ние веќе однапред ги преферираме“ (Хирш 2003, 75).³

³ Ерик Доналд Хирш. „Три димензии на толкувањето“, *Херменевтика и поетика*, прир. Катица Ќулавкова, Скопје: Култура 2003, стр. 73–90.

Принципите на темелност, постапност и сеопфатност и теориско-интерпретативните реконтекстуализации ги сочинуваат двете методолошки рамки во *Демоној на ѿолкувањето*, коишто посредуваат во повлекувањето вертикали меѓу текстовите и меѓу научните дисциплини, односно коишто ја потврдуваат компактната и конзистентноста на студијата. Процесот на реконтекстуализирање и на преосмислување што го преферира Кулавакова особено станува евидентен во рамките на четвртиот циклус, којшто е насочен кон демистификација и дехерметизација на теоријата на книжевноста, односно на областа што, традиционално, претендирала на статусот книжевнонаучна дисциплина со највисок степен на објективност и научност. Текстовите од овој циклус го заговараат редифинирањето на поимот книжевност, т.е. на предметот на интерес на книжевната теорија и, посредно, и на самата теорија, освестувајќи ги и систематизирајќи ги парадоксите на една книжевнонаучна дисциплина. Во тој контекст, парадигматичен е текстот *Парадоксиие на книжевната теорија*, којшто фокусирајќи се врз семантичките јазли на теоријата, не само што индицира дека оваа дисциплина е подложна на проблематизирачко редифинирање и толкување туку и експлицитно ги синтетизира петте клучни парадокси на книжевната теорија, кои сведочат за нејзините дисциплинарни трансгресии – и кон метатеориското, и кон книжевното/литераризираното и кон метајазичното. И токму во овој текст, односно во овој циклус станува оправдана и разбирлива интертекстуалната врска со студијата на Компањон чијашто цел, исто така, е да се понуди поинаква перцепција на теоријата. „Теоријата на книжевноста ја гледам како аналитички и апоретички став, скептичка (критичка) наука, метапатичко стојалиште со цел да ги истражува, да ги испита претходните претпоставки на сите критички практики (во поширока смисла), едно вечно „што знам“? Единствено доследна теорија е теоријата што се согласува да се преиспитува самата себеси, да го доведе во прашање токму тоа што го застапува“.⁴ Меѓутоа, Кулавакова не само што го проблематизира статусот на една книжевнонаучна дисциплина туку пошироко ја проблематизира и книжевната наука низ призма на параметарот научност (конститутивниот комплекс на науката, сочинет од предметот, методот и терминологијата), осветлувајќи го нејзиниот идентитет низ призма на интердисциплинарната отвореност, дијалогичност и социокултурната контекстуализираност што се манифестира низ двојството на книжевната наука меѓу „култот на методолошка иманентност“ и „фактот на методолошката конверзија“.

Пошироко, *Демоној на ѿолкувањето* – и во тематска и во методолошка смисла – ја заговара и ја демонстрира неминовната контекстуализација на секој чин на толкување, било да се работи за книжевен текст, било да се работи за теориска категорија/поим. Впрочем, и циклусната организација на текстовите претставува дополнителен аргумент за неминовноста на контекстуализирањето. Врз таа заднина стануваат индикативни и насловите на циклусите: тие се информативни за читателот, бидејќи сублимирано ги имену-

⁴ Антоан Компањон. *Демон теорије*. Нови Сад: Светови, 2002, 22.

ваат предметните подрачја на интерес како заеднички именител на текстовите што ги содржи секој циклус. Но, насловите на циклусите се сублимативни и интегративни и од аспект на воспоставувањето врска меѓу двете глобални подрачја на интерес во оваа студија – теоријата на книжевноста и книжевната херменевтика. Во таа насока, индикативен е насловот на вториот циклус *Херменевтичкиот круг на фикцијата и метафикцијата*.

Текстовите во студијата може да се класифицираат и врз основа на друг критериум што резултира во постоењето на две големи групи: од една страна, дел од текстовите се посветени на ревидирање, рedefинирање, реконтекстуализирање и преосмислување на „постари“, веќе експлоатирани книжевнотеориски и херменевтички теми и категории; од друга страна, дел од текстовите се фокусираат врз помалку или, пак, недоволно истражени теми, така што одредени теориски концепти/концепции ќе се подложат на интензивни елаборации и ќе се ситуираат во поинаков интерпретативен контекст. Во тој поглед, индикативен е текстот *Типологија на историографската метафикција*, каде што една релативно „млада“ теориска категорија и концепција се афирмира во нов контекст, оној на македонскиот постмодернистички роман. Оваа условно направена класификација на текстовите што се застапени во *Демоној на толкувањето* открива уште една заедничка нишка – принципот на интертекстуалното реплицирање на постојните теории и поими. Ваквото дијалогско координирање го демонстрира процесот на интертекстуална селидба не само на книжевните текстови, туку и на теориските текстови и концепции, потврдувајќи дека, во крајна линија, секој концепт и секоја концепција се создава не само како резултат на потребата да се именува и теориски да се „покрие“ и да се промисли одреден книжевен феномен, туку дека тие се создаваат и како реплика, како конверзија и/или инверзија на веќе постојните концепти/концепции.⁵ Кулавакова го илустрира овој факт во текстот *Историографската метафикција како метаисториографска фикција*: се поаѓа од теоријата на историографската метафикција на канадската теоретичарка Линда Хачион како текстуално-теориска предлошка, но со цел таа да се дополни од една временска дистанца (од речиси три децении), но и со цел да се верификува врз поинаква книжевна практика. Тоа, пак, повратно, има и теориски импликации: се аргументира потребата од дополнување на теоријата и од проширување на поимот, така што Кулавакова, како поадекватен, го воведува поимот метаисториографска фикција. Дополнително, овој текст е ориентиран и кон „критичко препрочитување на метафикциската парадигма“, како што е сигнализирano во поднасловот на текстот, значи коментаторски се поставува кон уште една книжевнотеориска категорија. Илустративноста на овие текстови во однос на интертекстуално-метатекстуалните релации меѓу книжевните теории и категории има и дополнителни импликации: се потврдува дека книжевниот теоретичар не е само читател на книжевните текстови

⁵ На пример, таква интертекстуална врска може да воспоставиме меѓу тезата на Мишел Фуко за функцијата автор и нејзината теориска предлошка во есејот *Смртта на авторот* на Ролан Барт, објавен две години пред есејот на Фуко *Што е авторот?*

во однос на коишто се поставува интерпретативно, коментаторски, мета-текстуално, туку е и читател на научни студии, промислувач и коментатор на теориските концепции што, повторно, резултира со конверзија од читателска во авторска позиција. Заедничкиот именител на оваа конвертирана позиција е демонскиот и скептичниот истражувачки дух на книжевниот проучувач којшто е ослободен од потребите за обезбедување строга научност, објективност и стерилна дистанцираност во однос на предметот на интерес. Во својата студија Кулавова го илустрира намалувањето на дистанцата, токму со методолошката и со тематската рамка во којашто ги ситира текстовите. Она што го заговара академик Кулавова тоа е интуитивниот, пасионираниот, скептичниот пристап и третман на книжевнонаучните прашања и теми, како и максималната вовлеченост внатре во предметот на истражување и негово иманентно промислување, коешто понатаму ќе се шири концентрично – споредбено, интертекстуално, интердисциплинарно.⁶ Потврда за тој неконвенционален однос меѓу субјектот што проучува и објектот што се проучува ќе пронајдеме во завршниот дел од текстот со кој започнува четвртиот циклус, поднасловен како *Нацрт за еписџола до литературата*: книжевниот теоретичар го апострофира својот предмет на интерес како рамноправен соговорник, епистоларно апелирајќи го, откривајќи му ги сопствените желби и жалби, своите забелешки и предупредувања во однос на одредени состојби во книжевната теорија, критиката и интерпретацијата и укажувајќи на потребата заеднички (книжевноста, науката и проучувачот) и консензуално да ги пронајдат „можните излези на чист воздух во инаку загадениот или контаминиран со многубројни критички и метакритички техники на дефинирање и на интерпретирање на „хронотопот“ на книжевноста“ (2009, 324).

Кога еден формат етаблиран низ својот континуитет ќе признае дека и по толку објавени студии најновата книга ја доживува како предизвик и кога својот научноистражувачки потход ќе го именува како пасија, тогаш остануваме инспирирани од ентузијастичкиот дух и од истражувачкиот немир, давајќи му искрена поддршка: за понатамошен придонес кон системот на книжевноста/книжевните проучувања, но од позицијата на оној што ќе се сомнева „дури и во знакот за забранета насока“ и низ визурата на демонската скепса.

⁶ Пример за таквото ширење имаме и во графичко-текстуална смисла, така што и фусотите кон текстовите (како и текстовите) одат во прилог на манифестирањето „теориско сомневање и критичка будност“ (Компањон 2002, 337) на истражувачот. Дигресивно-асоцијативниот тек на мислата/толкувањето/истражувањето во студијата на Кулавова, постојано, отвора нови прашања и дилеми, коишто навлегуваат во суштинските постулати на теоријата. Во таа смисла, индикативна е четвртата фусота од последниот текст во студијата, каде што теориските елаборации на парот директен – индиректен говор и неговата поврзаност со парот драмски – раскажувачки текст, завршуваат со отворањето нови дилеми и прашања за теоријата: „Во македонската современа раскажувачка книжевност превладува директниот говор. Тоа е интересна појава и може да биде посебен предмет за истражување. Впечаток е дека во расказот и во романот се зачувани драмски елементи и елементи од секојдневната комуникација. Значи ли тоа, се поставува прашањето, дека драмата му претходи на раскажувањето?“ (2009, 376).

Marija GJORGJIEVA DIMOVA

DEMONIC VERTICALS

(Summary)

The text is a review of the study *The Demon of the Interpretation* by Academician Katica Kulavkova. The idea of the review is to establish verticals not only between the 17 texts published within the study, but also verticals between the four cycles in which these texts are placed in. These verticals actually confirm the compactness of the study (thematic and methodological continuity and consistency), which focus is set on topics from literary theory and literary hermeneutics, as well as on a topic that confirms the relation between theory (literary and hermeneutics) and literary practice.

СОДРЖИНА
TABLE OF CONTENTS

СТАТИИ

МИЛИЦА МИРКУЛОВСКА

Таксисни конструкции во македонскиот и во полскиот јазик со извесни руски и албански еквиваленти	5
--	---

МАРИЈА ЛЕОНТИЌ

Турцизми во македонските презимиња што изразуваат дејност	25
---	----

ЃОРГИ ПОП-АТАНАСОВ

Црковното книжевно наследство на манастирот „Успение богородично“ – Трескавец	43
---	----

МИЛАН ЃУРЧИНОВ

Контактите на Ацо Караманов со бугарскиот јазик и литература	77
--	----

КАТИЦА ЌУЛАВКОВА

Синкретичниот стил, книжевната и културна функција на кусите фикции на А. С. Пушкин	85
---	----

ПРИЛОЗИ

ИЦАЛ – МАНУ

Од резултатите на проектот „Местото на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет“	109
---	-----

ПРИКАЗИ

ДИМИТАР ПАНДЕВ

Мисирковата животна трилогија	145
-------------------------------------	-----

ВЕРА ГЕОРГИЕВА

За душата и за духовниот живот	153
--------------------------------------	-----

МАРИЈА ЃОРЃИЕВА ДИМОВА

Демонски вертикали	159
--------------------------	-----

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Јазична редакција
Софија Чолаковска-Поповска

Јазична редакција на англиски јазик
Нада Георгиева

Коректура
Виолета Јовановска
Драгица Топузоска

Компјутерска подготовка
Драгица Топузоска

Печат
„Бомат графикс“ – Скопје

Тираж
300 примероци